

Ребека Рут Фабер

ВЛИЯНИЕТО НА ЖЕНИТЕ В МОНАШЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ НА IV ВЕК според бл. Йероним¹

The author is a doctoral candidate in Systematic Theology at the Faculty of Theology of Sofia University “St. Kliment Ohridski”, e-mail: rfaber@theo.uni-sofia.bg; <https://orcid.org/0009-0007-2448-2189>.

Abstract: Rebecca Ruth Faber

The Influence of Women on the Monastic Movement of the Fourth Century According to St. Jerome.

The study examines the role of Christian female patrons in the development of the monastic movement in the fourth century, based on the letters and activity of St. Jerome. The author demonstrates that aristocratic women such as St. Paula, St. Marcella, and St. Melania the Elder played a decisive role through their wealth, patronage, and spiritual mentorship. They supported the building of monasteries, sustained Jerome’s literary work, and facilitated the transfer of asceticism from Rome to Bethlehem and Jerusalem. The analysis emphasizes the interplay of gender, power, and religious practice, showing how elite women became key mediators in popularizing the “angelic life” and in consolidating clerical celibacy. Despite cultural constraints, their support and spiritual authority reveal that early Christian monasticism was inconceivable without the active participation of women.

Keywords: *Fourth Century Theology, Jerome, Marcella, Paula, Melania, Early Christian Women, Patristics, Late Antiquity, Patristics, Patronage, Religious Studies*

¹ Настоящото изследване е разработено в своя пълен вид като докторска дисертация в Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, под научното ръководство на доц. д-р Светослав Риболов.

I. Уводни думи²

1. Методологична рамка

В историята на монашеството няколко обстоятелства благоприятстват развитието на аскетическия идеал в периода непосредствено след император Константин Велики. Ключово сред тях е създаването и разпространението на християнска аскетическа литература – писма и съчинения, в чието написване нерядко жени подпомагат и съветват мъже.³ Монасите получават възможност да проповядват, преподават и пишат понякога благодарение на покровителството на влиятелни личности, нерядко жени. Книжовниците са възнаграждавани чрез дарения нерядко от богати вдовици, а манастири за мъже често биват построявани от безбрачни жени или вдовици, отдали се на вярата. Мъжкото творчество в този период обикновено е тясно свързано с женска подкрепа, макар че това рядко се обсъжда или признава от историците през последните векове. Присъствието и дейността на жените в Църквата през Късната античност обаче се оказва от съществено значение.⁴ На аскетките от висшите слоеве на обществото през IV в. дължим много, както ще се види по-нататък в настоящото изследване.

Още един съществен фактор в този процес е нарастващото влияние на християнската вяра, вследствие на императорското покровителство, което прониква в обществото и Църквата, и прави монашеския живот привлекателен. Монашеското движение се разраства, като един от водещите фактори за това е внезапното намаляване на мъчениците (естествено поради прекратяване на гоненията) и утвър-

² Съкращения, използвани в изследването [Abbreviations]: ACW = Ancient Christian Writers; ASV = American Standard Version (Bible); Aeterna= LETTERS OF JEROME, paperback; CSEL = Critical editions of Latin Christian writers; FMOG = “Female Man of God” appellation for strong women; JECS = Journal of Early Christian Studies; JMECS = Journal of Medieval and Early Modern Studies; LH = Lausiac History, W. Loather Clarke. NY, SPCK, 1918; LH = Lausiac History, John Wortley, (Cistercian Studies 252), Collegeville, MN 2015; NANF = Nicene and Ante Nicene Fathers, series two; NIV = New International Version; NLT = New Living Translation Tyndale Publishers, Carol Stream IL.

³ Nicene and Post Nicene Fathers (NPNF) Schaff, Philip and Henry Wace, Gen. Eds. Peabody MA: Hendrickson, 1908 and 1994. Vol. 9, Jerome.

⁴ Вж. Palladius of Helenopolis. *Lausaic History* (LH), trans. by W. Loather Clarke. MacMillan NY. London: SPCK, 1918, който споменава на редица места в историята си за жени, отдадени на ангелски живот.

ждаване на християнството като „норма“ в обществените отношения. Парадоксално, гоненията преди това създават героичната епоха на мъчениците, които разпалват въображението на редица млади хора и ги довеждат в Църквата; християнските мъченици и изповедниците на вярата се превръщат в образци за подражание за останалите християни, и дори привличат към вярата езичници⁵. Християнският апологет от II в. Тертулиан изразява дълбока вяра във връзката между християнската саможертва и разрастването на Църквата, като въвежда изрече: „кръвта на мъчениците е семето“ на Църквата.⁶

Целта на това изследване е да покаже как чрез даренията и действията на жените-покровителки това движение се разгръща по обем и се разгръща от място на място. Аскетическите образци на пожертвование и героично себеотричане заменят примера на мъченичеството и отново вдъхновяват въображението на Църквата. Покровителството на богати и безбрачни жени отговаря на нуждите на духовниците, и ги подсигурява за тяхната дейност. Целта на изследването е да се осветли влиянието на малко познати жени, които участват в разгръщането на монашеското движение и да се изгради устойчива теза за техния принос и влияние върху формирането на ранното християнско монашество.⁷ Местата, където те действат – Рим, Витлеем и Йерусалим – свидетелстват за техните постижения, предадени на потомството чрез писмата на бл. Йероним от Далмация.

Задачите на изследването. Конкретните стъпки за постигане на целта на този труд са следните: Първо, очертаване на контекста на епохата чрез разглеждане на редица противоречия в живота на бл. Йероним. Посветен на „живота на ангелите“, той предизвиква значими полемики сред християните. Началото е анализ на това как дебатите влияят върху развитието на християнството и особено върху положението на жените. Ясно се очертава, че отношението на църковниците към телесността и жените, е основополагащо и същест-

⁵ Вж. Риболов, Св. „Мъченическата книжнина в Древната Църква“. *Богословска мисъл*, 1-4 (2009), 61-81 [Ribolov, Sv. „Machenicheskata knizhnina v Drevnata Tsarkva“. *Bogoslovska misal*, 1-4 (2009), 61-81 (in Bulgarian)].

⁶ Bindley, T.H. *Q.S.F. Tertullianus. Apology of Tertullian*. Merton College, Oxford, 1890, 50, 144. See NANE, Vol. 3, ch. 50.

⁷ Clark, Elizabeth A. „Holy Women, Holy Words. Early Christian Women, Social History, and Linguistic Turn.“ *Journal of Early Christian Studies* 6.3 (1998): 413-418. Римските християнки оказвали подкрепа на епископи и монаси.

вено в този процес. **Второ**, развива се тезата за въздействието на жените чрез оценка на незаслужено пренебрегваната подкрепа на св. Паула към бл. Йероним от Стридон, преводача на библейския латински текст *Vulgata*. Св. Паула се опитва да помири хибридната си идентичност на аристократка и аскетка в същото време, във Витлеем – място, което става свидетел на разцвет на аскетизма именно благодарение на нейната отдаденост и гостоприемство към непрестанния поток от поклонници към Светите Земи. Чрез изграждането на поклоннически домове за тях тя съдейства за географското прехвърляне на аскетическото движение от Рим във Витлеем. Третата задача се решава в третата част на изследването, където се разглежда св. Марцела и нейното покровителство към самия бл. Йероним. Връзката им е симбиотична и води до образователно, и духовно израстване в интелектуален кръг – един вид аскетически салон от ученолюбиви жени, които възпроизвеждат модела на св. Марцела в собствените си домове-дворци. Тези жени, второ поколение ученички, създават домашни аскетични общности по подобие на св. Макрина от Аниса. За разлика от св. Паула или светите две Мелании, римските вдовици като Марцела не напускат град Рим. Именно с оставането си на родното си място те изграждат аскетична база във „вечния град“, откъдето движението се разпростира из Италия.⁸ Лидерите, които св. Марцела е обучила, възпроизвеждат кръжоци на вярата, чрез които развитието на християнския аскетизъм се разширява. **Четвърто**, изследваме св. Мелания Старша и нейната роля, особено спрямо Евагрий Понтийски, но също и спрямо Руфин Аквилейски. Това трио от християнски мислители изиграва ключова роля в богословския дискурс на века. Евагрий – възпитаник на св. Мелания – в Йерусалим по-късно става наставник на св. Йоан Касиан, монаха, който пренася египетското монашество на Запад. Самият Евагрий Понтийски поема по пътя на монашеството благодарение на св. Мелания Старша. Животът ѝ красноречиво показва, че духовното формиране на мъжете често дължи много именно на свети жени – особено в случаи като насочването на Евагрий и Руфин Аквилейски, където нейната роля е дълбоко значима.

⁸ Писмата на Йероним до Марцела са 23-29– 30-34. Св. Марцела поканила бл. Йероним да обучава безбрачни жени в своя дворец. *Nicene and Post Nicene Fathers*, (NPNF) Vol. 9, Schaff, Philip and Henry Wace, Gen. Eds. Peabody MA: Hendrickson, 1908 and 1994.

Както ще видим, св. Паула във Витлеем, св. Марцела в Рим и св. Мелания в Йерусалим се проявяват като жени, дълбоко вкоренени в монашеския живот в тяхната епоха. Всяка от тях възпроизвежда това, което е получила като духовен опит, и в резултат на това предизвиква популяризиране на монашеското движение.

Методологията, използвана тук, съчетава богословски анализ с исторически и социологически перспективи. Целта е да се предложи нюансиран поглед върху преплитането между значението на пола, властта и религиозните практики чрез сравнителен анализ на оригинални източници от онази епоха.⁹ Основният извор на това изследване са писмата на бл. Йероним Стридонски, използвани като способ за разпознаване на жените, изиграли съществена роля за възхода на аскетизма. Не на последно място, самата продуктивност на този свет мъж е в значителна степен резултат от подкрепата на тези жени. Приложен е сравнително-аналитичният метод и методът на интердисциплинарното изследване. Също така, проведено е щателно търсене на други съвременни изследвания – страница, изречение, кратък откъс или цяла глава – от учени и свидетели, които споменават трите жени. Пример за това е трудът на Паладий Еленополски, *Лавсаикон*, написан през 419–420 г., който запазва спомени за отците и майките на пустинята.¹⁰ Трето, анализирани са избрани съчинения, макар и кратки, написани от мъже роднини на тези жени, като например писмата на св. Павлин Ноленски, първи братовчед на св. Мелания Старша. Подобно на бл. Йероним или св. Паладий, св. Павлин пише писма, в които съобщава съществени подробности за делата и постиженията на жени, но от друга гледна точка. Той е аристократ, който се отклонява от сенаторската си роля, за да поеме по пътя на християнския аскетизъм.¹¹ Въпреки оскъдността на текстове от първо лице, написани от жени, е събрано достатъчно количество данни от IV в., за да се изгради някаква хронология.

След като историята на жените-аскети се обособява в рамките на Патристиката през 40-те и 50-те години на XX в., нараства броят на

⁹ Clark, Elizabeth. *Ascetic Piety and Women's Faith. Essays Assessing Late Ancient Christianity. Studies in Women and Religion*. MN: Edwin Mellon, 1986, 110-117.

¹⁰ Palladius of Helenopolis. *Lausaic History* (LH), trans. by W. Loather Clarke. MacMillian NY. London: SPCK 1918. Виж също версията в Паладиевия труд, р. 126.

¹¹ ACW. Paulinus of Nola. Letter 29. Виж също споменаването на братовчедката на св. Мелания Старша от бл. Йероним. Vol. 9, NAPN.

откритията и академичните дискусии, посветени на християнките в Рим през IV в. Извършени са нови преводи на най-ранните извори, писани от жени. Особено значими са преводите на Елизабет А. Кларк от Университета Дюк. Освен тях, аз се опрях и на френски, английски и немски учени, занимаващи се с бл. Йероним от Стридон, за да открия в неговия корпус сведения за жените.

2. Академичният принос на Елизабет А. Кларк

Кларк пише за жените около бл. Йероним и превръща раннохристиянските изследвания в интердисциплинарно историческо поле, а в Университета Дюк – в съвсем ново научно направление. През 1983 г. Кларк публикува *Жените в Ранната църква* – повратна книга, която поставя основите на фактическото историческо изследване на жените от ранното християнство.¹² Нейните статии и новаторска работа по темите за бл. Йероним, св. Йоан Златоуст и техните среди вдъхновяват настоящото изследване. Тя запълва празнината в преводите на най-ранните текстове, отнасящи се до жени. Един пример за това е разказът на Сергия – монахинята, управлявала манастира на преподобната Олимпиада в столицата Константинопол – текст, който преди това не съществува в превод на английски език. Дали аскетизмът издига статуса и утвърждава действеността на безбрачните жени? Кларк е първата, която поставя този въпрос – една забележителна и провокативна идея, която впоследствие намира отзвук сред феминистките изследователи. Освен това, *Journal for Early Christian Studies* (Списание за раннохристиянски изследвания) е нейно създание. През 1981 г., както вече беше споменато, нейният труд *Аскетичното себеотричане и напредъкът на жените: парадокс*, вдъхновява цяла вълна от нови изследвания. Тя изяснява споровете относно дискусииите около Ориген в книгата *Оригенисткият спор* (1992), а в *Да четеш себеотричането* (1999) анализира екзегетическите методи на мнозина от отците на Църквата.¹³ През 1985 г. излиза съчинението *Аскетична*

¹² Clark, Elizabeth. "Ascetic Renunciation and Feminine Advancement. A Paradox." *Anglican Theological Review* 63 (1981): 240-257. По онова време тази статия в научното списание излага идея, която е напълно уникална.

¹³ See Clark, El. *The Origenist Controversy. A Cultural Construction of Early Christian Debate*. Princeton Legacy Library. NJ: Princeton University, 2014. Вж. също: Clark, El. *Reading Renunciation. Asceticism and Scripture in Early Christianity*. NJ: Princeton University Press, 1999.

набожност и вярата на жените. Сборник с есета върху Късноантичното християнство. През 2021 г., годината на нейната смърт, Кларк публикува и превод на св. Мелания Младша. Тя получава множество отличия, разграничава агиографията от историческите факти и налага историята на жените в религиозния живот като сериозна научна дисциплина. Още в ранната Църква съществуват разкази и жития за жени, особено за мъченици. Но историческите свидетелства са малко, а преводите на древни текстове, писани от жени, са били – и все още са – необходимост. Твърдението ѝ, че аскетизмът способства за обществения напредък на жените, е било радикално за времето си. Изследователката Кларк се извисява над други автори, преподаватели и учени със своята прецизна научна методология и с въвеждането на текстове от първо лице – именно онова, което липсва в изследванията на женската богословска история или на жените около бл. Йероним.

3. Изследователи на жени и късноантичната историография

През 2010 г. Каролин Уайт публикува *Животът на римските християнки* с преводи, като част от поредицата „Пингвин Класикс“. От латински на английски тя извършва внимателни преводи на подбрани писмата на бл. Йероним, както и откъси от св. Паладий Еленополски – компактно и изящно издание. Това е единствената книга, посветена изцяло на жените в кръга бл. Йероним.¹⁴

През 2017 г. излезе книгата *Християнки в патристичния свят: тяхното влияние, авторитет и наследство от II до V век*, написана от Лин Х. Кохик и Ейми Браун Хюз – забележителен сборник, включващ жени от Ранната църква, сред които и Моника, майката на бл. Августин, както и научна глава, посветена на св. мъч. Текла – загадъчната, но реална фигура в света на първите християни¹⁵.

През 1996 г. Джоан М. Питърсън публикува *Слугините на Господа* със следните две подзаглавия: *Свети жени в късната античност*

¹⁴ Вж. White, Caroline. *Lives of Roman Christian Women*. London: Penguin, 2010.

¹⁵ Cohick, Lynn and Amy Brown Hughes. *Christian Women in the Patristic World. Their Influence, Authority and Legacy in the Second to Fifth Centuries*. MI: Baker Academic, 2010. През 2009 г. Cohick написа *Women in the World of the Earliest Christians. Illuminating Ancient Ways of Life*. MI: Baker Academic, 2009. Книгата съдържа блестяща глава, посветена на женското покровителство в късноантичния Рим.

и ранното средновековие и Женски монашески живот през първите шест века – допълнителен сборник с ранни жития и актове на мъченици – значително приносно изследване на малкото запазени мъченичества от първите три века. Точни библиографски данни могат да се открият в приложената към текста библиография.

Джалил Кларк публикува през 1993 г. *Жени в късната античност: езически и християнски начини на живот*. В книгата се разглеждат социалните и политическите възгледи, включително църковните забрани – или изключения от тях – относно жените, преподаващи на мъже, като например случаите на св. Марцела и св. Мелания Старша. През 2007 г. Никола Дензи издаде *Събирачките на кости: изгубеният свят на ранните християнки* и разглежда също посещенията на бл. Йероним в римските катакомби. През 2013 г. Кейт Купър публикува *Отряд ангели: забравеният свят на ранните християнки*, в която споменава св. Мелания и ролята ѝ за израстването на Евагрий, както и парафразира прочутото писмо 22 до Евстохия, написано от бл. Йероним. Също през 2013 г. Мадона София Комптън издаде *Сестри в мъдростта: дванадесет жени-ученици от Изток и Запад*, в която има отделна глава, посветена на св. Паула и ролята ѝ в ранното монашество. Майк Акуилина публикува през 2014 г. *Свидетелството на ранните християнки*. Той разглежда възможността писмо 46 от корпуса на бл. Йероним да е написано лично от св. Паула и св. Евстохия до св. Марцела.¹⁶ В издание на „Рутлидж“ Джалил Клоук публикува *Тази „жена-човек Божи“: жените и духовната власт в патристичната епоха* – изключителна и впечатляваща работа. През 2003 г. Мерилин Дън публикува *Възникването на монашеството: от отците на пустинята до ранното средновековие*, където описва различните етапи на аскетизма и прехода му към установени монашески правила.¹⁷

4. Историци и изследователи на бл. Йероним: Браун, Хънтър, Дювал и др.

Историците на ранната Църква през последния век са изключително продуктивни – цели глави или отделни пасажи в техните трудове са посветени на бл. Йероним или на жени от IV в. През 2008

¹⁶ Aquilina, Mike. *The Witness of Early Christian Women*. Huntington, IN: Our Sunday Visitor Press, 2014. Reference to Letter, 103.

¹⁷ Dunn, Marilyn. *The Emergence of Monasticism. From Desert Fathers to the Early Middle Ages*. NJ: Wiley-Blackwell, 2003.

г. Питър Браун преиздава труда си от 1988 г. *Тялото и обществото: мъже, жени и сексуално себеотричане в ранното християнство*. Браун, заслужено признат автор, публикува също *Възходът на западното християнство: Триумф и многообразие (200–1000 г.)* – първоначално издаден през 2005 г., преиздаден през 2015 г. Друг мащабен труд на Браун е *През иглени уши: Богатството, падението на Рим и създаването на християнството*, посветен на бедността и богатството. Той не пренебрегва жените или бл. Йероним – напротив, често посвещава цели глави на жени от ранната Църква и техните постижения, особено в основаването на манастири.¹⁸ Сред значимите исторички на богословието и на ранната Църква е Сузана Елм – с академичен път от Оксфорд към Бъркли. През 1996 г. тя публикува *Девици на Бога: създаването на аскетизма в късната античност*. Перспектива върху св. Григорий Богослов и културния контекст на неговото приятелство с императора е предложена в книгата ѝ *Синове на елинизма, отци на Църквата: император Юлиан, Григорий Назиански и визията за Рим*. Тази книга осигурява съществен културен и образователен контекст, свързан с архиепископа Григорий, който за кратко преподава на бл. Йероним в Константинопол през 80-те години на IV в. През 2009 г. Дейвид Хънтър публикува *Брак, целибат и ерес в древното християнство: спорът около Йовиниан*, безценен принос към разбирането на ранните църковни спорове за брака и свещенството. Той изследва утвърждаването на целибата и дори поставя под въпрос дали Йовиниан наистина е бил еретик. Още през 1998 г. Хънтър публикува съчинението *Атанасий и аскетизмът*. Дейвид Брак предлага богато проучване по теми като сексуалността и брачните ереси – напр. енкратитството или манихейството – и подчертава значението на търсенето на църковен авторитет. Наблюденията му са особено интересни в контекста на ранните монашески общности.

По темата за писмата на бл. Йероним като литературна форма, през 2006 г. излиза изследването *Монахът и книгата: Йероним и създаването на християнската ученост* от Меган Хейл Уилямс. През

¹⁸ Вж. Brown, Peter. *The Body and Society. Men Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. NJ: Princeton University Press, 1988, 2008. Съчинението е преведено професионално на български език. Виж също: *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity. 200-100*. NJ: Riley-Blackwell, 2003 and 2013. Виж също: *Through the Eye of a Needle. Wealth and the Fall of Rome, and The Making of Christianity*. NJ: Princeton University Press, 2013.

2020 г. Полин Алън и Бронуин Нийл публикуват *Гръцки и латински писма от Античността: християнизация на литературната форма*, в която се показва как жените изпращат и получават писма.¹⁹ Полемиката и риторичната сила на писмата и словото са анализирани от Аврил Камерън в *Християнството и риториката на империята: развитието на християнския дискурс*. Тя обръща внимание на църковната полемика и формите на диалог, като твърди, че именно те укрепват християнството. „Навикът да се мисли критично е навик на сърцето“, казва Питър Браун за тази книга. През 1993 г. Камерън публикува *Късната Римска империя (284–430 г.)* – помагало за студенти.²⁰ Сюзан Ашбрук Харви пише за развитието на аскетизма в Сирия в книгата *Аскетизмът и обществото в криза: Йоан Ефески и животите на източните светци*. През 2005 г. Клаудия Рап публикува *Светите епископи в късната античност: естеството на християнското лидерство в преходна епоха*, където обсъжда характеристиките на църковния преход и ролята на образованието. Учени мъже, като Евагрий Понтийски, понякога „застоявали“ на равнище презвитер или дякон, въпреки ерудицията си, но това не е пречело на писателската им работа, дори обратното – подпомагало я е. През 2007 г. Франсис Йънг, професор, редактира *Кеймбриджка история на раннохристиянската литература* – истинска съкровищница по темата.

Версията от 1985 г. на *Нова песен: безбрачните жени на първите три века* от Джоан Макнамара – първоначално издадена през 1983 г. – предоставя важен контекст за разбирането на жените-аскетки през IV в.

Интимни подробности за това „какъв е бил всекидневният живот“ откриваме в изданието от 1987 г. *История на частния живот: от езическия Рим до Византия*, с редактор Пол Вейн и превод на Артър Голдхамър.²¹

През 2019 г. Илария Рамели, специалист по темата за Ориген, пуб-

¹⁹ Allen, Pauline and Bronwyn Neil. *Greek and Latin Letters of Antiquity. The Christianization of a Literary Form*. UK: Cambridge University Press, 2020.

²⁰ Cameron, Averil. *Christianity and the Rhetoric of Empire. The Development of Christian Discourse*. CA: University of California Press, 1991. Успехът на вярата беше неразривно свързан с начина, по който тя приемаше дискурса.

²¹ Veyne, P. Ed. Trans. A. Goldhammer. *A History of Private Life. From Pagan Rome to Byzantium*. Cambridge MA & London: Harvard University Press, 1987, 534. Библията на краля с илюстрация на Йероним сега се намира в Националната библиотека в Париж.

ликува *По-голяма надежда: от християнските начала до Джулиан от Нориш*. В нея тя разглежда влиянието на Евагрий и неговите духовни вдъхновители.

В областта на общата църковна история, видният американски изследовател Ярослав Пеликан описва аскетичната отдаденост и монашеството в древната Църква в първия том на своята *История на християнското учение*.

И накрая, *Преломни моменти: решаващи събития в историята на християнството* от Марк Нол е класически труд от изключително важен учен – спокоен, ясен и с богата дълбочина. Книгата е преиздадена наскоро, през 2022 г.²²

5. Изследователи на бл. Йероним: Кели, Ребених, Кавелера, Кейн и др.

Най-широко разпространената биография на бл. Йероним е тази на Дж. Н. Д. Кели: *Йероним. Неговият живот, съчинения и противоречия*, публикувана през 1975 г. и преиздавана многократно. Книгата предлага задълбочено и изчерпателно изследване на монаха, включително подробности за това как неговите библейски коментари следват структурата и методите на александрийския мислител Ориген.

През 2002 г. Щефан Ребених публикува блестящ труд *Йероним*, в който систематизира типовете писма и съчинения на монаха. Важно със своите изводи изследване за настоящия труд.²³

През 2009 г., въз основа на конференция, проведена в Кардиф през 2003 г., излиза сборникът *Йероним от Стридон. Живот, съчинения и наследство*, под редакцията на Андрю Кейн и Йозеф Лъосл. Същата година Кейн публикува и *Писмата на Йероним: аскетизъм, библейска екзегеза и изграждане на авторитет в късната античност*. В тази книга Кейн разглежда пропагандния аспект на Йеронимовата кореспонденция. Подробни библиографски данни за горните изследвания могат да се открият в приложената към съчинението библиография.

6. Ограничената, но важна роля на феминистките Ройтер, Озиек и др.

Преди 50-те години на XX в. не съществува утвърдена академич-

²² Noll, Mark. (Fourth Edition) *Turning Points; Decisive Moments in the History of Christianity*. MI: Baker Academic, 2012.

²³ Rebenich, Stefan. *Jerome*. London, Routledge, 2002.

на дисциплина, съчетаваща теология и феминизъм или теология и жените, както и сериозна академична история на жените преди 30-те години. Затова учените трябва да създадат изцяло нова област за изследване на жените през Късната античност, както прави Елизабет А. Кларк.

През 1998 г. Розмари Ройтер, заедно с Елинор Маклафлин, въвежда феминистка перспектива в изследванията на жените в ранното християнство, включително във връзка с юдейския контекст. За нея жените в Църквата са живи протестиращи и мъченици. Когато още никой не пише по теми като пол, сексуалност и есхатология в Църквата, тя го прави – още през 1967 г. с книгата *Църквата срещу себе си*. През 2023 г. тя публикува *Визионерки: Три средновековни мистички*, където разглежда фигури като Джулиан от Норич – особено важни в контекста на женския аскетизъм и монашеската отдаденост.²⁴ Работите ѝ преминават границите на традиционното богословие, обхващайки екологията и отговорността на Църквата към земята. В ранните си години тя работи върху древни еврейски и християнски жени, както и върху св. Григорий Богослов, съчетавайки патристика и феминистка теология.

През 2005 г. Каролин Озиек публикува *Мястото на жената: Домашната църква в най-ранното християнство*.²⁵ Завършила Харвард, тя изследва ролята на жените в Църквата, като обръща особено внимание на св. Мария Магдалина сред учениците на Иисус Христос. Тя проявява особен интерес към дяконисите и споменава св. Олимпиада Константинополска в *Ръкоположени жени в Църквата. Документална история* (2011, с Кийт Мадиган).²⁶ Заедно с Маргарет Й. Макдоналд съавторства в по-ранен текст, а в *Жените в ранната Църква и езическото мнение. Властта на истеричната жена* (2008, Сам-

²⁴ Elm, Susanna. *Virgins of God, The Making of Asceticism*. Oxford: Clarendon 1994. See also, *Sons of Hellenism. Fathers of the Church*. Berkeley: University of California, 2012.

²⁵ Наскоро в София беше издадена на български език книга с подобно заглавие, занимаваща се с богословие на мястото и на пространството. Вж. Стайков, Ст. *Домашната църква - титулите на Рим (Мястото, където домът се превръща в Църква)*. София: Librum, 2025 [See also: Staykov, St. *Domashnata tsarkva - titulite na Rim (Myastoto, kadeto domat se prevrashta v Tsarkva)*. Sofia: Librum, 2025, in Bulgarian].

²⁶ Osiek, MacDonald and Janet Tulloch. *A Woman's Place*. Minneapolis, MN: Fortress, 2006, 214-219. Покровителските дейности продължиха и след установяването на епископ. MacDonald, Margaret Y. *Early Christian Women and Pagan Opinion. The Power of the Hysterical Woman*. Cambridge University Press 1996, 163.

bridge University Press), поставя въпроса: предлага ли християнството по-възвишено виждане за жените от тогавашното общество? Дали домашните църкви и женското лидерство са позволявали повече свобода? Езическите автори сякаш смятат, че женската инициатива е била съществена за най-ранната християнска мисъл.

Изследователите на библейската християнска история преживяват сериозен катаклизъм с публикацията на *В нейна памет: феминистка теологична реконструкция на християнските начала* (1984) от Елизабет Шюслер Фиоренца – водеща феминистка богословка. Това вече прочуто изследване цели жените и феминистките да не оставят напълно християнското наследство. За нея св. Мария Магдалина стои в центъра на Евангелието.²⁷

По-умерена, но не по-малко важна, е Рос Шепърд Крамър. За настоящото изследване на жените около бл. Йероним, нейните статии предлагат, както пише благочестивата и православна ученичка Сюзан Ашбрук Харви, „еднозначно участие и диалог“. Най-важна е книгата ѝ от 1988 г. *Менади, мъченици, матрони, монахини: религиозните жени в гръко-римския свят*. Друг неин труд, *Нейният дял от благословиите. Жените и религиите в гръко-римския свят* (1992), поставя жените в центъра на вниманието и е пионерски принос. В *Ненадежден свидетел* (преиздадена през 2012 г.) Крамър анализира гръко-римската култура през разнообразни теоретични призми, включително философската дисциплина на християнството. Изследванията на ранния аскетизъм и жените около бл. Йероним са дълбоко обогатени от трудовете на тези авторки.

II. Контекст, вплътен в личността на бл. Йероним

1. Монашеският живот на Изток и Запад

Жените от IV в. са ни познати главно чрез трудовете на изтъкнати мъже – чрез писмата и живота на бл. Йероним, монах от Стридон. Той живее в периода 347–420 г. и неговото дело е тясно свързано с хрис-

²⁷ Schusler-Fiorenza. E. *Women in the Early Christian Movement*. In *Women Spirit Rising: A Feminist Reader in Religion* (1979), 84–92. Феминистките поставят въпроса дали богатството и социалният статус са давали на аристократките свободата да станат монахини, или пък дали манастирите са ги освобождавали от патриархата.

тиянски вдовици, посветили се на девството. Виден отец на Църквата, той е учен както на Изтока, така и на Запада. Роден в Далмация (провинция Илирикум), учи като юноша в Рим, а като млад монах се отправя на пътуване към Константинопол, за да живее под духовното ръководство на св. Григорий Богослов. В пределите на необятната Римска империя бл. Йероним е учен и гражданин на света. Животът му съдържа редица парадокси. Интересът към ролята на жените през IV в. се събужда благодарение на лекции и изследвания върху ранната християнска Църква. Бл. Йероним е изключително учен монах. Историческите съчинения на бл. Йероним и неговите преводи с обширни тълкувания го правят прочут, въпреки че неговия превод на Библията — *Vulgata* — не влиза в широко и постоянно употребление чак до IX в. Многоезичната му работа му носи лична слава, като същевременно има значение за всички, които се интересуват от текста на Священото Писание и утвърждаването на неговия авторитет.

Възпитан в духа на елинската *paideia* (класическото образование), той използва реторичните конвенции на своето време.²⁸ Учеността и неговата склонност към полемика са обилно подправени с преувеличения, хиперболи и остроумни обиди, които той хвърля към своите опоненти.²⁹ Той провокира миряните в Рим и притежава изключителен талант да отблъсква свои съвременници, като предизвиква гнева на по-голямата част от тогавашното латинско духовенство – специфика на неговия остър характер. Обект на неговите язвителни изказвания често са епископи и монаси, които не споделят неговите възгледи — наричани от него „магарета“ и „животни“. Както и други отци, бл. Йероним понякога се отклонява от традиционния за времето библейски метод на изследване.³⁰

Сред неговите съвременници преводите на Библията, извър-

²⁸ Vol. 9, *Nicene and Post Nicene Fathers*, (NPNF) Schaff, Philip and Henry Wace, Gen. Eds. Peabody MA: Hendrickson, 1908 and 1994.

²⁹ Мненията относно датата на раждане на Йероним се различават. Kelly, J.N.D. *Jerome, His Life, Writing and Controversies*. New York: Harper and Row, 1979, 337-339. Кели датира раждането рано, ок. 331 г., но Ребених смята, че по-вероятна е датата ок. 347 г. Rebenich, Stefan. *Jerome*. London, Routledge, 2002, p. 1. Peter Brown се спира на 347 г. Brown, Peter. *Body and Society. Men Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. NY: Columbia University Press, 2008.

³⁰ Bruce, F. F. *The Spreading Flame. The Rise and Progress of Christianity from its First Beginnings to Eighth Century England*. MI. Eerdmans Publ., 1954, 36-46. Той обсъжда упадъка на църковното благочестие.

шени от бл. Йероним, пораждат тревога, че ще промени обичната Septuaginta, преводът на седемдесетте тълковници, както и възмущение от стремежа му да предложи текст, по-близък до оригиналните езици. Без съмнение, неговото библейско знание е енциклопедично, но екзегетическият му подход понякога се превръща в исагогика и алегория, с херменевтика, склонна към едностранчиви тълкувания, даващи аргументи в полза на „източния“ аскетически стил, който той споделя³¹.

2. Ограничен успех на неговата програма

Какво вдъхновява толкова тясно приятелство с жени? Как девите се вписват в живота на един безбрачен монах? Приживе бл. Йероним не постига всеобщо църковно одобрение нито за безбрачието като норма, нито за предпочитаните от него преводи, макар впоследствие да се постига известен компромис по този въпрос. Неговият радикален призив за „живота на ангелите“ понякога го доближава до позиции, подобни на тези на енкратитите или монтанистите – както Тертулиан, когото той ту възхвалява, ту осъжда. И все пак, въпреки неуспехите и слабостите си, бл. Йероним оставя след себе си писма, истории, преводи и коментари, които оформят обемно и впечатляващо творчество.³² Животът и делото му не могат да бъдат пренебрегнати. Славата, която постига, издига и дъщерите, и майките на Църквата. Обаче неговото наследство оставя и смут – монах от Запада, роден в Далмация, умира на Изток, в монашеска общност. Неговите писания оформят първия етап на една тенденция, която започва скрито, а по-късно става господстваща – Църквата започва да изгражда възглед, че човек има сила сам да върши добри дела. В собствените му писания отеква Пелагий, сякаш сянката на една дева „сваля спасение-

³¹ Clark, El. *Ibid.*, 15-16. Също така, за двусмисленото отношение на мъжете към жените. За анализ на еизегезата на църковните отци, вж. също, *Reading Renunciation. Asceticism and the Scripture in Early Christianity*. NJ: Princeton University Press, 1999, 259-320.

³² Hunter, David G. *Marriage, Celibacy and Heresy in Ancient Christianity*. Oxford University Press, 2009. Вж. също, Loeffl, Joseph and Andrew Cain. *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy*. UK Farnham: Ashgate, 2009, 52. Йероним спечелил слава през Средновековието и бил възхищаван от Лутер, който особено ценял труда му върху Посланието до галатяни. В по-късните години от живота си Мартин Лутер също е критикувал еизегезата на Далматинеца.

то от небето“.

Бл. Йероним завещава богословско и църковно наследство, в което догматиката и практиката се преплитат. Иновативните му идеи се възприемат от епископи и учени, стремящи се да утвърдят институцията на епископата. Той одобрява възгледа, че човек чрез усилие може да придобие заслуги и да се изкачи по мистичната „стълба към небето“. Така възниква една проблематична линия относно пола, брака и християнското разбиране за тялото – идеи, които и днес отекват в църковния живот и са повод за редица скандали. Макар политиката, която се стреми да наложи относно пола и свещеническото тяло, да се реализира по-късно, в неговото време той печели подкрепата на покровителки като св. Марцела и св. Паула, както и на св. папа Дамас в самия град Рим. Въпреки културното разделение между половете, жените от елита на империята получават наставничество от него и извличат духовна полза от учението му.³³ Чрез това те се доближават до Христос и разширяват влиянието на аскетическото движение в Църквата, отказа от света и ангелския живот. Но враждебността на част от духовенството към него и възможното вмешателство на семейството на св. Паула допринасят за неговото изгонване от град Рим. В древната система на покровителство, патронаж, бл. Йероним постепенно започва да разчита на финансовата помощ и закрилата на жени от аристокрацията. По някакъв начин те стоят зад всички негови духовни инициативи.

3. Дебати за целибата и подкрепата на жените

Църквата в Рим се намира в гранично състояние в началото на 80-те години на IV в., когато избликва конфликтът между бл. Йероним и Хелвидий относно мястото на девиците в Църквата.³⁴ Ролята на жените в нея тогава е много ясна. Папа Дамасий (епископ на Рим от 340 до 397 г.) е най-високопоставената фигура около бл. Йероним по онова време, особено във връзка с превода му на Библията. Следва

³³ NAF. Vol. 9. Letters 23-9 and 30-34. Докато той правел преводи на откъси от Новия Завет, Марцела поканила Йероним да обучава жени в дома ѝ. Паула приемала гости на Дамас. Гостите наели бл. Йероним да пътува от Константинопол до Рим и да превежда, докато те се срещали с папата.

³⁴ Hunter, David G. *Marriage, Celibacy and Heresy in Ancient Christianity*. Oxford University Press, 2009.

го св. Амвросий, епископ на Медиоланум (ок. 340–397), православен екзарх на Северна Италия, който също осъжда Хелвидий и Йовиниан – противници на бл. Йероним. След спора именно св. Амвросий, през 393 г., заема по-високо йерархично положение от бл. Йероним и свиква събора от 393 г., който осъжда ученията на Хелвидий и Йовиниан, които вече успешно се разпространяват на Запад по онова време. Постоянен проблем в Рим тогава е борбата между ерес и ортодоксия. Не е маловажно, че монахът от Далмация по онова време е обвинен в нововъведения и обкръжен от слухове за радикализъм във вярата. Той предлага крайна *кенотична* визия и отправя призив към мъжете-аристократи – в разрез с патронна култура по онова време в римското общество.

На пръв поглед учените спорят „за“ и „против“ източния стил аскетизъм, особено върху настояването на бл. Йероним, че жените-девици са по-висши и трябва да бъдат духовно издигнати над останалите.³⁵ Дискусията се отклонява към самото девство и мястото на самата Божия майка – Дева Мария, майката на Исус Христос. Тя остава завинаги дева, приснодева, и утробата ѝ – неприкосновена. След тези дебати, Римската църква започва да клони към по-голяма свещеническа въздържаност, стремейки се да разшири временното въздържание от полови отношения при женени свещеници в трайна забрана, т.е. до целибат, т.е. безбрачие. Временното въздържание е обичайно сред женените духовници в ранната църква, когато служат пред светия олтар. Това е обусловено от постните периоди в годината, тясно свързани с богослужебния цикъл. Църквата подражава на примера от Стария Завет – на левитите, които се въздържат от брачно общуване, за да служат в Светая Светих. Бл. Йероним проповядва постоянно въздържание за свещениците, като настоява то да

³⁵ Clark, El. *Ibid.*, 15–16. Препоръчвало се е минимално общуване с жени. Монахът сам е давал такъв съвет, но въпреки това е създал близки приятелства с Марцела, Паула и други безбрачни вдовици, като е бил техен наставник. Виж също: Hunter, David, G. *Marriage, Celibacy and Heresy in Ancient Christianity*. Oxford University Press, 2009, 230–233. Хелвидий най-напред писал до Церций, монах, който „прекомерно“ възвеличавал девството и отричал, че Исус е имал братя и сестри, с. 232. Хънтър също спомена ва писмата на папа Сириций. Противниците на Йовиниан били Аусенций, Гениалис, Герминатор, Феликс, Пронтин, Марциан, Януарий и Ингениоз — духовници, посочени в акта от 390 г., но най-старши сред тях бил Амвросий. Augustine, *Sermon* 354A, 45–47, 77. В съчинението „За добрия брак“ той отбелязва съборите в Рим — като епископ на Милано през 90-те години на IV в.

стане универсално – нещо все още необичайно за Запада. Тази идея за църковна практика среща съпротива, въпреки подкрепата на св. Амвросий Медиолански – ревностен защитник на живота в девство. Тяхното усилие да разширят ритуала на левитите от Стария Завет и да го приложат повсеместно се превръща в повратен момент в историята на християнството. Църковната еклисиология и възгледите за брака, секса и тялото не са отделни въпроси, а са дълбоко преплетени. Някои, като Йовиниан, се отклоняват от тази традиция, настоявайки, че ефективността на св. тайнство Кръщение е източникът на единството на Църквата и достатъчен за свещенството, докато бл. Йероним и св. Амвросий считат целибата за задължителен за това служение. И двамата смятат, че женените свещеници трябва да служат, без да упражняват никакви легитимни сексуални отношения – не само с временно въздържание, както в миналото, а дори за постоянно. През 382 г. писмото на Хелвидий до Церций изкарва на преден план всички въпроси, свързани с брака и секса. Десетилетие по-късно учението на Йовиниан отново възпламенява несигурността, за която Римската църква мъчи от доста време. Еклисиологията, девството и целибатът са централни теми в този конфликт. Въпросът в него е дали трябва пълното девство да бъде наложено повсеместно в Църквата. Дебатът се движи около въпроса дали въздържанието е постоянна необходимост за Божиите служители, или временна чест, която свещеникът отдава на светия олтар. Може ли свещеник да принася божествената Евхаристията след съпругески отношения? Съвместими ли са духовните практики и чистотата с активен полов живот? Нужно ли е вярващият да се въздържа, за да се моли по-ефективно и съсредоточено, или може да участва в полов живот с брачния си партньор без ограничения?³⁶

³⁶ В чест на присъствените хлябове израилтянският свещеник временно се въздържа от полови отношения. Текстът на 1 Цар. 21:1–6 показва, че цар Давид и войниците му яли този храмов хляб, но при определени условия. Виж също думите на Иисус в Евангелието според Матей 12:3–8, защитаващи действията на Давид. Виж също *Ibid.* За храма свещеникът Ахимелех пазел осветен хляб; пет хляба били дадени на св. цар Давид, но преди това той проверил — като попитал дали мъжете са се въздържали от съпругески отношения. Това бил особен, „свят“ хляб на присъствието. В друга бележка: Brakke, David. *Athanasius and Asceticism*. Baltimore: John Hopkins University, 1995, p. 44. По времето на св. Атанасий, Хиеракас Леонополски проповядвал, че девството е по-висшият път за вярващите. Той не бил считан за православен, а наричан еретик — прекалено краен.

През по-ранните векове консенсусът е, че свещеник, който служи божествена Литургията, трябва да запази временно въздържание като специфична аскетична практика. В Рим обаче бл. Йероним и св. Амвросий настояват, че това трябва да се превърне в универсална норма. Те пренасят литургичните кодекси на евреите в контекста на IV в. Когато св. Амвросий Медиолански пише, той допълнително развива идеята, заявявайки, че „никой женен свещеник не е истински левит“. Той копира левитския закон за Запада и подновява акцента на енкратита Тациан (ок. 120–173 г.) – мислител, който също е бил в Рим по време на обучението си в школата на св. Юстин Философ.

След „революцията“ на св. имп. Константин, която донася държавна подкрепа за Църквата, църковните политики се оказват в преход, в състояние на неяснота, в което правилата не са утвърдени. Св. Амвросий Медиолански твърди, че въздържанието е съществено за подчертаване на специфичната духовна власт на духовенството, произтичаща от небесната чистота, проявена чрез девството. Това, както отбелязва Дейвид Г. Хънтър, е литургична иновация, породена от разширяването и зачестяването на светата Литургия. Християните се радват на по-голяма сигурност и Господнята Вечеря може да се отслужва ежедневно в епохата след Константин. Трябва ли свещениците да водят „свят“ живот на постоянна готовност за ежедневна божествена Литургия? Диспутът по темата става все по-остър. Съвместими ли са молитвата, богослужението и сексуалността?³⁷

При консервативното тълкуване на съветите на св. ап. Павел в Първо послание до коринтяните, глава 7, и тяхното ново приложение, активният полов живот се възприема като несъвместим с ефективната и дълбока молитва. Свещениците трябва да се отрекат от себе си и от своите съпруги – денем и нощем. Така временната забрана на

³⁷ Hunter, D.G. *Op. cit.*, 232, 243–284. Йовиниан писал за духовното равенство, което кръщението носи, както и за това как то изтрива греха. Той бил впечатляващ интелектуалец и монах, подкрепян от аристократи – мъже и жени. Хънтър защитава възможността Йовиниан да е бил в рамките на православие; първоначално той не е бил еретик, но в течение на спора позицията на Йероним го тласнала твърде далеч. Виж също: Duval, Y-M. *L'affaire Jovinien. D'une crise de la société romaine à une crise de la pensée chrétienne à la fin du IVe et au début du Ve siècle*. Rome: Institutum Patristicum Augustinianum, 2003. Срв. също: Hunter, *Op. cit.*, 226–230. Авторът посочва енкратитската връзка, направена между секса, първородния грях и/или девствената чистота или спасението. Това било противопоставяне, считано за еретическо в по-ранната епоха.

брачния секс еволюира в призив за универсално свещеническо въздържание, към целибат, безбрачие. Трябва ли ритуалите на Стария Завет да се прилагат към женените свещеници и да оформят Църквата в Римската империя? Идеалите на еврейското старозаветно свещенство се сливат с тези на някои от първите християни и оформят тяхното разбиране за брака и за свещенството.

4. Учители се противопоставят на възгледите на бл. Йероним

Да се противопоставиш на бл. Йероним означавало да рискуваш – духовници можели да бъдат обиждани или обвинени, че са против монашеството. Когато Хелвидий, а по-късно и Йовиниан отхвърлят новаторските аскетични идеи на бл. Йероним и св. Амвросий Медиолански, биват обявени от някои за еретици. Двата латински учители са заклеймени като крайни либерали. Ако една група в Църквата бъде наречена по-висша от друга, по тяхната логика, това би довело до някакъв вид вътрешно разделение сред християните. Те приемат човешкото тяло по начин, който се противопоставя на доста строгите Йеронимови възгледи. И все пак неговото и на св. Амвросий новаторство постепенно печели последователи – мълчаливата подкрепа на аристократки като св. Марцела, Лея, Асела и св. Паула играе важна роля за издигането на този идеал и преодоляването на предразсъдъците на Йеронимовите противници. Сериозни християни започват да възприемат въздържанието, включително за женени свещеници и аристократи като нещо нормално в пътя към Бога. В хода на аскетическото обновление се търси нещо като „второ обръщане“ към Христос.³⁸

За бл. Йероним и св. Амвросий половият акт е оскверняване, а девствените жени са достигнали до върха на благочестието. Девиците се намират на най-високото стъпало на мистичната лестница на

³⁸ Hunter, D.G. *Op. cit.*, 219-242. Папа Сириций, наследник на Дамас, както и епископ Амвросий и Йероним, имали различни възгледи. Те се разминавали по въпроса *защо* девството е важно, но не и *дали* е важно (*ibid.*). Това свидетелства за все по-рядкото причастяване през II в. Св. ап. Павел поставя ограничения за женените и секса, които се тълкуват като временни. В Първо послание до коринтяните, гл. 7, ст. 5, той дава наставление към женен мъж: да „не лишава“ съпругата си. Той казва, че след временно въздържание, християните в брак трябва да възобновят интимните си отношения.

заслугите пред Бога.³⁹ Йовиниан обаче отхвърля тази мистична йерархия, като заявява, че твърдението „всички девиси са по-висши от не-девиците“, е пагубно. Той предупреждава за гордостта, която неизбежно възниква при йерархичното разделение в християнската общност, и се противопоставя на така оформената двустепенна църковна структура. Освен това, според него девството е неестествено за римското общество, което се гради върху семейството и неговата характерна традиционна *pietas*. Имперското законодателство цели да защити семейството и да насърчава раждаемостта, а и по-голямата част от римляните по онова време все още са всъщност езичници. Въпреки тези възражения, бл. Йероним поставя ултиматуми. За него сексът у християните е нещо укоримо, компромис с тукашното. Той твърди, че девството прави хората подобни на ангелите и приближава небето до земята. *Те стават ангели на земята.*

Според бл. Йероним и св. Амвросий Медиолански половият акт при женени свещеници ги осквернява и ги прави негодни за служение пред светия олтар. Тази нова интерпретация на древна идея предизвиква гневна съпротива от страна на Хелвидий, Йовиниан, и техните верни последователи. Силата на този дебат показва колко крехък е аскетическият проект за монашеството през онази епоха. По-висше ли е девството? Трябва ли целибатът за свещеници да бъде задължителен и за останалите вярващи? Въпросите за допустимостта на секса при женени християни, за ефективната молитва и за съвместимостта между сексуалния живот и духовната служба се изострят и достигат точка на кипене във втората половина на IV в.⁴⁰

На Запад бл. Йероним добива както слава, така и спечелва врагове, след като римският прелат му дава свобода на действие в папския

³⁹ NANF. Vol. 10,1:3-8, аристократични мъже, но по-рано се наблюдава известна разлика между половете, тъй като жените по-често били увещавани да приемат безбрачие. За разликата между духовенство и миряни виж *De Officiis*, с. 87. Всъщност не разполагаме с двете книги, които Йовиниан е написал, а само с възраженията, които Йероним е издигнал срещу него.

⁴⁰ Когато Август бил император, били въведени имперски закони с цел да се избегне широка демографска криза поради ниската раждаемост в империята. В този контекст на девиците била налагана глоба, тъй като се нуждаели от деца. Затова, за известен период след 18 г. сл. Хр., гражданските закони насърчавали брака и принижавали девството, с цел да стимулират повишаване на раждаемостта и да подпомогнат разрастването на населението в империята. Това няма как да не е оказало влияние върху полемиката между езичество и християнство в онази епоха.

дворец и го кани да превежда Библията на латински език. Църковната позиция, която заема, му носи престиж, а сигурността, която намира, трае до смъртта на папата през декември 384 г. Въпреки силното си пристрастие към въздържанието и монашеския живот, бл. Йероним настоява, че не е „женомразец“. В живота на бл. Йероним всъщност жените заемат централно място. Въпреки възгледите му за целибата, препоръките му за радикално разделение на половете остават само на теория – на практика се получава нещо друго. В Рим св. Марцела се грижи за него, а във Витлеем, след 386 г., издава множество книги и писма с финансовата подкрепа на св. Паула – вдовица и аскетка, игуменка, която става негова вярна покровителка. Нейните средства му осигуряват както финансова, така и академична опора. На дъщеря ѝ бл. Йероним пише с нежност и възхвала, докато остротата на езика си запазва за опонентите. Бл. Йероним яростно напада аргумента на Хелвидий, че Иисус Христос е имал телесни братя. Той също така заклеява отхвърлянето от страна на Йовиниан на лестницата на заслугите пред Бога. В последвалите сътресения обаче жените не остават пасивни. Св. Марцела разсейва слуховете около бл. Йероним, след като загубва благоволенieto в Рим, и застава твърдо зад него, оставайки вярна дори когато той е обвинен.⁴¹ Социалното положение на св. Марцела е високо, а нейната неоспорима благочестивост ѝ осигурява авторитет в Църквата. Тя спасява бл. Йероним. И все пак, въпреки нейните усилия, през август 385 г. римското духовенство го прогонва извън града.

Въпреки склонността си към свади и спорове, далматинският монах достига високо положение благодарение на трудолюбието и образованието си, получено в духа на елинската класическа култура. Той придобива ерудиция и способност да служи и като упорит пастир. Роден на Запад, учи на Изток и познава големите църковни фигури на своето време. Докато никейските спорове разединяват епископатите,

⁴¹ NANE, vol. 13, Писмото на Григорий Велики до Августин Кентърбърийски (с. 75–81) съдържа описание на църковен епископ, който принизява сексуалността. Йероним и монаси като Августин Ипонски били последвани от по-късния папа Григорий, който учел, че чрез сексуалния акт човек изпада в ниско състояние на сетивност, губейки духовното си „аз“. Ако похотта води до загуба на разумната способност, тогава човек се превръща в звяр. Проблемът не бил самият полов акт, а страстта – грешката се състояла в насладата от интимните отношения. Същинският въпрос бил загубата на по-висшата, разумна природа на човека. Това е описано в писмата на папа Григорий от VI в.

бл. Йероним пристига в Рим за втори път, и става свидетел на социални сътресения. Първо, мнозинството езичници по Средиземноморието приемат Христос, и второ – настъпват племенни движения и политически хаос, докато някогашните варвари „се превръщат“ в римляни. И все пак, в неговия живот *рaх Romana* осигурява сигурност за поклонници, които пътуват все по-свободно към Светите Земи. За мъже и монаси пътуването до далечни земи става възможно – често платено и съпровождано от благочестиви жени, както в случая с бл. Йероним.

5. Жени-покровителки и проблемът за изворите

Въпреки че жените покровителки надхвърлят положението на мъжете чрез своя социален статус, и една друга знатна римлянка – св. Паула – се сближава с бл. Йероним. Тя финансира неговото пътуване и обиколка на Светите Земи. И все пак, пътят на жените – тогава, както и днес – е труден за проследяване в изворовия материал, затова и сведенията по тази тема са оскъдни. Както пише Елизабет Кастели, изследователите на женската история водят „коварно и разочароващо търсене“.⁴² В Късната античност жените „говорят“ чрез чужди гласове, а не чрез свои собствени. Затова писмата на бл. Йероним предлагат ценна перспектива за изучаване на ролята на жените в онази епоха. Освен това, той предоставя поглед върху Църквата, политиката и събитията от неговото време; пише за жени, които лично познава и с които работи. Въпреки това, писмата трябва да се четат с уговорки и внимание. Разказ от чуждо име може да бъде изкривен, а църковни мъже често пренаписват или описват жените според собствените си виждания. Финансовите дарения, закрилата и подкрепата от страна на жени им дават обществено признание и престиж. Но гледането на жените само в ролята им на покровителки показва само част от истината, а не цялостната картина. За да осветим ролята на жените в този процес, е необходимо събиране на разпръснати данни –

⁴² Clark, El. *Ibid.*, 112. Вж. също: Cohick, Lynn and Amy Hughes. *Christian Women in the Patristic World*. MI: Baker Academic, 2017, 285-296. Clark, El. *Ibid.*, 15-17. Платон също учел, че женските бебета се оформят, когато мъжкият плод се развие неправилно. Гален писал, че проблемна утроба — твърде влажна или студена — води до оформянето на женско дете. Еврейските мъже възхвалявали Бог ежедневно с благодарност, че не са се родили жени.

„шарена мозайка“ от разкази, съшита с нишки от истории, написани от мъже. Писмата, поезията, думите и писмените следи на жени от IV в. рядко се съхраняват. Оказва се, че именно жените покровителки изиграват решаваща роля в разпространението и съхраняването на мъжки съчинения – запазват думите на мъжете, но не и собствени-те си. Една трета от писмената кореспонденция на бл. Йероним е до и от жени. Посланията са написани в отговор на техни въпроси, а трактати – посветени на вдовици или девици, както и на родителите на девици, са писани с цел наставление. Парадоксално, себеотрича-нето изглежда увеличава действеността на някои жени от елита. Бл. Йероним се стреми да намали разликата в образованието между по-ловете характерна за античността, като представя жените като уче-нички, богослови и научни събеседници. В тази гранична епоха мно-го християнки се открояват, въпреки прехода към държавна църква и социалните сътресения. Чрез мъжките съчинения и думи обаче възгледите на ранната Църква за жените изглеждат едноцветни: же-ните са или светици, или грешници, „врата на дявола“ или „невеста Христова“. Жените са или виновни изкусителки като Ева, или свети и непорочни като Девата Мария, Богородица. Този негативен образ е наследен от гръко-римски философи и води до колебания в пози-цията на църковните мъже. Жените могат да бъдат описани или като морално слаби, или като пълни с добродетел. Често срещано в лите-ратурата е да се твърди, че женската природа е по-слаба, но въпреки това жените поемат лидерски роли в манахеския живот, изправяйки се срещу предразсъдъци и забрани. Жени, смятани за „непълноцен-ни“ или „деформирани“, надмогват социалния детерминизъм за своя пол и правят значим принос за Църквата на своето време. Покрови-телството е една от сферите, които променят културните представи в обществото. В късноантичната Църква полът е по-маловажен от богатството и социалния статус. Църковната практика и нуждата по-някога изискват отклонение от теорията за разделение на половете – практичността надделява над идеологията.

По този начин неяснотата в приоритетите при ръководството и учителството в християнската общност позволяват на някои жени да ръководят и дори да допринасят за спасението на търсещи личности. Това не са обикновени жени, а представители на елита: св. Марцела и св. Паула от Рим, св. Олимпиада от Константинопол, св. Мелания Старша и св. Мелания Младша. Контролът им над определени сред-

ства зависи от семейното им положение и социалния им статус. Вдовица може да използва влиянието на семейството си и да го внесе в свещеното пространство. Огромни владения, имущество и богатство, съчетани с благочестив живот, могат да тласнат една жена към лидерска роля в Църквата. Така се появяват първите игуменки на сестринства. Даренията към епископската каса се оказват много по-важни от пола или възрастта на дарителя – така жената покровител (*prostatis*) е издигната, въпреки че е от женски пол. Някои дори достигат до ръководение като дякониси за служение в Църквата.

Благочестивите жени от IV в. допринасят като покровителки и постигат много за Църквата, но свободата им да даряват идва от техния социален статус и значителните им притежания – „освободени“ благодарение на сенаторския ранг на мъжете в семейството. Жените добиват власт.⁴³ Озиек обяснява необичайната роля, която жените постигат – обвързана с богатство и високо социално положение. Не само че жените от елита избират целибат и заемат роли като дякониси и презвитери, но и като покровителки преобръщат идеята за женската „непълноценност“, характерна за Античната гръко-римска култура. Културните представи и половите норми се преобръщат в църковния контекст.

Съгласно древната система на покровителство, покровителят (в този случай – жена) ръководи, съветва и прави дарения на бенефициент, който често е всъщност мъж. В богословския дискурс св. Марцела и св. Мелания илюстрират участието на жените. Браке, например, подчертава как св. Мелания храни умиращи про-никейски монаси в затворите на Палестина, с което осигурява скрита подкрепа на борбата на православните срещу арианите. При тежък глад, както отбелязва Елм, помощ и спасение идват благодарение на щедростта на св. Макрина от Аниса, сестра на св. Василий Велики и св. Григорий Нисийски. Престижът и богатствата на жени като св. Паула и св.

⁴³ Peterson, Joan. *Handmaids of the Lord. Contemporary Descriptions of Feminine Asceticism in the First Six Centuries*. Cistercian Studies. Collegeville, MN: Cistercian Publishers, 1996, 99. Clark, El. *Ibid.*, 63. Жени ръководели, управлявали и дарявали на църквата огромно богатство. За семейството на Мелания Старша се казвало, че е толкова заможно, че ако разпродаде цялото си имущество — от Изток до Запад — това би могло да дестабилизира икономиката на империята. Виж също: Madigan, Kevin, Carolyn Osiek. *Ordained Women in the Early Church. A Documentary History*. Baltimore: Johns Hopkins, 2011, 186-187.

Марцела, насочени към бл. Йероним, предизвикват преобръщане на социалната йерархия в Късноримската епоха. Нисшите (жените) се издигат, а висшите (мъжете) се смиряват. Жените подкопават и разоръжават мъжкото господство и така, по подривен начин, подкрепят православните каузи и спасяват онеправдани от гонения мъже. Въпреки социалните и църковни асиметрии в ролята на жените през онази епоха, задачата да подкрепят и спасяват мъже е възложена на жените-покровителки. Самият Христос е бил в приятелски отношения с покровителствени жени. След Възкресението древните предразсъдъци са преобърнати. Жените получават свобода да бъдат ученици редом с мъжете. Но дали тази свобода ще трае дълго?

Настъпват обръщания на властовите отношения – защото именно „второкласна“ жена първа възвестява Евангелието: св. Мария Магдалина. Последна на кръста, първа на гроба – тя символизира присъствието на жените, което става повсеместно в Църквата през следващите векове.⁴⁴ Покровителството и приятелството, както в IV, така и през I в., проправят пътища извън културните ограничения и социалните очаквания. Покровителството всъщност открива път за жените. Разчитайки на щедростта на покровителка, клиентът – било то бл. Йероним, епископ като св. Йоан Златоуст, св. апостол като Павел – проповядва евангелския начин на живот, подпомаган от влиятелна жена. Честният контакт и обменът на дарове водят до приятелство. Така се ражда духовно партньорство, траещо понякога десетилетия и обърнато към вечността. В господстващата структура отците на Църквата пишат, а жените отвързват с обилна кореспонденция. Жената изиграва водеща роля в кариерата на мъжа – защита, финансиране на пътувания и мисии, размесване на традиционните роли. Това се случва в Рим със св. Марцела и във Витлеем – защото докато бл. Йероним пише, св. Паула ръководи, организира, наставлява и строи домове за поклонници – както за мъже, така и за жени; параклис, където да се молят. Тя плаща и осъществява мечтата на светия отец. В писмата на бл. Йероним виждаме св. Паула, св. Марцела, Асела, Леа, св. Принципия, св. Евстохия, Деметрия и още много, които той наставлява – защото в постоянството на учеността жените стават всъщност познати за света.

⁴⁴ Osiek, Carolyn, *Ibid.*, 186-88. Виж Pelikan, Jaroslave. *Christianity and Classic Culture*. New Haven: Yale University Press, 1993, 8. Поради дълбокото й значение, Ярослав Пеликан нарича Макрина от Аниса „четвъртата Кападокийка“.

6. Учеността на девизи и вдовици

Образованието играе своя роля в аскетическата революция на IV в. За жените ползите от него са тясно преплетени. Образованието е неразривно свързано със социалния статус и богатството. Подобно на покровителството, то дава на жените основание да се издигнат и да напуснат „второкласното“ си положение. За бл. Йероним, то е начин да изпълни учениците си с разбиране за Свещ. Писание, обучавайки ги с умения да изследват и напредват в науката. Необичайно е, че тези ученици са жени. По-широкият набор от знания, който той развива у тях, носи интелектуално удовлетворение и известна степен на свобода. В периода 382–385 г. бл. Йероним насочва вниманието си към безбрачни вдовици в Рим, тъй като преподава в женския кръг християнки в личния дом на св. Марцела. Това частно обучение отваря за жените мисловно пространство, което рядко им е достъпно в света, и намалява разликата между половете по отношение на образованието. С посвещаването си на тях светият отец утвърждава способностите и интелектуалния талант на жените. Не е чудно, че тези безбрачни жени го оценяват изключително високо като техен наставник.

Преподавайки за тайните и парадоксите на Свещ. Писание, бл. Йероним заема позицията на един „съвременен Ориген“, хранещ стадото подобно на св. ап. Петър. Но гладът за интелектуално усъвършенстване съществува сред жените от елита още преди неговата поява. Питър Браун посочва, че римските аристократки в продължение на столетия имат салони, в които се събират философски търсещи души, обучаващи от „езически предшественици... духовни наставници от източните провинции“.⁴⁵ Бл. Йероним влиза именно в този модел, но с нов повик към аскетическата истина; призив към монашество.

⁴⁵ Изключение от IV в. представляват обемната поема *Песните на Проба*, написана от Фалкония Анисия Проба, както и *Дневникът на поклонническите пътувания* на Егерия. Тези произведения са написани от жени, за жени и за живота на жени. Виж Гал. 3:28 — този стих цели премахване на различията по раса, социален статус, етническа принадлежност и пол. Равенство — не превъзходство. Вж. също: Clark, El. *Ibid.*, p. 112. Също така Лука 8 гл. и 24:10 посочват жените, които подкрепяли Христос. Например Йоана, съпруга на Хуза, е изцелена от Него. При едно обръщане на обичайната йерархия Христос става в известен смисъл покорен пред нея, тъй като тя дарява средства за Неговата дейност. Тази динамика намира отражение и в отношенията на Йероним с Марцела или Паула, както и на други църковни мъже, които били подпомагани от даренията на жени.

Задава се въпрос: представят ли отците на Църквата и мъжете автори от Късната античност „реалните“ жени, или просто изпълняват собствен дневен ред, описвайки само свети жени? Възможно е една от целите да е била да се предложат примери, които валидират влиянието на учението на църковните отци. Жените изявяват уменията на монаха. Църковните писатели може също да са искали да покажат женското подчинение и това, че дори аристократки признават мъжкото господство. Не е обаче само това. Мъжете обаче използват жените и като модели на благочестие. Според Дейвис това засилва посланието на монаха или епископа. Половите отношения обаче не се подчиняват на проста математика, нито приятелствата са едноизмерни реалности. Жените печелят също толкова, колкото и мъжете – получават реално образование и нематериална духовна жизненост чрез наставничеството на бл. Йероним. Мъжете от своя страна получават ресурси, помощ и понякога са изтръгнати от гонения именно от своите покровителки. Жени дават възможност на мъже в църковната йерархия да работят, а приятелството им предлага събеседник и духовен наставник. В дворците по Авентинския хълм аскетични вдовици и девизи, особено в кръга на св. Марцела, привличат монаси като бл. Йероним за преподаватели на духовен живот. Жените откриват в него библиейски учител и нов начин за изучаване на Свещ. Писание, подсигурен научна за времето си методология. Те развиват ума си и познанието за Библията. Мъжете намират път за размисъл относно живота, политиката и православията.

Привилегировани девойки се присъединяват към полумонашески домашни общности в преломен момент от живота си, като новоовдовялата св. Блесида. Тя се отдава на аскетичния живот в скръбта си, търсейки без съмнение убежище в монашеството. Някои жени са водени от вина, други – от болка, и в стремеж да избягат от светската суета на римското общество избират оттеглянето от света. Наред с този негативен стимул, при други съществува и положителен духовен стремеж към Бога и към святост. Кризите – смъртта на дете или съпруг, както при св. Мелания Старша, която губи две деца, или загуба на годеник, както при св. Макрина от Аниса, или съпруг, както при св. Паула от Витлеем – водят до вътрешна духовна и дълбока промяна.

Скъсвайки патрилинейните си задължения, жените от елита се освобождават от очакването да изграждат Рим чрез раждането и отглеждането на деца – основна презумпция на гръко-римския свят. Бя-

гайки от земното семейство, те се превръщат в „ловци“, стремящи се към небесния Жених – Иисус Христос. Техният духовен глад е стремеж към вечно семейство, неподвластно на страданията на този свят. Всичко това се подхранва от желанието за по-висш, по-свят живот. Увлечени по себеотречението, аристократките се включват в полумонашески домове като този на св. Марцела. Обучавани от учен като бл. Йероним, те откриват нов път – но вратата, отворена от монаха, се люлее и в двете посоки. Тези, които дават, също получават. Както жените получават знание, така и бл. Йероним – слава, сигурност и престиж.

Многозначни и сложни изглеждат мотивите, които подтикваат жените към целибатен живот. Но дали целта им е да се издигнат чрез силата на образованието? Да преодолеят мъжкото господство? Да търсят ползи от аскетизма? Малко вероятно е целибатните жени тайно да са замисляли социално издигане чрез отказа си от света. Но тъй като липсват техните собствени думи и съчинения, мотивите им остават до голяма степен неясни. Саморефлексията на античните жени като св. Паула от Витлеем или св. Марцела от Рим – покровителки, дали толкова много на монаси и на Църквата – е трудно уловима. Те предоставят средства за книги, възможност за преподаване и проповядване, финансират маслени лампи, преводи, разпространение, заплаци на книжовници и създават монашески и поклоннически домове за уединение.

Така се изгражда стабилно пространство – както за мъже, така и за жени. Жените като *prostatis* – закрилница – постигат осезаеми и неосезаеми облаги – по-голяма независимост, способност за самоуправление, образование и кураж да ръководят общности. Каквито и да са били мотивите – от загуба, от болка или от надежда – между тях и мъжете възниква симбиоза, взаимност.⁴⁶ Покровителката изпълнява задълженията си към *клиента*-покровителствания. В тази симбиоза жените стават и учителки. Покровителството изгражда път за жените в ранната Църква – и чрез тази сила те се издигат.

Как бл. Йероним издига жените чрез образованието? Като ги поставя за пример, особено св. Марцела, чиито способности хвали

⁴⁶ Osiek, Carolyn, Margaret MacDonald and Janet Tulloch. *A Woman's Place*. Minneapolis, MN: Fortress, 2006, 214-219. Покровителската дейност продължила и след установяването на епископ. Виж също Cohick, Lynn. *Women in the Lives of the Earliest Christians*. MI: Baker Academic, 2009, 285-296. Отлична глава за женското покровителство.

открито. Всъщност светият отец създава учителки чрез обучение и възпитание. Ученичките му, включително и девизи, са насърчавани да се издигнат и да станат „безполови“ носителки на истината. Св. Марцела – свята по ум, живот и дух – е особено способна в това отношение. При срещата им тя вече е целибатна и гори от неутолимо любопитство към духовното. С времето бл. Йероним настоява, че тя не само може да обучава жени, но и трябва да наставлява римското духовенство. Тя дори отклонява мъже от „вихъра“ на ересите. Женските ученици получават отговорността да изучават православието и да поправят заблудите във вярата. Те възпроизвеждат библейски идеали, защото се подчиняват на обучението на бл. Йероним и го следват в духовния му път.⁴⁷ Културните очаквания спрямо жените са надмогнати чрез образованието. Жените ученици тук вече могат да предават мъжкото слово в негово отсъствие – жената става „носител“ (*capsa*) на мъжкото послание.

Бл. Йероним обаче не препоръчва жените да проповядват или да поемат свещеническия дълг. Той си държи на рамките на ап. Павлова-та забрана. Според тогавашната църковна и римска аристократична култура, жената трябва да остане скромна, невидима, домашна. Жените не са „източникът“ на мъжа, както се тълкува Първо послание до Тимотей на апостола на езичниците. Неподходящо е жена да застава над мъж, но приемливо е тя да поучава други жени – или да предаде мъжко учение на мъже, в отсъствието на учителя. Така прави св. Марцела по време на оригенисткия спор – тя е всъщност става гласът на бл. Йероним, предаващ неговите възгледи, докато той отсъства.

7. Закрила като постижение на жените

Ролята на св. Марцела, а по-късно и тази на св. Паула като покровителка във Витлеем, не били изолирани явления. Всъщност и други църковници виждали в жените свои довереници и гласове, чрез които да говорят на обществото. Евагрий Понтийски и Руфин Акви-

⁴⁷ NANE, *ibid*. Преди той да дойде, Марцела и Паула изучавали гръцки и напреднали до изучаване на еврейски. Като общност жените се стремели да рецитират Псалмите сутрин и вечер на народен език. Виж също Palladius, *LH*, p. 126. Марцела знаела няколко езика, а Паула знаела гръцки, тъй като баща ѝ бил грък. Те били жадни за познание по библейските езици. Възможно е Йероним да е изпитвал ревност към езиковата компетентност на Паула. Паладий смятал, че нравът на Йероним е разрушителен и избухлив.

лейски били тясно свързани със старицата св. Мелания (ок. 350 – ок. 410). Св. Йоан Златоуст пък бил близък приятел на св. Олимпиада от Константинопол. Столетие по-рано, девицата св. Юлиания е спомената от св. Паладий Еленополски като застъпница на Ориген (ок. 184 – 253). Историци като Питър Браун отбелязват изключителните постижения на късноантичните жени в рамките на Римската империя, именно като благодетелки на духовни проекти. Благодетелството на жените, редом с това на мъжете, ускорило обръщането на римляните към християнството.⁴⁸ Вътрешна промяна придружила външното изграждане на базилики, „разкошна утвар“, както и строежа на манастири. Победата на Църквата и нейното сътрудничество с политическата власт довели до преобразяването и християнизирването на градовете из цялата империя, а и отвъд нея.

Писмата до и от бл. Йероним, следователно, дават сведения както за него самия, така и за жените, които той лично е познавал и с които е работел. Намерението му може и да не е било да освобождава жените от техните социални ограничения или да разкрива техния частен живот, но чрез уроците в дома на св. Маркела, чрез наставлението на девици и чрез писма, които преминавали през цялата Римска империя, той постига всъщност и двете – своеобразно освобождаване на жените от социалните ограничения и въвеждането им духовния живот на Църквата.

Жените като приятелки и тяхното образование обаче довело до слухове относно далматинеца и станали източник на съществени недоразумения около него. Полемики и разпри относно девици, разкрили неговите недостатъци и често го поставяли в неудобно положение. Мнозина висши клирици не го обичали.

Неговите писания изглеждали като враждебни към институцията на семейството, макар всъщност самият той да твърдял, че подкрепя християнския брак. И все пак, смятал, че клирът трябва да живее в

⁴⁸ Clark, El. "The Lady Vanishes: Dilemmas of Feminist Historian After the Linguistic Turn." *Church History*, 67 (1998): 1-31. Публикувано отново от Cambridge University Press, On Line. <https://www.cambridge.org>. Church History. Виж също: Davis, Stephen. *Melania: Monastic Revivals in Early Christianity*. CT: Yale University Press (2019), 260-70. Дейвис разглежда динамиката, при която мъже използват жени, за да утвърдят своята дейност сред египетски водачи, монаси и писатели. И също: Brakke, David. "The Lady Appears. Materializations of 'Woman' in Early Monastic Literature." *Journal of Medieval & Early Christian Study*, 33.3 (2003): 390-398.

пълно въздържание. Макар възгледите на бл. Йероним все още да не са се ползвали с широко одобрение, неговото поведение и отношение, както личи от писмата му, дават възможност да се надникне в гледната точка към девството през целия този век. Неговият разгръщащ се стил на писане подчертава кой е бл. Йероним и какво го е движело в неговите духовни търсения.

Първо, учителстването и пътуванията му по светите места го извели от неизвестността, като го подготвили за живот на интелектуалец и аскет-библеист. Чрез тях той придобил закрила и престиж в самия град Рим. Изглежда той се е надявал и възнамерявал чрез писането си да влияе върху бъдещата Църква. И го постигнал, защото е искал да бъде запомнен. Много от неговите произведения го надживели – най-вече Вулгата, но също и писмата и много от останалите му съчинения.

Второ, бл. Йероним е бил амбициозен и прагматичен духовник. Бързо се привързал към влиятелни личности, тъй като конкуренцията за патронаж в Рим е била ожесточена. Да имаш богат покровител, било обществена норма, а ако той е бил и с много висок статус — още по-добре. Заетостта на един странстващ учен зависела именно от такива неща. В Рим той не се е уединил в библиотека само с преводите си на Библията, а се е стремил да бъде в орбитата на видни църковници, като св. Амвросий Медиолански. Станал е незаменим помощник на папа Дамас като негов секретар.

Трето, той въплъщавал нормите на елинската *paideia*, за които целият му живот го подготвял.⁴⁹ Потопен в гръко-римските интелектуални и културни нагласи, винаги с Библията в ръка и любимия Цицерон до себе си, събирал заможни приятели, които разпространявали писмата му и редовно му изпращали книги. Усвоил езици и не престава да изучава както съвременни нему, така и ранни богослови на Църквата.

Отвъд светската си вещина, той искрено се стремял към духовна полза и дълбоко познание на Свещ. Писане, доразвивайки и без това почти енциклопедичната си осведоменост върху текста. Но имал почти ненаситен глад за значимост, целейки да промени своето поколение, да го убеди в най-добрия, най-възвишения начин за следване на Христос. Това го правело идеолог и понякога — дори неразумен,

⁴⁹ Brown, Peter. *Through the Eye of a Needle. Wealth, the Fall of Rome and the Making of Christianity in the West, 350-550 A.D.* NJ: Princeton University Press, 2012, 273.

тъй като вярата му в безбрачието и отношенията му с девиците го гласкали да побеждава, да спори, да защитава Христовата Църква.

И накрая, той жадувал за публичност, която интелектуалният дискурс му осигурявал, защото част от него сякаш се наслаждавала на полемиките, дори на ожесточените богословски разпри. Дебатът му давал сцена, място и възможност да се отличи, а той бил обучен в реторика — както се полагало за всички добри римски момчета. Безспирно изтъквал превъзходството на девството, въздигайки единия път, правия път — аскетическия път. За него пустинният път бил върховен, и той проповядвал за „източното“ християнство в Рим. Във „вечния град“, в сърцето на Римската империя, бл. Йероним проповядвал постоянно и публично, пред много народ.

8. Социално-духовна тенденция и сотириология

Усилена от подчертаната подкрепа на църковни фигури като св. Амвросий Медиолански, папа Сиринций и по-късно бл. Августин Ипонски, макар и с немалко опоненти, усилената проповед на бл. Йероним в полза на безбрачието и възвеличаването на девството завършила с частичен успех.⁵⁰ Много от надеждите му всъщност се осъществили. През следващото столетие аскетичното девство „случайно“ се издигнало, превръщайки се във водеща социално-духовна тенденция на епохата. Жени, както и аристократи от сенаторските среди, се присъединявали масово към движението, родило монашеството. „Бялото мъченичество“ на монашеското посвещение се разпространило, тъй като както обикновени, така и аристократи се отделяли, дори отричали своите семейства, за да поемат „живота на ангелите“. Монашеското благовестие, което бл. Йероним провеждал стъпка по стъпка с подкрепата на други християнски водачи, довело до еволюция в познанието (*gnosis*) – промяна, която се представяла като основана на Свещ. Писанието. Това довело до реформа в свещенството през следващите десетилетия, а през идващия век Църквата прежи-

⁵⁰ Bynum, C. *Holy Feast, Holy Fast*. CA: University of California, 1988. Особено в гл. 8. Постът отвежда (човека) не „от“, а „в“ телесността, и затова може да не е отхвърляне на тялото, а по-скоро израз на стремеж към овладяване на тялото. Скоро след това Блезила, дъщеря на Паула, умира от прекомерен пост. Скандалът около тази смърт преследва Йероним (вж. Писма 38, 39, 78–70 – относно тънката граница между пост и анорексия).

вяла възраждане, водено от християни, произхождащи от света на варварите. Разпространението на западното монашество напредвало уверено.

За съжаление стилът на бл. Йероним подхранвал често спорове. Темпераментът му бил избухлив и разрушителен, а тълкуването му на Свещ. Писанието често било субективно и твърде новаторско (*eisegesis*). Далматинецът бил движен от духовната си амбиция и склонен да подтиква грешниците да се изкачват „по лестницата на заслугите“, в тази ситуация пречели постоянните вътрешнохристиянските разпри, които по един или друг начин той сам предизвиквал. Християни се надигали срещу християни; миряни-клирици като Хелвидий се конфронтирали с други миряни или духовници.⁵¹ Йовиниан – брат по вяра и по монашеско убеждение – се противопоставил на бл. Йероним и предизвикал възмущение сред папския кръг. Монаси се борели с монаси. Умерените аскети спорели с радикалните ригористи, обикновено по въпроса за постоянното безбрачие на духовенството, дори когато вече били брачни. Има догадки сред някои учени, че бл. Йероним се е приближавал към възгледите на полу-енкратите или дори монтанистите, или поне е бил под такива влияния през част от живота си. Дори Йовиниан го обвинява, че бил „манихей“. Потънал в библейския *eisegesis*, той наричал сексуалността осквернение, а брака — компромис на „второразредния“ християнин, необходимо зло на този свят. Проявявал анти-телесност, антисексуалност и почти, макар и не изцяло, *мизогиния*. Последвали и други развития. Мариологията на Запад се вплегла в аскетическата революция на бл. Йероним и св. Амвросий, така че Дева Мария започнала да се възприема от мнозина сред широките народни маси като „полубогиня“. Царицата Небесна, Приснодевата, станала пример за живота в постоянно девство — логичен резултат от тяхната победа в проповядването на монашеския живот. Посвещението на човека към девство, неговите лични усилия и дела, били считани за необходими по „стълбата на заслугите“. Това обаче за някои християни едва ли не намалявало

⁵¹ Schusler-Fiorenza, E. “Women in the Early Christian Movement.” *Women Spirit Rising: A Feminist Reader in Religion* (1979): 84-92. Феминистките питат дали богатството и общественият статус са освободили аристократките, за да могат да станат монахини, или пък манастирите са ги освободили от патриархата? Вж. също: Compton, M.S. *Sisters in Wisdom. Twelve Women Disciples from East and West*. Waukesha, WI: Order of St. Julian, 2013, 48-51.

или дори поставяло под съмнение необходимостта и ефективността на изкупителното дело на Иисус Христос, завършено на кръста. Тук несъмнено виждаме богословските развития, наблюдавани при Пелагий и решително осъдени от Църквата. Спасен ли бил човек чрез собствените си дела? Заслугата по „лествицата към небето“ била съществена за св. Амвросий Медиолански. Изглеждало, че чрез своето безбрачие девиците Божии придобивали вечно място на „лествицата“, и така, чрез човешко усилие придобило особена стойност, заедно със свободния дар на благодатта и стойността на Кръста. Заслугата започнала да се схваща като необходимост.⁵² Човешкото (девствено) дело допълвало според Йероним служението на Самия Господ Иисус Христос. Тази промяна изглеждала като уголемяване и въздигане на човешкия труд в постигането на Божията благодат. В християнската сотириология се усещало нарастване — или затвърждаване — на по-ранна тенденция, идваща още от св. Ириней Лионски. От положителна гледна точка, женската дейтелност в Църквата изглежда също е нараснала. Ако желаели, жените могли да бъдат или видими, или скрити: да служат открито в манастири или чрез тихи дела на покровителство над различни църковни дейности, най-вече свързани с милосърдието. Половите антични предразсъдъци могли да бъдат по този начин смекчени в християнското монашеско обновление. Както при мъченичеството, така и тук, женската малоценност била обвита в одеждите на девството. Добродетелна и мъжествена, тя можела да бъде „женски човек Божи“. Полът ѝ бил прикрит, по-малко осезаем за обществото.

Както и други свети отци на Църквата, бл. Йероним бил двусмислен по отношение на жените, но въпреки това постигнал много в полза на тези „по-слаби“ човешки същества. Като обучавал девиците в кръга на св. Маркела, той използвал близостта си до папата, за да стори добро на „по-низшия“ в неговите представи пол. Като преводач на папата, далматинецът се ползвал с висок престиж, а като наставник на св. Маркела — с нейното покровителство. Това всъщност го защитавало. Но монахът от Далмация винаги зависел от ресурсите,

⁵² Clark, El. “Theory and Practice in Late Ancient Asceticism: Jerome, Chrysostom and Augustine.” *Journal of Feminist Studies in Religion*, 5 (1989): 25-46. Вж. също: Cain, An. *Ibid.*, 62-5. Андрю Кейн пише много за Марцела. Вж също: NANF, vol. 9, *Jerome's Letters* 127, p. 428. Също Писмо 65 едно до Принципия 127.10. За смъртта на Марцела. Вж също: Aeterna, 428.

подкрепата и труда на обучението, което му било поверено — с фондовете, предоставяни от аристократки.⁵³ Жените получавали похвала, чест и образование като негови ученички, в духа на двустранните очаквания на системата на патронажа.

Наследството на бл. Йероним като цяло е сложно, с възходи и спадове. Животът му съчетава мъки и красота. През последната половина от него жените го укорявали, служели му, успокоявали го и го утешавали. Закрилян от св. Маркела в Рим, той останал вплетен в непрестанни спорове, но върху Църквата се стоварило и положително въздействие, защото проповедта му довела до сериозна реформа. Аскетическият акцент върху въздържанието и жертвата се разпространил именно чрез красноречието на бл. Йероним и други, подкрепен от широтата на своята елинска *paideia*. Високо било оценявано добродетелното поведение, обуздаването на пороците, праведността и сексуалното въздържание. „Гордостта превъзнася“, предупреждавали св. Амвросий и бл. Йероним, „но истинското познание (*gnosis*) може и действително очиства мнозина миряни“. След споровете се установил по-широк консенсус относно свещеническото въздържание, което пряко влияе разпространението на монашеството. Миряни и монаси се борели и продължили да се борят след като бл. Йероним напуснал Рим, измъчвани от неговото настояване, че девството е единственият, най-възвишен път. За него това бил върховният начин на живот, върховният избор. Крайният му стил и постоянното оскъряване на римското духовенство довели до неговото изгонване от християнските му събратя. Наложило се да напусне града.

9. Смъртна опасност за един монах

В онази тревожна епоха за Православието е лесно да изпаднеш от благоволение. Скандалите и слухове минавали, но можели и да се задържат или втвърдят дотолкова, че дори епископи да се озоват пред църковни съдилища. Разногласия по въпросите за средства и

⁵³ Loeffl, J. & Andrew Cain. *Jerome of Stridon: His Life, Writings and Legacy*. UK: Ashgate, 2009, 52-55. Вж. Letter 127. Също: Cain, Andrew. *Letters of Jerome. Asceticism*, 56; Kelly, J.N.D. *Jerome. His Life, Writing and Controversies*, 246. Все пак в разказа на бл. Йероним има една слабост, тъй като св. Марцела вече е била аскетка, преди той да дойде в Рим. Майката на св. Марцела — Албина — е била домакиня на св. Атанасий, когато св. Марцела е била още дете. Най-вероятно св. Марцела е слушала разкази за св. Антоний Пустинника още в детските си години.

покровители не били рядкост и носели опасности. Последниците били сериозни, особено за монасите, когато били във връзка с жени. Някои съгрешавали и погивали. Такъв бил случаят с един монах, който бил дори епископ, служещ на Църквата по границата, в далечен запад — в Испания. На име Присцилиан (ок. 340–385), той бил богат аристократ, който приел християнството, станал монах, а после бил избран за епископ, споделяйки подобни ценности и убеждения с бл. Йероним. И двамата — харизматични и самоуверени — били страстни проповедници на новаторство, привърженици на себеотрицанието и поддържали близки духовни отношения с жени. В църковната йерархия Присцилиан достигнал по-висока позиция от бл. Йероним, като епископ на Авила — но падението му се оказало дълбоко. Оказал се въввлечен в скандал заради приятелството си с жени и заради ново учение, обвито в слухове за окултни практики. Споровете в Испания се изострили и усложнили от въпроси относно даренията и покровителството на жени, тъй като, според казаното, даренията се получавали лично от Присцилиан и не били пренасочвани към църковните нужди. Осъден в Сарагоса през 380 г., помрачен от подозрения в непристойност, той бил екзекутиран като „еретик“ в галската столица Трир през 385 г. За монаси като бл. Йероним и епископи като Присцилиан било лесно да паднат, но трудно — да се въздигнат. Присцилиан нямал верни покровители или влиятелни клирици, които да го защитят. За разлика от него обаче, в периода 382–385 г. бл. Йероним се придържал близо до църковни покровители от римския градски елит. Поддържал няколко приятелства с влиятелни ученици. Най-вече, бил *клиент* на св. Маркела в Рим. До смъртта на папата обаче през 385 г. бл. Йероним бил под негова закрила. Все пак след неговата кончина той бил прогонен от града.⁵⁴ Напускането на Рим обаче му дало възможност да осъществи със св. Паула своята мечта: да създадат „богоугодно и чисто“ средище за отдадени на ангелския живот люде. Двамата обиколили места, където източното християн-

⁵⁴ Brown, P. *Body and Society*, 345. Браун казва, че той искал да „гарантира, че бъдещите поколения ще възприемат“ събитията така, както ги възприемал той. *Ibid.* Неговото язвително перо му навлеке неприятности. През август 385 г. сл. Хр. духовниците в Рим гласували да бъде изгонен. Rebenich, *ibid.* Докато се намирал в пустинята Халкида, той рядко бил в пълна самота. Евагрий Антиохийски му изпращал книги, които сам Йероним бил поискал. *NANF*, vol. 9. Letter 22, 36–44. Известен израз към Евстохия относно девствениците: „Научи се от мен на свята надменност.“

ство било най-силно — при учители в Египет и Нитрия, като Дидим Слепеца. В Палестина посетили светите земи, почетени с дарения от майката на Константин — св. Елена. Накрая, изгнаниците-поклонници се установили във Витлеем заедно с множество млади хора от техния кръг. Средствата за пътуване и изграждане на обителта били осигурени от самата св. Паула. Тя и дъщеря ѝ се присъединили към изгнаниците няколко седмици след заминаването на бл. Йероним.

10. Забележително наследство

Много жени били възприемани от бл. Йероним и други св. отци като покровителки и възхвалявани като образци на благочестие, полезни за епископите и клира като фигури, чрез които да „мислят“ — както твърди Елизабет Кларк. В църквите жените поддържали „ум в мир“, проявявайки *безстрастие* (*apatheia*), но същевременно били съществени участници в църковните дела. В дебатите в Рим (382–390) редица жени твърдо застанали зад бл. Йероним — най-важни са св. Маркела в Рим и св. Паула във Витлеем. Те били в състояние да го спасят от гонението в града и да го преселят в Светите Земи. Писмата му до и от жени, приятели и мъже направили неговото присъствие осезаемо. Както било обичайно през Късната античност, в патронажните отношения понякога настъпвал обрат в йерархията, поставяйки мъже по-ниско от жени. Мъжете християни в църквите се оказвали подчинени на жени от елита, които финансирали делата им и избавяли църковните водачи от временни затруднения.

Предпазливостта към сексуалността пуснала дълбоки корени в новосъздадената западна християнска „империя“. Сексуалността вече се схващала в понятията на понасяне, дори временно явление, което ще трябва да отмре, защото сексуалният акт осквернявал брачните християни — особено свещениците. Ангажиментите на брака държат човека привързан към тукашното твърде силно, за да позволят той да се отдаде напълно на духовен живот. През следващите десетилетия се виждат много примери за разпространение на това отрицателно разбиране за сексуалността, но един особено показателен се откроява в писмо от края на VI или началото на VII в. Мисионер писал до св. папа Григорий Велики (ок. 540–604), за да попита относно „петното“ (*macula*) на сексуалния акт. Св. папа Григорий дал наставления на Августин от Кентърбъри по начин, който обосновал

богословски тази въздържаност.⁵⁵ Грижата за чистота се свързвала със запазване на левитските и ритуалните очистителни предписания. Така че аргументацията му идвала най-вече от Стария Завет, но имала вдъхновението си и от Новия.

Телесната наслада в съвкуплението води до неразумност, предупреждавал епископът. Свещениците трябвало да наложат изисквания за очистване и да премахнат осквернението, донесено от сексуалността. Половото удоволствие било несъвместимо с живота в Църквата — според папата, който просто продължавал вече утвърдената от апостолско време традиция. В следващите години възгледите на бл. Йероним и св. Амвросий получили подкрепата на бл. Августин Ипонски. Стълбата на заслугите, или спасението чрез свети дела — възглед, съчетаващ сексуално въздържание с възвеличаване на девите — оформила мощна теоретична смес.

Несравнимо постижение на бл. Йероним остава преводът на Свещ. Писанието в неговата цялост, всеизвестната Vulgata — текст с огромно значение за културата, образованието, богословието и лингвистиката на нова „варварска“ Западна Европа. Той оказал мощно влияние, до такава степен, че дори лицето на бл. Йероним било въображаемо изобразено в Библии, държани от франкски крале. През идващата епоха, както отбелязва Питър Браун, се появява нов свят — християнство на Рим без реална Римска империя. В този нов свят общите текстове и език образували ключова връзка между бъдещето и миналото, съхранена и съчетана в разпръснатите скрипториуми на манастирите из Западна Европа.⁵⁶ Трактатите на бл. Йероним за

⁵⁵ В половия акт двамата стават една плът. Второзаконие 10 показва как верността към една жена изразява вяност към самия Бог. Притчи 2:17 — бракът изразява част от тайнството на интимността с Бога. Виж Veyne, P. Ed. Trans. A. Goldhammer. *A History of Private Life. From Pagan Rome to Byzantium*. Cambridge MA & London: Harvard University Press, 1987, 534. Библията на краля с илюстрация на бл. Йероним се намира сега в Националната библиотека в Париж. Също: Hallsall, Guy. *Barbarian Migrations and the Roman West*. Cambridge University Press, 2007, 108-111.

⁵⁶ Brown, P. *The Rise of Western Christendom*, 98. Съществували са множество малки, ненатрапчиви центрове за книгоиздаване, включително ирландски скрипториуми от VII в. Също: Фокин, А.Р. «Философская теология в латинской патристике: трактат Мария Викторина «Против Ария». *Философия религии: Альманах. Выпуск III. Восточная литература*. Москва, 2011, 276–285 [Fokin, A. R. “Philosophical Theology in Latin Patristics: Marius Victorinus’ Against Arius.” *Philosophy of Religion: Almanac*, vol. III. Eastern Literature. Moscow, 2011, 276–285 (in Russian)]; Brown, P. *Ibid.*, 22-40 and

девството, съветите му към родители за възпитание на деца — особено момичета, които да останат девици — се разпространявали из християнския запад. През бурните V, VI и VII в. писмата му били познати и ценени от бенедиктинците в манастира „Монте Касино“ и в религиозните домове на англосаксонска Англия. Посланията на далматинеца били изучавани, четени от монаси и съхранявани редом с трудовете на източните свети отци в разпръснатите манастири на Запада. От Бангор в Ирландия, по португалския бряг на Иберийския полуостров, в Испания и Галия — трудовете му се разпространявали, включително и в египетски и сирийски обители. Жените-покровителки на бл. Йероним били възхвалявани от франкските християни и споменавани по сирийските земи дори в късносредновековни времена. В шведски, англосаксонски и британски манастири, св. Паула и св. Евстохия били почитани. Скромният далматинец оставил дълбока следа в бъдещето — едно обширно наследство.

Влиянието на бл. Йероним надживяло смъртта му през 420 г. Последствията от неговото учение и съчинения, както и промените, които оформили Европа езиково чрез *превода на Свещ. Писание*, устояли във времето. Макар физически отсъстващ, той бил все още „присъстващ“ с трудовете си. Жития на отшелници, хроники на историята, откъси от животите на жени изпълвали изследванията на ранната Църква и нейните жени. Многобройните му съчинения и библейски коментари, с посвещения към жени, били усърдно преписвани. Чрез бл. Йероним, жените — подчинени на мъжката хегемония в късноантичния свят станали по-малко неуловими за окоето на историк. Благочестиви, щедри, вдовици и девици се открили като лингвисти, богослови и просветени вярващи, живеещи за Христос. Присъединявайки се към „живота на ангелите“, жените от елита служели на своите църкви и приятели в своето време. Аристократки, привлечени и спечелени от монашеския път и християнската реформа, намерили смисъл в този начин на живот. Бл. Йероним — идеологът и техният учител — усърдно проповядвал девството и аскетизма. Неговата страст разпространила възгледа географски и го задълбочила. Някои от жените-ученички и покровителки на бл. Йероним в Рим, по Авен-

96-111. Той казва, че трудовете на Йероним били познати и изучавани в Португалия от Идаций от Чавеш / Галисия (ок. 397–470). Идаций всъщност срещнал Йероним във Витлеем през 407 г. сл. Хр., като бил представен от майка си. Писмата на бл. Йероним и съчиненията на отците били изучавани в Арл и Марсилия.

тин, се преселили в Палестина. Дори векове по-късно празникът на ранните християнки се ражда в новите европейски земи и манастирски общности. От писмата на бл. Йероним научаваме за деликатните приятелства със св. Маркела, Лея, Асула, Димитрия, св. Евстохия и други. Чрез неговите трудове се разкриват духовните ореоли на жените на IV в. А най-вече — св. Паула. Разкрита чрез неговите съчинения, читателите възприемат особеното удоволствие, което бл. Йероним изпитвал от нея, и неповторимата радост, с която обучавал девици и безбрачни като нея. Способна администраторка, необикновено даровита лингвистка с ненаситна любов към Свещ. Писание — тази дотогава невидима жена била видяна. Майка и вдовица, покровителка и съработничка, тя била неговата благодетелка и духовна приятелка *par excellence*.

III. Св. Паула Римлянка: аристократка и аскет

1. Ослепителен аскет

В Римска империя през Късната античност монашеско движение е привлекло все повече последователи в град Рим, а след това и във Витлеем, в Светите Земи. Монашеското движение в Църквата произлязло от Египет и оказало дълбоко въздействие върху християните из цялата Римска империя и отвъд нея. Св. Паула (347–404) е била фигура от елита на римското общество, която е подпомогнала разпространението на движението извън пределите на самия град Рим. Тя и дъщеря ѝ Евстохия заминават заедно с бл. Йероним Стридонски за Светите Земи. Като уникална личност, тя е съчетала в себе си добродетелите, очаквани както от аристократките, така и от монахините. Била „дъщеря на Корнелия“, видна римска матрона от рода *Furii Samilli*, но и горещо вярваща християнка.⁵⁷ Животът ѝ се е слял със суровите, дълбоки идеали на ранното монашеско движение през IV в. в Светите Земи. В това си битие тя е преживявала духовни борби, които разграничавали църковните ценности от тези на римското общество, но също така е придобила добродетели, които се припокривали с вя-

⁵⁷ Mommaerts, T. S. M. and D.H. Kelly, “The Anicii of Gaul and Rome.” In John Drinkwater and Hugh Elton, *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Cambridge University Press, 1992, 120-121.

рата ѝ. Като аскет, св. Паула преминала през разлома между живота и задълженията си като аристократка и новия път, преодолявайки сурови парадокси. Когато предала Богу дух във Витлеем през 404 г., последните ѝ прошепнати думи били от Давидовите псалми — произнесени на библейски еврейски език. Навън се събирали тълпи от бедняци, нищите на Витлеем, които ридаели горко за нея. Тя била основала монашеска общност, построила и управлявала поклоннически дом на бл. Йероним, и обучила множество млади монахини, включително и дъщеря си.

И все пак, св. Паула е малко позната днес — въпреки всичко, което е направила, въпреки библейската ѝ ерудиция и езиковата ѝ вещина, която личи в дейностите ѝ. Чрез постиженията си в учеността, гостоприемството и собствения си избор да живее в безбрачие — тя е допринесла съществено за формирането на монашеството в Светите Земи. Св. Паула обикновено е обект на интерес от изследователите, които изследват бл. Йероним — нейния духовен наставник — защото тя е имала ключово значение като негов финансов покровител. Нейното писмо под номер 46, озаглавено „За поклонничеството в Йерусалим“, е запазено именно в корпуса на Йеронимовите писма. Няма основание да се смята, че това писмо е писано от някого друго, освен от св. Паула. Следователно, може да се предположи с голяма вероятност, че тя е писала богословски трудове — макар женското писмено творчество по онова време да не се разпространявало масово и да не е било смятано за сериозно занимание. Възможно е трудовете на жени да са били „скрити“, запазвани в частни среди в ранната християнска история. Почтените жени били скромни и уединени, така че дълбоката почит към дамите-покровителки карала мъжете да пазят тяхната кореспонденция или да възпрепятстват разпространението ѝ. Античното римско общество проявявало противоречиви чувства, а църковната йерархия изпитвала дълбока амбивалентност спрямо жените. В библейската традиция образът на Ева ясно се очертава като виновна за влизането на греха в Едем, но същевременно св. отци твърдо отстоявали възвишеността на Дева Мария, Богородица – застъпница с молитвите си за грешниците. Така, жените се възприемаха като по-добродетелни, с по-високо благочестие от мъжете. Темата за милосърдието и състраданието някак прилягала повече на женските светийски персонажи. Учени духовни мъже като бл. Йероним изразявали духовна обич и голямо уважение към своите покровител-

ки. Някак тяхната роля се възприемала като паралел с образа на Богородица като утешителка на всички страдащи, както знаем от ранната християнска химнография⁵⁸. Това, че такива „женски писания“ са изчезнали, може би се дължи на позитивна предпазливост — може би защото „добрите жени“ трябвало да бъдат невидими, ненаатрапчиви за обществото, деликатни.⁵⁹ Макар че е запазено само едно писмо от св. Паула, за нея научаваме от онези, които са я зачитали още приживе — особено нейният *клиент*, монахът бл. Йероним, но също и от св. Паладий Еленополски, важен раннохристиянски житиеписател. Чрез онова, което мъжете са писали за нея, се разкрива поглед към делото и живота на св. Паула.

В Писмо 108 от корпуса си бл. Йероним възкликва: „Ако всички части на тялото ми се превърнеха в езици“, пак не би било достатъчно, за да изрази светостта на почтената св. Паула. Голямата му възхвала е недостатъчна, за да обхване всичко, което тя е била за него. Дори като вземем предвид склонността на бл. Йероним към преувеличение, св. Паула е била наистина уникална жена. През 386 г. младата вдовица започнала делото, с което е щяла да изпълни мечтата на своя приятел, духовен наставник и клиент. Нейната дейност и постижения били многопластови и многообразни. Произхождайки от висшата класа, тя приемала църковни гости както в Рим, така и във Витлеем; била веща в библейското учение и езиците, четяла впечатляващи количества гръцки текстове, познавала антична литература и съчинения на светите отци на Изтока. Била образована майка, вдовица, аскет, която е избрала живот в молитва и целомъдрие. Като аристократка и богата жена, тя строяла и финансирала в полза на Църквата и щедро раздавала милостиня на бедните по евангелския почин (вж. Мат. 6:1-4; Лука 3:10-11; 11:41; 12:33-34; Марк 12:41-44).

След св. Маркела тя станала покровителка на бл. Йероним. Познавайки — и бидейки сродница на — знаменитата римлянка св. Маркела, св. Паула имала четири дъщери и един син. Но след смъртта на съпруга си, Токсотий Старши, тя се обърнала към пътя на аскетизма. Животите им били преплетени, защото имперският свят ценял и

⁵⁸ Това, разбира се, се е отразило и върху иконографията на Богородица, особено след Третия вселенски събор в Ефес, където спорът за това кой е Христос е тръгнал именно от разбирането за личността на Девата Мария.

⁵⁹ Вж. McNamara, JoAnn. *Cornelia's Daughters*, 1984; Noll, Mark. *Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity*. 3rd Ed. MI: Baker Academic, 2012, 79.

поддържал патриархата като начин за запазване на семейното имущество, а брак между сродници бил често срещан сред елита. Св. Паула и св. Маркела били роднини: Памахий, братовчед на Маркела, се оженил за втората дъщеря на Паула — Паулина. Дори по-късно друга братовчедка станала съпруга на сина на св. Паула.⁶⁰ Но според аскетите, римското аристократично облекло и разточителният разкош не прилягали на последователите на Христос. Определени елементи от висшето общество обаче били добродетелни и съответствали на християнството — например приютяването и грижата за пътници. Гостът се възприемал като носител на привилегия и задължение както за аристократи, така и за аскети. Обичаят на св. Паула бил сходен с този на други от аристократично потекло, понеже те по естествен начин се отличавали с гостоприемство — щедър елемент от живота в късноантичния Рим. Тя се грижела бл. Йероним да има място за живеене и необходимите книги, за да работи по преводите и писанията си. Финансовите дарове, съчетани с престижа, който една аристократка дарявала на средностатистически клиент, осигурявали сигурност, принадлежност, престиж и средства за труд.⁶¹

В Рим св. Маркела (ок. 325–410) предоставила място, където поканила бл. Йероним да изнася беседи по тълкуване на Библията. Това не е странно, защото век по-рано девицата св. Юлиания предоставила на Ориген (ок. 185–253) място за живот в смутни времена — скривалище. Също така, игуменката св. Олимпиада в Константинопол (368–408) подпомогнала архиепископа на града св. Йоан Златоуст с дарения, благодарение на които той намерил убежище сред приятели. Св. Мелания Старша (350–410) осигурила на Руфин Аквилейски и Евагрий Понтийски общност, в която да се молят, учат и пишат. Св.

⁶⁰ NANE, Vol. 9. *Letters of Jerome*, trans. by William H. Freemantle. Oxford: Balliol. Също използва Aeterna.2016.108.29.353. И двете от NANE, Schaff, Philip & Wace, H. *Nicene and Post Nicene Fathers*. Vol. 5. Peabody, MA: Hendrickson, 1999. Основните източници за тази глава са писмата на Йероним до жени. White, Caroline. *Lives of Roman Christian Women*. London & NY: Penguin Classics, 2010, 166–77. Freemantle NPNF vol.6. Quastern, ed. *Jerome*, 1963, 5. Introduction by Thomas C. Lawler. Също: Cohick, Lynn and Hughes, Amy. *Christian Women in the Patristic World. Their Influence, Authority and Legacy*. MI: Baker Academic, 2017, 195. Ruether, Rosemary & McLaughlin, Eleanor. *Women of Spirit. Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*. Wolf and Stock, OR.1998, 16.

⁶¹ Denzey, Nicola, *The Bone Gatherers. The Lost Worlds of Early Christian Women*. Boston: Beacon Press, 2007, 184.

Макрина от Аниси (ок. 327–379) създала нещо като домашен манастир, където аскети се събирали, постели, молели и изучавали Свещ. Писание.⁶² Дори Александрийският епископ св. Атанасий по време на гоненията на арианите бил укриван в продължение на шест години от влиятелна жена.

Благодеянието от страна на елитна покровителка — аристократка-аскет — носело със себе си нещо съществено: усещането за домашност; гостоприемството осигурявало и сигурност. Църковници като бл. Йероним, Ориген, Руфин, Евагрий и св. Йоан Златоуст били част от тази хегемония на „сътрудничество в служението“ — св. отци на Църквата, които получавали правна помощ, средства и закрила от богати жени. Благодеянието в крайна сметка водело до духовни приятелства — както отбелязва Елизабет Кларк: „Жените бяха добри [за църковните мъже] да се мисли с тях.“ Богатите жени дарявали средства за църкви и дейности на религиозни мъже. Като предоставяли на монасите манастири, а на общностите — църкви, те дарявали „място“. Тези велики римлянки така изпълнявали двойната роля на аристократки-аскети — както св. Паула. Гостоприемството било от съществено значение, защото крепяло проповядването и разпространението на вярата.

2. Частно и обществено гостоприемство

Гостоприемството на св. Паула Римлянка е основна тема в тази глава, защото именно чрез него тя спечелила възхищение към аскетичния път — избор, който сам по себе си бил скандален и отвратителен за нейните съвременници – римляни езичници. Частната или обществена помощ изисквала съществено богатство.⁶³ В римското

⁶² Cooper, Kate. *Band of Angels: The Forgotten World of Early Christian Women*. NY: Overlook Press 2013, 35. Както направи и Златоуст за своята покровителка Олимпиада Константинополска. Вж Clark, El. and LH. Trans. by W. K. Lowther Clarke, London: MacMillan-SPCK, 1918, p. 37. Също: Adkins, Emma. *Male Authors, Female Lives*. BA Diss't. www.academia.edu. Male_Authors_Female_Lives. London: Birbeck College: 4-6. Palladius, *Lausiaca History*, 36.6, p. 126; W. K. Lowther Clark, trans. NY London: SPCK, MacMillan, 1898.

⁶³ Silva, Anna. *Macrina the Younger. Philosopher of God*. Belgium: Brepols, 2008, p. 77. Повече виж.: Palladius. LH, 65, 132. Cistercian Studies, 2015. Вероятно това се е случило по време на арианските гонения около 361 г., когато Констанций все още е бил император. Вж. също и старото издание на Лавсаикон, преведен от W. Lowther

общество дистанциите между богати и бедни били толкова значителни, че само много богати хора могли да си позволят да издържат цели общности от съмишленици. Гостоприемството било присъщо на аристокрацията, а жените били тези, които управлявали частните дворци и фамилни имения. Но за да го осъществят, трябвало да използват семейни средства.

Честта на една жена била неразривно свързана с тази на нейното семейство. Монасите може и да формирали ново духовно семейство, но то все пак споделяло някои от културните ценности на времето. Вярност, скромност, целомъдрие и послушание били дълбоко почитани. Мястото на омъжената жена било в дома, с добродетели, свързани с домакинството — като гостоприемство, възпитание на децата и облекчаване на страданието. Домът бил интимно пространство, което запазвало скромността и в същото време служело като дискретна опора на обществени нужди. Пътешествениците-поклонници имали нужда от подслон. Жените разполагали с власт и били отговорни за управлението на домовете — и именно оттам произтичало тяхното гостоприемство.

Тази черта у св. Паула била присъща на аристократката. Така например, през 381 г., тя приела в дома си гости на папа Дамас — сред които били епископ св. Епифаний Кипърски, св. Павлин Антиохийски и бл. Йероним Стридонски. Тези срещи оживили живота ѝ с новостта на общуване с пътуващи първойерарси и благочестиви аскети. Домът ѝ се превърнал в място на срещи и също така предоставил първия ѝ контакт с бл. Йероним. С времето между тях се изградили дълбоки приятелски духовни връзки. Пътниците от източните църкви понякога били личности с висок статут — като св. Епифаний Кипърски, когото Питър Браун нарича „дядото на палестинското монашество“, по-късно и епископ на Кипър след 367 г. бл. Йероним бил техен преводач и сътрудник. А младата вдовица св. Паула — тяхна домакиня, от което и тя имала духовна полза. Гостоприемството и домашността носели свои награди.

Друг вид принос от жени като св. Паула бил в създаването и стро-

Clarke, SPCK London, MacMillan, 1918. Brown, Peter. *Eye of Needle: Wealth, the Fall of Rome and the Making of Christianity*. NJ: Princeton University Press, 2014, 272. Аскетизмът, както е предложен от Отците, изисквал значителни финансови средства. Clark, El. "The Lady Vanishes: Dilemmas of a Feminist Historian after the "Linguistic Turn." *Church History: Studies in Christianity and Culture*, 67(1998): 1-5; 10-31.

ежа на църкви или базилики — „проповеди в камък“, така да се каже. Св. Паула била известна с манастирите си във Витлеем, подобно на други жени в Римската империя. Св. Мелания Старша построила смешен манастир в град Йерусалим. Св. Макрина пък създавала домашен манастир в Аниси. Във Витлеем, след 386 г., с помощта на средствата на тази ценена покровителка (*prostatis*) — св. Паула — и с богатството на нейния род, била изградена монашеската общност на Витлеем, за три години — реализираща мечтата на бл. Йероним.

Монасите може да били уединени, но архондарикът бил отворен винаги — както свидетелства св. Паладий — и служел на поклонници от близо и далеч. Самият Паладий пребивавал в Йерусалим и Витлеем, но не се възхищавал от бл. Йероним. Напротив — той възвеличавал търпението на св. Паула към „свадливия далматински монах“; за него нейната добродетел била изключителна.⁶⁴ Способна и веща, св. Паула ръководела къщите за поклонници във Витлеем, раздавала милостиня на бедните и основала монашеска общност с голям имот. Тя се грижела както за пратениците към папата в Рим, така и за гостите във Витлеем. Грижата за пътуващи изпълнявала съществена функция както за обществото, така и за Църквата, като задоволявала нуждите и на двете.⁶⁵ Пътищата били по-сигурни под закрилата на *Pax Romana*, и гражданите пътували сравнително лесно. Скоро, в Палестина, когато домът за гости бил завършен, поклонниците в Светата Земя вече не чували: „Няма място във Витлеем“, а намирали духовно освежаване и посрещане, което превръщало непознатите в духовни гости.

Римските аристократи били известни и с редовното си раздаване на милостиня. Щедростта струяла и от поклонническия дом, ръково-

⁶⁴ Brown, P. *Body and Society*, 271-3. Срв. Clark, El. *Women in the Early Church*, 220. Целз, години по-рано, писал за обществото и християните и считал, че Църквата е допринесла за непокорството на жените. В гръко-римското общество почитените жени били възприемани като забулени и стоящи у дома. Също: Salesman, Michele Renee. *The Making of a Christian Aristocracy. Social and Religious Change in the Western Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2002, 60.

⁶⁵ MacDonald, Margaret Y. *Early Christian Women and Pagan Opinion. The Power of the Hysterical Woman*. Cambridge University Press 1996, 163. Celsus was a prolific 2nd c. critic of Christianity. NANF *ibid*. Jerome's *Letter* 127.5, p.431. Майката на Марцела, Албина, е била домакиня на Атанасий и Петър Александрийски, тъй като била забележителна домакиня, която посрещала папски гости. Brown, P. *Body and Society*, 381. Сградите често били финансирани от аристократки. Виж също: *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity, 200-1000*. Riley Blackwell 2013, 77-78.

ден от св. Паула. Скоро той станал известен като място на състрадание към нуждаещите се и бил наричан „Гостоприемницата на Мария“. Във Витлеем св. Паула добила висок обществен авторитет като домакиня, белязана и от непрекъсната щедрост към бедните. Филантропията и гостоприемството били присъщи и на християнския, но и на римския начин на живот. Тук обаче, като познавачка и следовничка на Евангелския начин на живот, гостоприемството било отдавано не само на близки, но и на съвсем непознати поклонници, търсещи духовна утеха.

3. Ученост и дарения

Богатството и средствата, които се раздавали на бедните, свидетелствали за сърцето на християнина — но с времето жените-покровителки могли да станат и ученички, и тълкувателки на Свещ. Писанието, доколкото били склонни към учение и послушание към духовните си наставници. Идентичността на св. Паула била многопластова — ученичка, лингвистка, богослов и дарителка.⁶⁶

Работоспособността на бл. Йероним като идеолог, учител и преводач, впечатлила папата и той също участвал в спонсорирането на някои негови проекти. Целият му корпус — писмата, трактатите и Вулгата — цялото постижение на бл. Йероним както във Витлеем, така и преди това в Рим — възникнало благодарение на постоянната подкрепа от онези, които плащали за преписи, писала, мастило, заплата на писари — като неговата „покровителка“ (*prostatis*). Бл. Йероним бил свързан със св. Паула, както и други църковни отци били свързани с покровителки — мисленето им било плод на „среда, поддържана и изпълнена с благочестиви жени“. Постоянството в труда зависело от даровете на покровителката — и дало плод.

Текстът на *Vulgata* бил също плод на покровителство; той устоял в Римската църква в продължение на повече от хилядолетие без изменения. Покровителството създавало и взаимност. Образованието

⁶⁶ Вж. Palladius, *Lausac History*, translated by W. Lowther Clarke, SPCK London, MacMillan, 1918. Той смятал бл. Йероним за дух по-низш от св. Паула, с по-слаби езикови способности и пречещ на нейния талант. Rebenich, Stefan. *Jerome*, Routledge, London, 2002, 31-33. Павлин ръкоположил Йероним за свещеник, но загубил Антиохийската катедра в полза на Мелетий. Павлин се надявал да преговаря с папа Дамасий и да спечели неговата подкрепа. Aeterna, *ibid*. Jerome's Letters. Letter 55.14 and 108.14.

и учеността били друг плод на тази практика. Св. Паула и дъщеря ѝ се възползвали като ученички и като усърдни читателки на Свещ. Писанието. Във Витлеем тя продължила да бъде негова ученичка по билеистика и след тяхното преселване през 386 г. Част от занимаемията била езикова — както с другите жени от кръга на св. Маркела, св. Паула изучавала Ориген в оригинал, а по-късно преминала към изучаване на библейски еврейски, за да рецитира ежедневно псалмите, както правела и самата св. Маркела. Изучаването на Свещ. Писание е било движещият мотив и основен фокус на този духовен салон.⁶⁷ Бл. Йероним е изпращал писма до св. Паула, както и до св. Маркела, които разкриват интересите и дълбочината на въпросите, които те имали като негови ученички. До св. Паула той е писал например за „азбучните псалми“ и ѝ споделил положителното си мнение за Ориген.

Когато свитата на Паула пристигнала в Палестина след 386 г., тя и бл. Йероним посетили Елеонската планина, за да видят св. Мелания Старша и Руфин Аквилейски. Там наблюдавали смесените монашески общности — за мъже и за жени. При изграждането на своето дело, те повторили този модел — който се оказал подходящ както за св. Паула, така и за бл. Йероним. Те го възпроизвели и така разширили библейската ученост в посока към монашеския подвиг. Щедростта, строежът на сгради и раздаването на милостиня били очаквани добродетели от аристократите — както в имперски, така и в християнски контекст. Слава и почест украсявали златните монети, давани от знатните хора. Тази добродетел била вплътена в личността на св. Паула. След като посетила монасите в Нитрия, тя разпръснала множество дарове.⁶⁸ Св. Паула и бл. Йероним дарявали щедро, посетили Йерусалим и се установили в крайна сметка във Витлеем.

В продължение на три години св. Паула Римлянка и дъщеря ѝ живели в странноприемница, като едновременно с това надзиравали допълнителен строеж — кула и манастир. От семейното си богатство

⁶⁷ Williams, Megan Hale. *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*. University of Chicago Press, 2006, 52-55. Също: Graves, Michael. "The Bible Scholarship of a Fourth Century Woman: Marcella of Rome." *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 87 (2011): p. 4. Виж Cloke, Gillian. "This Female Man of God." *Women and Spiritual Power in the Patristic Age*. Routledge, 1995, p. 4.

⁶⁸ Cain, Andrew. *Letters of Jerome. Asceticism, Biblical Exegesis and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Oxford University Press, 2009, 200. Виж Letter 108.27. Бл. Йероним изпратил на Евстохия *тринос* (надгробен плач) по повод смъртта на св. Паула. Aeterna, 351-352.

и обширни имоти тя финансирала жилища за другите монахини от кръга ѝ, осигурявала средства за писарите на бл. Йероним и изграждала неговата библиотека. Това много спомогнало на неговата продуктивност. Разточителна и щедра, тя непрестанно осигурявала значителна помощ за бедните в региона. Към момента на смъртта ѝ през 404 г., не ѝ било останало никакво семейно богатство, всичко била дала за сестринството си и за проектите на своя духовен наставник. Макар продажбата на имоти да била сложна, тя успяла да изразходва всичко в полза на Църквата, манастирите и бедните. Да бъдеш разточителен в щедростта било християнска добродетел и свидетелство за аскетична отдаденост. Даровете придавали достоверност на посланието, били доказателство за вярата, помагали на дарителите да споделят и да се смирят — и така вярата растяла и се утвърждавала. Това било пряк плод от дейността на св. Паула. Монашеското движение в Палестина се разраснало — но тази богата аристократка починала така, както искала: като безимотна монахиня.

4. Общи и противоположни ценности

Ценностите на късноантичната култура могли да бъдат в конфликт или в съзвучие с християнските принципи. В живота на св. Паула съпоставката между добродетелите на двете системи показва къде обществото и Църквата са имали сходни възгледи и къде — противоположни. Гостоприемството към странници и щедростта към бедните били качества, възхвалявани и от обществото, и от Църквата. Скъмността и въздържанието се очаквали от почтените жени, тъй като именно жените били пазителки на благопристойността в дома. Жените в Късната античност обаче също така могли да бъдат възприемани като емоционално нестабилни. Като жена, св. Паула била считана за „по-слаба от мъжете“, длъжна да пази установения ред, но тя била човешко същество и можела да стане жертва на чувства в някакъв момент.

На погребението на дъщеря си Блезила св. Паула припаднала и била изнесена в безсъзнание. Това било прекомерна, човешка проява на скръб, може би несъвместима със скромността и умереността. Без самообладание и християнско достойнство тя изразила дълбоката майчина болка. Заради тази публична проява на лична мъка бл. Йероним я укорил. Дали именно това е причината — или някоя друга

— поради която св. Паула никога не била наречена „жена-човек Божи“, въпреки нейната „мъжествена“ смелост?

Тя проявила лична издръжливост, когато се отказала от всичко познато, оставила комфорта и разкоша на благородническия си живот и се противопоставила на забраната и неодобрението на семейството си. Тя оставила сина си, но запазила скромността си, докато личната ѝ красота била скрита, без украса, без проява на характерната за светските жени практика да се разкрасяват. Копринените одежди били заменени с груб лен. Като изгнаничка заради Христос, тя изоставила семейството си и се отрекла от град Рим.

Когато ценностите се преплитали, двете култури могли да влязат в конфликт или понякога да се намерят в хармония. Аскетите в християнството възхвалявали милостинята, гостоприемството и спокойното въздържание, което обезсилвало човешките страсти и чувства. Но отвъд общите ценности, монасите вярвали във вечността, в живота след смъртта. Те ценели есхатологичния устрем — сигурност в крайния изход, който надминава, надхвърля временните цели в живота.⁶⁹ Разделения възниквали по въпроси като отношението на елита към имуществото и преклонението пред социалния статус. Двата пътя – на гражданина и на монаха – се разминавали по линии на духовни ценности и нравствени възгледи.

Аристократите ценели парите, удобствата и имуществото, дарено от техния родов статус. По традиция имали задължението да увеличават и осигуряват богатството на семейните владения чрез брак. Това задължение изграждало честта на патриархата като обществена структура. За разлика от тях, монасите и монахините се отказвали от физическите удобства, които материалното богатство осигурявало, и се отказвали от акцента върху външната красота. Те отричали социалния статус и ранг. Сигурността им вече не се граждала върху

⁶⁹ Vevey, Paul. Ed. Arthur Goldhammer, *A History of Private Lives: From Pagan Rome to Byzantium*. Belnap, Harvard University, 1987, 9-41 особено, 37-9 за брака в гръко-римската културна общност. White. *Ibid. Life of Paula*. London and NY: Penguin, 2010, p. 98. Уайт използва първични източници от първо лице, като писмата на бл. Йероним, както и *Лавсаика* на Паладий. Clarke, Elizabeth. *Jerome, Chrysostom and Friends*. Edwin Mellon, 1979, 34; Silva, Anna. *Macrina the Younger. Philosopher of God*. Belgium: Brepols, 2008, 12-14. Според Григорий Нисийски неговата по-голяма сестра Макрина била баща, учител, възпитател, майка и съветник в Анеси. Vevey, *Ibid.* Полово обвързано очакване: мъжете били възприемани като разумни и уравновесени, но от жените не се изисквало същото.

притежания, имоти или родови резиденции, нито пък разчитали на богатство или произход, а на Божия промисъл.

За аскетите денят на „последното явяване“ предстоял скоро. Всичко щяло да се разкрие при „Второто пришествие“ (*deutera parousia*). Християните очаквали Божието царство, края на света и обновлението във възкръсналия Христос. В напрегнатото взаимодействие между общество и Църква възниквал въпросът: дали аристократът ще се подчини на сенаторските изисквания, или ще остане християнин в пълния смисъл на думата? Отговорът бил сложен. Принципите на двата пътя могли да са в хармония или в открито противоречие. Пътят на аскета въвеждал нови ценности и ново семейство. Заедно със св. Паула вървяла дъщеря ѝ Евстохия, която също отхвърлила „стария“ свят на обществените структури и избрала девството заради Христос. Със светицата тя принесла в дар имущество, деца и съпруг — на Бога, за да бъде въведена в новото, вечно семейство с „майка, баща, сестра, брат“ — в света на монашеството.⁷⁰ Безбрачието дарявало свобода на вдовица като св. Паула, но същевременно я вкоренявало в духовно и вечно родство.

Така гостоприемството, скромността и емоционалният самоконтрол били християнски добродетели, които се припокривали с римската култура.⁷¹ Но начинът, по който обществото и Църквата възприемали емоциите, можел да се различава или дори да бъде противоречив. В определен смисъл нежното сърце на св. Паула съответствало на имперската представа за жените като „слаби“ — несъвместими с висока степен на самоконтрол. Но християнските аскети поставяли заслуги в пасивността и въздържанието. Писатели като Евагрий Понтийски, например, поставят „безстрастието“ (*apatheia*) високо —

⁷⁰ Palladius *LH*, trans. by W. Lowther Clarke, SPCK London, MacMillan, 1918. Арсизий разказва за необикновения „ангелски живот“ на Амун от Нитрия, който живял в един дом със съпругата си, но в две отделни легла. И двамата „достигнали безстрастие“. След 18 години се преместили в отделни жилища, р. 60. Вж. Chapter 8, р. 59. „Ангелският живот“ се е смятал за възстановяване на завръщането на човека в Едем.

⁷¹ Послание до евреите 13:2 в превода ESV гласи „не пренебрегвайте“, а в превода NIV — „не забравяйте това“. NANF *ibid.* Jerome. *Letter* 108.14. Също: Rebenich. *Jerome*. Routledge, 2002, р. 41. Вж. NANF *Letter*. 66.6.2. Burton, Philip. *Sulpicius Severus' Life of Martin*. Oxford University Press, 2017, р. 162. Християнска матрона, затворена през първи век на средиземноморски остров. Книгата на Север може да бъде намерена онлайн. Вж. също Elm, Susanna. *Virgins of God, The Making of Asceticism*. Clarendon, Oxford, 1994, р. 274.

макар и не най-високо от всички добродетели. Безстрастността, към която се стремял монахът или монахинята, показвала вътрешен мир, даруван от Светия Дух и живеят в молитва. Християните намалявали властта на емоциите и сублимирали страстите, в контраст с езическото приемане на тяхната роля. Животът на св. Паула показва борбата и напрежението между благородството на Рим и християнския аскетизъм на IV в. Съществувал разлом между онези, които се хвалели с притежания и богатство, и учениците на Христос. Но аскетите споделяли някои общи черти с аристократите — като щедрост, стоицизъм и скромност. Св. Паула преживяла и двете страни на този разлом. Тя се борела с противостоящи ценности като монахиня и преминавала през вътрешни конфликти като майка. Забележително е, че тя се е отличила с една добродетел, възхвалявана от всички: способността да приеме и приюти пътника.

5. Гостоприемството като богословие

Богословието на св. Паула се изразявало по прост и практичен начин, защото понякога все пак Църквата и обществото са били в съгласие. Пътуването било опасно, а грижата за пътника била от първостепенно значение както в мирни, така и в размирни времена. Гостоприемството, упражнявано от св. Паула, отговаряло едновременно на обичая на аскетите и на културата на аристокрацията.⁷² То се вписвало в представата за *божествено право*, признавано и от двете страни. Гостоприемството не било незначителен дар, а завет, подаден ни от Самия Господ.

Кои били пътниците и поклонниците, приети във Витлеем? В самото начало първите монаси и монахини в основанията обители били слуги и семейни роби от Рим, които придружили Евстохия и св. Паула. Решението да се установят в близост до мястото на Рождеството Христово, в съседство с Базиликата на Рождеството, обещавало „оживен обмен с богати западни поклонници, идващи както от Изтока, така и от Запада“. Това уникално място вдъхновявало поклонници

⁷² NANF, Jerome, *Ibid.* 121. Добрите дела включвали хранене на бедните, докосване до телата на мъртвите — нещо осъждано — и открито, непрекъснато гостоприемство. Brown, Peter. *Body and Society*, Columbia, 1988, 2008, 272 относно женския аскетизъм, 367; Salzman, M.R. *The Making of a Christian Aristocracy*, 63-65. NANF *Ibid.* 127; бл. Йероним се оплаквал колко често и свободно св. Паула разпределяла средства.

да пътуват натам — но техният брой пречел на тишината, необходима за учението и писателската дейност на бл. Йероним. Поклонници се стичали към светите места, където били живели апостоли, пророци и светци, възлюбил Христос — например келиите на Флавия Домицила, посетени от св. Паула, когато тя напуснала Рим. Поклонниците търсели свети места, където да се помолят, или пътували със семейства си, с групи духовници или доверени монаси, по пътища, които били само частично сигурни и често изпълнени с опасности. Грижата на св. Паула за поклонници и пътници отразявала съвместния акцент върху гостоприемството, характерен за аристократите и аскетите. Но нейното дело във Витлеем не увеличавало славата на патриархата, нито укрепвало „патрилинейната власт“, характерна за римското общество. Щедростта ѝ към пътниците съответствала по-скоро на желанието на монахините да вършат добри дела в името на Господа. С гостоприемството си св. Паула следвала модела на благородните римски матрони, но тя също така се причислила към онези жени „отричащи се от света“, които изоставяли брака, богатството и престижното семейство, за да търсят спасение. Нейни примери били св. Маркела и св. Мелания Старша — известни със своята щедрост към гости и като основателки на манастири. В този контекст остава загадка защо св. Паула не е била въздигната до титлата „жена-човек Божи“. Подобно на св. Макрина от Аниси, тя пряко управлявала и служила в обителите, стремяйки се към оттегляне от светското общество.⁷³ Тя се отклонила от онова, което било очаквано от нейния патриархален ред — блясък и украшения, характерни за аристократите. В молитва тя била покрита, а чрез изучаването на Свещ. Писанието била подхранвана и водена от „непосредствен допир с невидимото“. Св. Паула хранела бедни и раздавала богатства — не под управлението на мъжки настояник, баща или съпруг, а го правела по свое усмотрение. Всъщност, бл. Йероним не одобрявал напълно действията ѝ, считайки ги за прекомерни — вид разточителство към бедните. Щедростта била очаквана от благородниците, но милостинята ѝ била прекомерна и насочена към безименните бедни – нещо нетипично за езическия Рим.

Обещавайки себе си на Христос, св. Паула се освободила от очакванията и законите на обществото. Тя проявила свята вяроност към

⁷³ Silva, Anna. *Macrina the Younger. Philosopher of God*. Belgium: Brepols, 2008, 12-14. Според св. Григорий Нисийски неговата по-голяма сестра св. Макрина била баща, учител, възпитател, майка и съветник в Аниси.

небесния си Жених – Христос и — подобно на Евстохия — живяла, посветена на целомъдрие. Но високото ѝ положение не било достатъчно, за да бъдат нейните писма широко разпространени или записани. Тя и Евстохия изпращали въпроси до бл. Йероним, а неговите отговори били съхранени. По рождение св. Паула имала висок обществен статут, но любовта и уважението на християните тя спечелила чрез неуморна доброта към странниците, с безкористна грижа за чуждестранните гости и бедняците. Проявила изключителна устойчивост, управлявайки и поддържайки обителите на бл. Йероним, докато той превеждал библиейския текст на *Вулгата* — творба, която „променя света“.

Тези постижения произлезли от малкия Витлеем, но неговите врати се отваряли за постоянен поток от посетители. Изследователят Дейвид Браке отбелязва: „Пустинното монашество в Палестина било международно начинание от самото начало. Аристократи, склонни към аскетизъм, като бл. Йероним и св. Паула, изиграли важна роля в основаването на общности в близост до светите места около Йерусалим, докато други се преселили там, за да живеят монашески живот. „Чужденците“, изглежда, са съставлявали мнозинството от палестинските пустинници и монаси през IV и V в.“⁷⁴

Св. Паула била изцяло посветена на аскезата — във всяко действие личало онова, в което вярвала. И все пак, малко е казано за самото ѝ богословие, макар бл. Йероним да свидетелства, че тя е ненавиждала ересите. Може би тъй като го подражавала, той считал нейното православие за несъмнено. Гостоприемството можело да обединява, да утешава пътника. Църквите били свързани и служели на пътуващи поклонници и странници, така че св. Паула станала част от социалните мрежи на Палестина. Създал се плътен контекст на взаимозависимост. Пластовете от лоялности, лични съюзи и църковни структури поддържали „Оригенисткия спор“, който прераснал отвъд „простата“ полемика за вярвания и догмати и се превърнал в поле за лични нападки. Разгаряли се огнени оскърбления. Бл. Йероним например първоначално хвалел Ориген и неговите съчинения, но по-късно се

⁷⁴ Brakke, David. “Holy Men and Women of the Desert.” In: Berneice Kazynski (ed.), *Oxford Handbook of Christian Monasticism*. October 2020. Той отбелязал разнообразието в стиловете на монашеските общности, открити в Сирия, Египет и Светите земи. – *Holy Men and Holy Women*. Вж. също: *Oxford Dictionary*. Oxford University Press, 2018. NANF, *Ibid.* 127.23, p. 348.

дистанцирал от него. Епископът на Йерусалим обаче, свързан със св. Мелания Старша и Руфин Аквилейски, одобрявал превода на Оригеновите съчинения на латински и стимулирал работата върху тях. Това създавало особен климат на напрежение между оригенисти и съмняващи се в Ориген монаси из Светите Земи. За бл. Йероним по-ранното му възхищение и дидактическата му убеденост в превъзходството на Ориген, изразени например в писмо от 384 г. до св. Паула, били основание да бъде наречен оригенист. Питър Браун предполага, че през 384–385 г. Йероним дори се представял като нов Ориген — библейски наставник в аскетичния кръг на Маркела, където Паула също принадлежала.⁷⁵ Десет години по-късно обвиненията се съгъстили. Да бъдеш смятан за оригенист — за св. Паула, а и за бл. Йероним — било вече непоносимо. Това означавало да носиш етикета едва ли не на еретик. В средата на 390-те години започнали да се разпространяват слухове, че Йероним споделял възгледите на Ориген. Вигиланций от Калагурис (близо до днешен Тулуза), поклонник във Витлеем, пренесъл това обвинение в Италия, до св. Павлин Ноленски. Станало болезнено ясно, че Галската църква не била обединена зад бл. Йероним — нито в неговата антиоригенистска позиция, нито в проповедта му в полза на монашеството. Това било удар по неговия дълго граден авторитет и репутация. Доброто му име висяло на косъм. Към края на века, когато бл. Йероним вече се отдалечил от ентузиазма си към Ориген, той помолил св. Маркела да убеди християните в Рим, че съчиненията на Ориген са съмнителни. Полемиките около латинския превод на *За първите начала* (*De Principiis*) предизвикали повече жар, отколкото светлина.⁷⁶ Всъщност, от този спор се родил цял нов термин за обида. Кларк обяснява, че с началото на V в.: „...църковниците оспорвали ортодоксалността и добрата репутация на противниците си, като ги обвинявали в оригенизъм.“⁷⁷ Обидите, тревогите и пламъ-

⁷⁵ Фриймантъл, оксфордският преводач на Йероним, казва, че той „неоснователно омаловажил своя по-ранен ентузиазъм към Ориген“, 84, р. 293. Епископът на Йерусалим в крайна сметка наложил отлъчване на бл. Йероним.

⁷⁶ Rebenich, *Op. cit.*, p.31. Също: NANF *ibid.* Jerome. Letter 108,28.352. Виж и *Ibid.*, 353.

⁷⁷ Hunter, David G., „Vigilantius of Calagari and Victricius of Roen: Ascetics, Relics and Clerics.“ *Journal of Early Christian Studies*, 7.3 (Fall 1999): 403-405. Онлайн периодични статии. Хънтър отбелязва, че в края на IV век — през 395 г. сл. Хр. — Вигиланций посетил Витлеем, а след това бил духовник-куриер, който пренасял писма до и от Йероним. Clark, El. *The Origenist Controversy*, 2, написа, че спорът бил сложен и имал много пластове, включително лична политика.

ците на спора отминали, но монасите останали обгорени от обвиненията. И все пак, в тези спорове писмата на бл. Йероним разкриват мястото на жените в църковния дискурс и многообразието от форми на аскетизъм, които се развивали на различни места и в различни епохи — защото там, където бил той, били и те. Жените били там.

6. Постижението на св. Паула

Животът и постиженията на св. Паула, преминали през превратностите на времето, разширили и преобразили аскетическото движение в Палестина. Тя действала на различни места и оказала географско въздействие — първо в Рим, а след това в продължение на десетилетия във Витлеем. Целият регион оплакал смъртта ѝ през 404 г. Животът ѝ се променил още през 382 г., когато, чрез гостоприемството си, приела, нахранила и се грижела за църковните гости на папа Дамас — спътниците на бл. Йероним — в двореца на своето семейство. След смъртта на съпруга си Токсотий тя поела по пътя на аскетизма, а по-късно трагично загубила и дъщеря си Блезила. Тогава бл. Йероним — наставникът в библейския кръжец на св. Маркела — бил обвинен, че внушавал прекомерно постене на вдовиците и девичите аскети в Авентинските дворци.

Скръбта на св. Паула била огромна, когато Блезила починала — но тя останала вярна на бл. Йероним и не се отделила от него. Когато далматинският монах напуснал Рим, тя също напуснала града със своята свита. Лична скромност съчетана със щедрост — тя раздавала огромни количества милостиня на бедните чрез странноприемниците и манастирите, които построила и управлявала във Витлеем. „Кой може да разкаже историята за смъртта на Паула със сухи очи?“ — пише бл. Йероним. — „Човек и добитък се разпадат на пепел. Но нашата вяра в Христос ни въздига към небето и обещава вечност за душите ни.“ Нейната смърт и погребение били събитие за цялата общност. Бедни и вдовици плачели и показвали дрехи, които тя им била дала. Епископи се събрали да скърбят — заедно с монаси, монахини и хора от околните градове. Жените от монашеските обители в Светите Земи обикновено се стараели на богослужение да четат гласно Свещ. Писание на сирийски, гръцки и латински. Приживе св. Паула постоянно цитирала Библията — затова било напълно уместно, че когато тя умираше във Витлеем през 404 г., последните ѝ прошепнати

думи били на библейски еврейски — от Псалмите на Давид: „Господ е моя светлина и мое спасение – от кого ще се уплаша? Господ е сила за живота ми – от кого ще се разстраша?“ (Пс. 27:1)

Св. Паула починала така, както живяла — държейки се здраво за „Бога на своето спасение“. Името ѝ не било забравено в региона, защото тя възвеличила Иисус Христос и издъхнала с Неговото име на устните си.⁷⁸ Аристократка, обърнала се към монашеския живот, нейният път разкрива множество въпроси и динамични предизвикателства, пред които аскетизмът се изправял през IV в. Само едно нейно писмо е съхранено — поканата, която написала заедно с дъщеря си Евстохия: Писмо 46 от корпуса на Йеронимовите писма, с което призовават св. Маркела да посети Светите Земи.

Аскетическото движение се задълбочило и напреднало — в Рим чрез св. Маркела, а във Витлеем чрез св. Паула. Скоро то се разпространило още по-широко — „от Йерусалим, в Юдея и по целия свят“. Жените от най-ранните християнски времена и жените от IV в. имали много общо. Женските инициативи се оказали съществени за развитието на християнството през IV в. — така както още през I в. Христос поверил благата вест на св. Мария Магдалина. В градината една жена получила заповедта от Господа да говори — да разгласи Благовестието за възкресението, че Той е жив. Св. Мария Магдалина била централна фигура в усилията да се изправят и тръгнат уплашените и парализирани от скръб апостоли. По-късно, Палестина била белязана от присъствието на св. Паула, която участвала в и насърчавала разрастването на аскетическото движение. Монашеското дело се разгръщало все повече. То придобило нови територии както на Запад, така и на Изток — благодарение на покровителството и делото на благочестиви, знатни жени. Св. Паула — съчетание от римска аристократка и християнка — изиграла важна роля в разрастването на аскетизма, а този вид реформа се проявил също и в живота на нейната братовчедка, приятелка и учителка — св. Маркела.

⁷⁸ *Ibid.* Letter 108.30, 354; Aeterna.

IV. Св. Маркела Римлянка: симбиоза между матрона и монахиня

1. Монах, поканен в Рим

Св. Маркела (ок. 335–410) била привилегирована вдовица от IV в., която поканила един учен монах — бл. Йероним — да преподава Свещ. Писание на вдовиците и девиците, пребиваващи в нейния дворец. Най-напред ще разгледаме как в условията на късноантичния Рим е било от решаващо значение клиент като бл. Йероним да има покровителка, патрон с висок статут като св. Маркела. След това ще оценим какво постига самата св. Маркела като аскет, учителка и образец за жените — включително нейните приноси като богослов. Женското наследство играе съществена роля в църковния живот през онази епоха. В Рим през IV в. покровителите на Църквата предоставяли възможности за труд и, като *prostatis*, били настояници и закрилници на своя клиент. Св. Маркела била една от тези личности. Монахът, когото тя финансово подкрепяла постоянно, бил бл. Йероним.

Взаимоотношението, основано на покровителство (патронаж), било всъщност икономическа институция в рамките на Римската империя, с очаквания и задължения и от двете страни – от страна на патрона и от страна на клиента. Св. Маркела Римлянка (ок. 335–410) била заможна аскетка и ученолюбива жена, целомъдрена вдовица, която живеела спокойно, почти неизвестна за широката публика на своето време.⁷⁹ Нейният клиент бил бл. Йероним. Около 382 г. тя го потърсила заради неговата експертиза по библеистика, за да обучава вдовиците и девиците, живеещи в нейните имоти — така тя станала негова покровителка (*prostatis*), но и приятелка (*amica*). В културата на онова време една жена, излизаща публично, можела да бъде заклеямена и да загуби репутация на почтена. Но като благодетелка тя не страдала от това — институцията на покровителството била почти „сляпа“ по отношение на пола. Богатата жената можела да дарява на

⁷⁹ Noll, Mark. *Turning Points. Decisive Moments in Christian History*. MI: Baker Academic, 1997, p. 79; Vevey, *ibid*, p. 37. За една почтена жена било обичайно и разумно да си стои у дома и да бъде непозната. Скъмността се ценяла изключително високо. Madigan, Kevin, Carolyn Osiek, *Ordained Women in the Early Church. A Documentary History*. Baltimore: John Hopkins Press, 2011, 45. Термини, свободни от полово асоциация, се прилагат към покровителството, като например дякон или *diakonos*.

мъж и да изразява публична позиция, без да бъде заклеямена. Връзката между двамата била важна и за двете страни от духовна гледна точка. Монахът от Далмация получавал, но и давал щедро. Той придобивал социален престиж, живеейки в отражението на елитното положение на своята *патронка* — Маркела. От своя страна, покровителката можела да използва достъпните ѝ пътища за влияние — като например езиковите умения и преподавателските дарби на бл. Йероним. И двете страни имали духовна полза, а личното приятелство между мъж и жена било напълно възможно в неговите духовни измерения. Клиентът на св. Маркела пристигнал от Изток през 382 г., за да превежда за източни епископи, желаещи да водят преговори с римския папа. Като лингвист, той дошъл в Рим, за да улесни визитата на източни църковни водачи — но папският дворец също така оценил високо неговите библейски преводи и експертиза. Така той останал, за да служи като преводач на Свещ. Писание, намирайки се под закрила на папата, като негов клиент.

Майката на св. Маркела — Албина — направила техния фамилен дворец полезен за римските папи: той станал „място за срещи между духовници от Рим и лица от Изтока“. Срещата с бл. Йероним без съмнение била сбъдната мечта за св. Маркела — ученичка с жажда за познание и завидни езикови умения. Знаела гръцки, тъй като библиотеката ѝ била пълна с най-новите съчинения на гръцки църковни писатели, които тя четяла отново и отново, както се съобщава в изворите. Св. Маркела била тази, която инициирала и потърсила Йероним, за да работи за нея. Като виден учител той бил назоваван „новия Ориген“, духовен гигант от предходното столетие. Очаквал „непреклонен аскетичен труд на ума“ и насърчавал ученичките си към духовно обогатяване чрез четене и разбиране на Свещ. Писанието. През 383 г. бл. Йероним бил страстен защитник на Александрийския учен, наричайки критиците на Ориген „бесни кучета“.⁸⁰ По-късно обаче отношението му претърпяло обрат, както вече отбелязахме. От жените, отбелязва Кели, монахът черпел наслада от нежността на дамите в библейския кръжец — това му носело вътрешно удовлетворение. Преподаването на вдовици и девици „отговаряло на дълбока потреб-

⁸⁰ ANF, *ibid.* Letter 33.4.74. Йероним пише през 385 г. на Паула, че счита Ориген за превъзходен. Това контрастира с писмата 83 и 84, написани до Паманий през 390-те години, в които Йероним се стреми да разсее „смутите“, разтърсващи Рим (вж. 292, 293).

ност в личността му“, макар че също така му навличало подигравки, както се оплаква на Принципия през 397 г. Това било нетипично за нятие за учител в късноримския свят, особено за безбрачен монах. Но именно от тази общност бл. Йероним получил приятелство, финансова подкрепа и платформа за разпространение на своите радикални християнски идеи. В същото време обаче, заради нападките срещу други клирици, си спечелил неприязън.

Проблемите започнали да се натрупват. Един от тях произтичал от самия му характер. Освен че бил суров интелектуалец, далматинският монах бил и остър характер. Паладий Еленополски, съвременник на св. Паула и бл. Йероним, твърди, че той страдал от „пагубен нрав“. Това е причината репутацията му в Рим да започне да се влошава с времето. Християните започнали да гледат с подозрение на учения монах, особено след като една млада благородничка под негово духовно наставничество починала — изглеждало, че причината е прекомерен пост. Блезила, дъщеря на св. Паула, също загинала през 384 г., вследствие на строг пост — смърт, която мнозина възприели като резултат от анорексия. Бл. Йероним бил отново обвинен и заклеймен като фанатик — монах, който прокарвал краен възглед за целомъдрието.⁸¹ Това ли бил човекът, когото самата св. Маркела поканила да преподава библейски лекции? Скоро след трагедията се разразила втора вълна от скандални слухове около него и Паула — вдовица от кръга на св. Маркела.⁸² През 385 г. скандалът бързо се разраснал, особено след смъртта на римския папа Дамас, който дотогава покровителствал бл. Йероним. Обвиненията били опровергани от самата св. Маркела — но загубата на добро име направила положението на далматинеца невъзможно в града. От изключителна висота — секретар на папа Дамас и приятел на Маркела — бл. Йероним изпаднал драматично в немилост на общественото мнение.

⁸¹ NANT Jerome. Letter 108,4, p. 330. Повече от една трета от писмата на Йероним били адресирани до Марцела и други дами. Lossel, Josef; Andrew Cain. *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy*. UK, Cardiff: Ashgate, 2009, p. 48. Също: Palladius. *LH*, 36, translated by W. Lowther Clarke. London: MacMillan, SPCK 1918, p. 126. Блезила овдовяла само няколко месеца след брака си.

⁸² *Ibid.* XLV,1, 2&3. 96-7. Aeterna. Марцела проучила обвиненията и открила, че един слуга бил подкупен, за да злепостави бл. Йероним. *ibid.* Папа Дамас починал през декември 384 г., така че Йероним загубил закрилата и положението си като негов клиент.

2. Опасност, срещната и избегната

Слуховете и скандалите около монаха от Далмация се разразили в един нестабилен период от историята на Късната римска империя — време на тревоги за Православието и на политически промени. Социалната и църковната благосклонност можела да бъде спечелена бързо, но също така — да се изгуби внезапно. Приятелството на монах с жени било необичайно — но можело ли да бъде и фатално? За жалост — да, както показва смъртта на Присцилиан (ок. 340–385), заради приятелството с жени от елита.⁸³ По същото време, но на друго място, съдът срещу бл. Йероним бил избегнат през 385 г. — и за разлика от Присцилиан, той останал физически невредим. До него стояла силна покровителка — и затова той бил в безопасност. Неоспоримата чистота на св. Маркела, нейният свят живот и безупречна репутация послужили като щит за самия бл. Йероним.⁸⁴ Благодарение на женска покровителка, той останал незасегнат. Тя го изтръгнала от опасността благодарение на влияние и връзки във висшата администрация. Нейната репутация оформила така и неговата. Грижата на една *prostat* към своя клиент го опазила от съда. Клеветническата история за св. Паула и бл. Йероним била в крайна сметка разкрита като измама, а скандалът утихнал. Това неприятно събитие ускорило пътуването на далматинеца и дало тласък на неговото заминаване. Напускайки Вечния град — вече възприеман като Вавилон от мнозина — той отплавал към Палестина.

3. Аристократка, аскет и покровителка

Покровителството на св. Маркела към бл. Йероним започнало, когато той пристигнал в папския дворец през 382 г., за да служи като преводач. Интересът ѝ към монаха от Далмация бил съвсем конкретен — основан върху неговата висока ученост и библейска филология. Но личната вяра на св. Маркела и практиката ѝ на аскетизъм започ-

⁸³ *Ibid.* NANE, *Aeterna*, 127.5, p.431.

⁸⁴ Kelly, J.N.D. *Ibid.* 94-96. Авторът обяснява любознателния и ученолюбив характер на Марцела. Виж също: Ruether, R. "Mothers of the Church: Ascetic Women in the Late Patristic Age." In R. Ruether-E. MCLAughlin (eds.), *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*, NY: Simon and Schuster, 1979, 71-98, 72-73; Също: Clark, El. A. *Devil's Gateway and the Bride of Christ: Women in the Early Christian World, in Ascetic Piety and Women's Faith*, Lewiston, NY: Edwin Mellen, 1986, 23-60, 42-43.

нали много преди тяхната среща. Албина — майката на св. Маркела — била известна домакиня, матрона, която приемала папски гости. Още в ранна възраст тя срещнала аскети-християни, тъй като в техния дом отсядали св. Атанасий Велики и по-късно Александрийският епископ св. Петър. След като се омъжила около 12-годишна възраст⁸⁵, съпругът ѝ починал, и това я освободило от семейни задължение, за да се посвети на християнска строгост.

Св. Маркела избрала път извън аристократичната традиция — избор, който бил непопулярен и възприеман като „позорно поприще“ за езичниците. Когато започнала своя аскетически живот — животът на монахини и вдовици — в езическото римско общество това се смятало за унижително, както свидетелства и самият бл. Йероним в писмата си.⁸⁶ По-късно това се променило — настъпила нова „мода“ към строгостта, и далматинският монах „разпалил огъня“ на ентузиазма сред вдовиците и девиците — но не когато св. Маркела започнала своето „ангелско житие“. Маркела привличала хора към аскетизма и изучаването на Свещ. Писание — както аристократки, така и обикновени жени бързо я последвали по пътя на пустинните подвижници в Египет като св. Антоний и св. Пахомий. Жените изиграли важна роля в развитието на аскетичното движение в Рим. В града броят на учениците нараснал значително.

Как християните през IV в. изразявали своята преданост към Господа Исуса Христа? Монасите се стремели към смирение, целомъдрие и бедност. В смирение св. Маркела раздавала богатството си на бездомни и бежанци, защото „съхранявала парите си в стомасите на бедните“, както изворите казват. Не била крайна в отричането си от изтънчена храна или вино — но се хранила оскъдно и скромно.⁸⁷ Въ-

⁸⁵ Обичайна практика за Рим.

⁸⁶ NANE. Letter 127, p. 432. Тя почела майка си, Албина, като завещала семейното имущество на роднините си. В писмата на Йероним се казва, че не носела фамилен печат, дори златен пръстен на рода си. Също: 127.3, 430.

⁸⁷ Letters of Jerome. NPNE, *Nicene and Post Nicene Fathers*, ed. Schaff and Wace, vol. VI (1890-1900) също и *Letters of Jerome*, Aeterna, 2016. Повече от една трета от посланията на Йероним били адресирани до жени. Сред по-значимите е писмо 23, по повод смъртта на Аскела, р. 66, Letter 22 to the virgin Eustochium, p.36, Letter.108 за смъртта на Паула, р. 328, и 127, р. 421 до Принципия по повод смъртта на Марцела. Също: Chadwick, Henry and J.E.L Oulton, *Alexandrian Christianity*, PA: John Knox Press, Westminster, 1954, p. 33. Климент Александрийски пише в *Стромата* срещу енкаратитите, които забранявали брака.

преки елитния си произход, тя наблягала на кратковременността на живота, отказала се от меки тъкани и не носела украшения, като дори не задържала семейния златен пръстен със знака на рода. Любимата ѝ фраза била *memento mori* („помни, че си смъртен“), и обличала само тъмни и груби на допир дрехи, които напомняли за преходността на живота — „спомен за гроба“. Тя съхранила традиционната скромност и почтеност, дори когато пренебрегвала обществените представи за аскетите. На всяко излизане св. Маркела била придружавана от компаньонка — изключително важно за целомъдрени жени, които нямали баща или съпруг. Ако разговаряла с монаси или духовници, присъствали майка ѝ или „сериозни вдовици“. Тези предпазливи навици ѝ помогнали да запази целомъдрена и благочестива репутация. Тя съумявала да балансира действията си между високия си обществен статут и християнската си отдаденост.

Желанието на св. Маркела да задълбочи учеността си дало плод: нейният дворец се превърнал в аскетическо прибежище за жени — място за молитва, изучаване на Свещ. Писанието и усвояване на библейските езици.⁸⁸ Благодарение на нея, кръгът около бл. Йероним включвал Принципия, нейната сестра Асела, Лея, св. Паула и Евстохия. Аскетичната общност задълбочила своята преданост, а числеността ѝ се удвоила и утроила с времето. Ученичките се превърнали във водачки, а аристократките започнали да организират аскетични групи, сестринства, в своите собствени домове и имения. Родила се духовна династия. Безбрачието в Рим ставало все по-популярно.

Бл. Йероним дълбоко уважавал девиците — за него те стояли на върха на „лествицата към Бога“. Те заемали най-високото място в „стълбата на заслугите“, както той се изразява. Чрез широко разпространение на неговите писма и благодарение на щедрото финансиране от страна на жени, отдали се „ангелския живот“, радикалните идеи на бл. Йероним намерили отклик. Житейското дело на далматинския монах — неговите трактати за девството, писмата му и особено преводът на *Вулгата* — започнало още докато работел за папа Дамас, както и за св. Маркела. Преводът и създаването на нова латинска версия на Стария и Новия Завет изисквали събирането на вече разпространени

⁸⁸ Cloke, Gillian. *This Female Man of God Spiritual Power in the Patristic Age*. London: Routledge, 1995. Joyce Salisbury, in *Perpetua's Passion*, London: Routledge, 1997, описал ранен тип „жена-човек човек“. В *Лавсиака* на Паладий (9.1) той приписва това название на жени, които били едновременно разумни и благочестиви.

латински фрагменти, както и нова редакция на Септуагинтата (гръцкия Стар Завет). Това било дело, финансирано от покровители — единият бил римският папа, а другите — заможни, монахини от елита.⁸⁹ Първа сред тях била св. Маркела, а след нея — нейната ученичка и духовна наследница св. Паула. Разпространението на съчиненията — след като писарите били платени да записват диктовките на бл. Йероним — също било обезпечено от покровители. Жените били и негови възвишени благодетелки, и негови смирени ученички. Целомъдрието и девството заличавали тяхната „женственост“.

Създаден бил трети род — идентичност, намираща се между мъжкото и женското. Целомъдрието правело жените „безопасни“, а тяхното смирение, разсъдливост и силно желание за учене ги правело „мъжествени“. Те ставали достойни за определението „жена-човек Божий“. Тези вдовици и девственици били безбрачни и живеели „живота на ангелите“, свободни от тежестта на сексуалността. Служейки на св. Маркела и на кръга от свети жени, бл. Йероним намирал удовлетворение, защото сред християнките на Рим той открил учителско поприще, ученички и класна стая.⁹⁰ Той прокаравал онова, в което дълбоко вярвал — пътя на девството и безбрачието. За него девството възстановявало рая — това бил пътят на спасението. Като водачка на този интелектуален духовен кръжец, св. Маркела вече била поела по „пътя на пустинята“ — в пост, молитва и библейско изучаване. Под ръководството на този възискателен филолог, св. Маркела му задавала безброй въпроси. Ненаситна читателка и мислителка, тя се превърнала в учителка. Избирайки аскетическия път, тя отдала живота си на Бога и не се стремяла да отхвърли мъжкия авторитет. Разчитала на съветите на бл. Йероним, когато бил в Рим, и се допитвала до него дори когато се намирал далеч, във Витлеем. Умело се уповавала на неговото православие, поддържайки тълкуванията и богословието си в съгласие с него.

Издигането на св. Маркела като учителка и богословски съветник било забележително, предвид второстепенния обществен статус на

⁸⁹ Loeff, Cain. *Ibid.*, 48. Септуагинтата била много популярна и се ползвала с голямо доверие. Вулгатата вероятно е имала ограничено разпространение до IX в. Старолатинските версии на Новия Завет или на Библията, както и Септуагинта често били предпочитани от духовниците.

⁹⁰ Graves, Michael. “The Biblical Scholarship of a Fourth century Lady; Marcella.” *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 87/4 (2011): 375-391.

жените по онова време. Но в същото време — обяснимо — поради семейното ѝ богатство и високото ѝ аристократично положение това било възможно. Като монахиня, тя принадлежала не на патриархата, а на духовния Жених — Иисус Христос. Вечното семейство заменяло земното. Монахините не били „напълно свободни“ — Маркела знаела, че е изкупена от Божествен Спасител и Жених и затова живее нов живот в нетварното. Интелектуалната основа, която св. Маркела получила чрез обучението си при един мъж, ѝ служела добре в онези времена. Тя задоволявала ненаситното си желание да се развива, да учи, да изучава и да разбира Свещ. Писание. Бл. Йероним бил засипван с молби да обясни трудни места, да прави езикови съпоставки и да я коригира.⁹¹ Той се оплаквал, че не можел да заспи от нейните въпроси, а латинското му произношение започвало да се разваля от непрестанните им филологически дебати на гръцки и библейски еврейски. Бл. Йероним бил изключително доволен от стремежа на св. Маркела да надскочи повърхностното познание — и с възхищение наблюдавал как тя навлиза дълбоко, спори, обсъжда и се учи. Православието на светицата било изградено и усъвършенствано чрез учене и дебати с него.

4. Опасност за изучаващите Свещ. Писание

Жаждата за познание можела да подведе често ученика до опасност. Бл. Йероним осъзнавал това, дори когато дълбоко ценял способността на св. Маркела да води богословски разговор. Той никога не угасил нейната любознателност, нито я принизил заради пола ѝ. Напротив — наставлявал я и я коригирал. В писма 41 и 42, вероятно написани през 385 г., той я подготвил сериозно срещу разпространените ереси на тяхната епоха. Любопитството ѝ било изключително, но нейната отвореност към познание почти я въвлякла в контакт с монтанисти, които се появили на прага ѝ и търсели контакт.⁹² Те били ригористи — строги и сурови в своето учение — привлекателни за аскетично настроен човек. Те, наред с други неща, насърчавали и женското ръководство в християнската общност. Още през II

⁹¹ *NANF ibid.* Letter 29.1 and 28.1. Той казал, че Марцела била като надзирател, затова написал много писма – например писма 25, 26, 29, 34 и 37. За съжаление писмата, които тя е писала до него, не са запазени или разпространени.

⁹² *Ibid.*, Kelly, J.N.D. *Op. cit.*, p. 95. *Letters of Jerome*, 40.1, p. 90, Aeterna.

в. при тях имало жени-пророчици. Бл. Йероним бързо ѝ цитирал ап. Павловите послания, които забраняват на жените да поучават мъжете, за да ги опровергае. Поддържал възгледа, характерен за времето, че жените „не могат да учат мъже“, така че съблюдаването на този църковен обичай защитило св. Маркела от лукавите еретици. И все пак, дори и тогава, жени преподавали — и изглежда временно ръководели дори мъже. Само няколко години следмонтанисткия епизод самият бл. Йероним призовал св. Маркела да стане учителка и мъдър съветник. Тя поучавала и поправяла не само жени, но и мъже в Рим. Като ученичка, получила добро обучение, тя била надеждна и напълно способна.

След като се установил във Витлеем, бл. Йероним написал, че в Рим тя била най-изтъкнатият тълкувател на Свещ. Писание: „толкова мъдра и толкова добре разбираща“ библейското послание. Той напуснал Рим през 385 г., но през 90-те години на IV в. започнал остър дебат, тръгнал от Палестина и свързан с труда на неговия приятел – Руфин Аквилейски. На Елеонския хълм, в тамошните манастири, Руфин завършил превод на Оригеновото съчинение *За първите начала* (*De Principiis*) — проект, който бл. Йероним също възнамерявал да изпълни, но Руфин „адаптирал“ и „омекотил“ пасажите на Ориген, за да не звучат полуеретично. В този спор се преплели множество въпроси: лични съюзи, църковна политика и стремежът на следникейската църква към по-голяма яснота и догматическо единство. Бл. Йероним в качеството си на преводач започнал да атакува и да обвинява Руфин за изопачаване на оригинала. Това довело до тежка и необратима разруха на тяхното приятелство. Християните в Рим очаквали с огромен интерес латинския превод на Оригеновото съчинение от гръцки. С огромен ентусиазъм четели труда. „Безразборно“, казва бл. Йероним, „хората търсели този превод“. Според него, заради този текст предстояло „корабокрушение“ на истинската вяра. Отначало св. Маркела не се намесила. Това бил конфликт между християни, които уважава и обича. Но когато се включила, тя заела водеща роля в оформянето на дебата около това оспорвано съчинение на александрийски учител.⁹³ Подкрепата за бл. Йероним утвърдила нейния авторитет и я

⁹³ *Ibid.* 127.7, p. 432. Кларк пише също за това колко често отците на Църквата променяли или дори, изглежда, изопачавали Писанието, за да го пригледят към предвабително изградено виждане по даден въпрос — тълкували Писанието така, както са искали да бъде, in *Reading Renunciation*, NJ: Princeton University, 1999, p. 167. Това

утвърдила като изявен християнски учен в Рим. Сам той я помолил да се включи в спора. Свещеници търсели светицата заради нейната неутралност и проникателност, защото: „[тя] вкуси, научи и възприе моето тълкуване на Писанието... и след моето заминаване, щом възникнеше спор относно тълкуванието на някой текст, всички се обръщаха към нея.“

Според бл. Йероним, тя била отговорна за спасението на Рим от тази ерес. Благодарение на нейната инициатива, разпространението на Оригеновия труд и неговите небиблейски идеи било спряно. Богословското й умение било високо оценено. „Тя беше тази, която даде началото на осъждането“ на превода и доведе свидетели, които да се противопоставят на онези, които го разпространяват. Тя разкрила, че много християни вече били въввлечени в спора и подвеждани от текста. Св. Маркела пишела писма, с които опровергавала заблуди и канела учители да се явят и защитят себе си. Когато била питана, тя отговаряла — по съвет на Йероним. Така тя неуморно служила на Църквата в Рим — търсела, откривала и изобличавала, че преводът се предавал от ръка на ръка. Резултатът бил блестяща победа в Рим срещу оригенистите. Жена била поканена да участва в богословски спор — и й било отредено място на „мъжката трапеза“ в Рим, сред мъжете в дебата. Тя заела непотърсена, но решаваща роля — и извоювала ясна богословска победа. Оригенисткия спор довел до взаимни обвинения в ерес — от Палестина до Рим, и оттам до Александрия. Св. Маркела изиграла водеща роля в Рим, като разобличила и поправила онова, което било полуеретично или направо еретично. За анти-оригенистите като бл. Йероним, св. Епифаний Кипърски и други, тя предложила на Рим ясна богословска позиция в този спор.

5. Когато мъже възхваляват жени светици

Св. Маркела съчетава богословска изтънченост с видима святост като аскетка, но към тази благочестивост прибавила и драматичен успех в дискусиата и посредничеството. Това било нейната идентич-

становище обаче едва ли може да бъде прието тук. Също така, тя написала книга, която не е зарпазена, за оригенисткия спор. Виж също: Dunn, Marilyn. *The Emergence of Monasticism*. Oxford: Blackwell, 2003, p. 36. Св. Епифаний Кипърски бил стар приятел на бл. Йероним и в продължение на години водил кампания срещу Ориген. *Ibid.*, 68-9.

ност. Тя станала известна със своите проникателни методи на разговор и с академичните си умения. Издигнала и репутацията на бл. Йероним — защото била неговата най-ярка ученичка.

Дали това било причината монахът да я възхвалява? Дали не го движели и други, по-прагматични мотиви? Напълно възможно бл. Йероним може би е пишел възхвали за Маркела, но в същото време да е използвал случилото се, за да си спечели благоволение. Църковните мъже често представяли светите жени за свои последователки и ученички.⁹⁴ Те ги изтъквали като благочестиви примери на такава вяра, каквато одобрявали самите те. Дали писмата му до св. Маркела, св. Паула и други жени не били също и средство за утвърждаване на неговото влияние и за доказване на собствената му ортодоксалност пред широка аудитория? Изглежда вероятно да е така. Праведността на св. Маркела отразявала и неговия интелект и вяроност към истината. Нейният успех издигал всъщност и него. Тя повишила репутацията му чрез своето участие в църковните дела. Станала негов съратник в битката за православието. Така, покровителството ѝ довело до партньорство, а сътрудничеството между тях обогатило и двамата. Щедростта, която св. Маркела оказала, продължила през целия му престой в Рим, а взаимното влияние между тях не отслабнало и след като той се преместил в Палестина. Между 381 и 385 г. той преподавал в дома на Маркела, а от Витлеем общуването им продължило с писма чак до нейната смърт през 410 г. Тяхното приятелство и партньорство преживяло възходи и падения. И св. Маркела, и св. Паула напреднали както интелектуално, така и духовно, като водели своя кръг към редовно четене на библейски еврейски, сутрин и вечер. Те четели Ориген на гръцки, *Псалтира* на еврейски — и в лицето на св. Маркела се откроявал не само академичен вярващ, но и човек, който пазел всеотдайна преданост към Господ Исус Христос. Кръгът ѝ следвал „кенотичното евангелие“, подчинявайки се на заповедите на св. ап. Павел и на примера на саможертвата, даден от Самия Христос: да обичат Бога Отца, да хранят бедните и да живеят просто – в дълбоко смирение.

Когато бл. Йероним изпаднал в немилост и напуснал Рим, род-

⁹⁴ Cain, Andrew, Josef Loeffl. *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy*. Ashgate, Cardiff, 2009, 48-49. Той разгледал отношенията на бл. Йероним с Аскела и Марцела. Виж също: Graves, Michael, *Ibid.* Марцела писала, питала, а Йероним ѝ отговарял. *Ep.* 25, 26, 28 & 29 etc.

нината на св. Маркела св. Паула също напуснала града, като повела със себе си свита от девици. След поклонничество в Египет и Светите места, те се установили в манастирите, които тя построила във Витлеем. Там, в новите монашески обители, бл. Йероним подновил преводаческата си работа за създаване на нова латинска Библия и утвърдил авторитета си като библейски тълкувател и ревностен застъпник на девството. През 390-те години св. Маркела станала неговата анти-оригенистка защитничка в Рим — успокоявайки християнската общност по време на богословския смут, наставлявайки както клирици, така и миряни относно правилната вяра против увлеченията на Ориген и неговите последователи. Но още преди това, през 385 г., тя спасила живота му, защитавайки го от нападите на обществото.⁹⁵ В най-ниската точка на кариерата на бл. Йероним, Маркела потушила скандала и слуховете, които се разнасяли из Рим и могли да доведат най-малкото до позорно осъждане, а най-много — до гибел. Тя разкрила истината, оправдала името му и се показала като вярна покровителка — истинска *prostat*.

Св. Маркела Римлянка променя живота на бл. Йероним като негова *покровителка*, докато и той променя нейния. Последниците от тази взаимна връзка стават видими, когато тя го поканва и му предлага нова идентичност — като наставник и учител на вдовици и девици.⁹⁶ За нея той разширява дарбите ѝ, разпалва нейния ум, насочва я далеч от ереси като монтанизма и задълбочава разбирането ѝ за Свещ. Писанието. Той отговаря на безкрайния ѝ поток въпроси, сравнявайки стихове от Библията на еврейски, гръцки и латински. Класната стая, монашеският кръжец, на знатни жени в Рим изиграва своята роля за разширението на аскетическото движение през IV в. — защото жените започват да основават групи в собствените си домове. А покорството на св. Маркела спрямо бл. Йероним ѝ дало и богословски авторитет. Още по-рано, чрез ролята си на „закрилни-

⁹⁵ *Ibid.*, папа Дамас наел Йероним като преводач в Рим между 382 и 385 г., а след това го помолил да събере старолатинските версии на Евангелието, за да го редактира, обедини и езиково изглади. Също: Clark, Elizabeth. *Women in the Early Church*. MN: Collegville, Liturgical Press, 1983. Виж също: Cohick, Lynn, and Amy B Hughes, *Christian Women in the Patristic World*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2017; Cain, An., Josef Lössl, *Jerome of Stridon: His Life, Writings and Legacy*. Ashgate Publishing, 2009, 47-57.

⁹⁶ Sergia, *Life of Olympias*. Collegville MN: Liturgical Press, 1983, 224-228; Clark, El. A. *Message of the Fathers of the Church*. Women in the Early Church, Vol. 13. Fathers of the Church. Също: Silva, Anna. *Macrina the Younger. Philosopher of God*. Brepols, 2008, 77.

ца“, тя го предпазила от обществен позор и от евентуален църковен процес. Тя му осигурила безопасност и морална правота. За много от църковните отци през онази епоха, именно жена предоставяла тази закрила. Жената предлагала не само финансова подкрепа, но и котва на приятелство — тъкмо както св. Маркела сторила за далматинския монах. Още по-осезаеми били ползите от покровителството ѝ — за духовници, за Църквата и за общността. Бл. Йероним получил възможност за преподаване, покана да превежда за папата, работа и издигане в общественото положение. Създадени били партньорство и връзки на взаимна духовна подкрепа. Маркела и Йероним утвърдили и проверили своето сътрудничество по време на неговия престой в Рим, а по-късно — чрез писмата — и от разстояние, след преместването му в Палестина. Техните отношения свидетелстват, още от IV в., за възможната симбиоза между аскетичен монах и жена-покровителка като св. Маркела.

Монашеското движение се разраснало и задълбочило първо в Рим — но после се разпространило и в Йерусалим. Бл. Йероним, св. Паула и тяхната свита пренесли монашеските ритуали във Витлеем. Още преди тях, св. Мелания Старша се обърнала към аскетизма в Рим, после пътувала до Египет и след това — до Йерусалим. В лицето на св. Мелания виждаме не само заразителната сила на аскетичната отдаденост, но и способността на покровителството да преобрази мъже — чрез благочестиво наставничество — в водачи, както станало с Руфин Аквилейски и Евагрий Понтийски.

V. Св. Мелания Старша: наставница и покровителка

1. Жени инвестирали в духовни лидери

От Рим до Витлеем и Йерусалим Църквата преживяла значими реформи през IV в., когато монашеското движение стремително се разраснало. Жените – особено онези от елита, аристократки, които били покровителки на църковните епископи и видни монаси – допринесли за това духовно-социално преобразяване. Достигнатото от видни фигури като св. Мелания Старша разкрива как жени използвали своя статут и богатство, за да формират духовно своето поколение и бъдещето на Църквата — като улеснявали писменото творчество

на мъжете, епископите. Един поглед към част от нейното дело е достатъчен, за да стане ясно, че жените били незаменими в Църквата в епохата на Късната античност. От Рим към Витлеем и до Йерусалим — монашеското движение растяло.

Св. Мелания Старша (ок. 340 – 410/417) била знатна жена, която подкрепяла аскетизма както материално, така и духовно.⁹⁷ Като образец на строгост, тя променила своя собствен живот, за да се превърне в наставница, изпълнена с мъдрост, образована в традициите на античността. Географският ѝ обхват бил широк — тя била човек космополит: родена в Испания, омъжена и родила деца в древния град Рим, а в Палестина се посветила да подпомага пустинници и монаси, след което решава да основе свое сестринство, женска обител.⁹⁸ Домовете ѝ били изградени на Елеонския хълм в Йерусалим, заедно с Руфин Аквилейски, който ѝ бил богословски съветник в продължение на четвърт век. Обителите ѝ били пълни с пристигащи и заминаващи поклонници: верни християни, спореши монаси, смиренни монахини, каещи се грешници, благоговейни вярващи. По-късно този модел бил възпроизведен от св. Паула и бл. Йероним, които изградили смесените манастири във Витлеем по нейния първоначален пример. Св. Мелания била значима личност още в своето време, призната още приживе, но славата ѝ била възродена и в началото на XX в., когато изследователите на църковната история обръщат внимание на дейността ѝ. Започват да се публикуват статии, които описват огромното ѝ богатство и строгото ѝ благочестие. Със свято величие, тя била „царствена“ аскетка, както и „жена-човек Божий“, чийто път се пресичал с този на бл. Йероним Стридонски. Дори в Рим името ѝ придобило почти митичен статут. През 384 г., когато едно от децата на св. Паула починало, и тя припаднала от мъка, бл. Йероним ѝ се скарал с думите: „Бъди устойчива като своята роднина,“ като имал предвид именно св.

⁹⁷ Stewart, Columba, *Early Western Monasticism*. MN: Collegville, p. 86. Също: Evagrius Ponticus, *The Gnostic Trilogy*. Trans. Columba Stewart, Robin Darling, Oxford: Oxford University Press, 2023, p. 100. Виж също: Kelly, J.N.D. *Jerome. His Life Writings and Controversies*. NY: Harper and Row, 1975, p. 127.

⁹⁸ Chinn, Michael Catherine, Caroline T. Shroeder. *Melania. Early Christianity through the Life of One Family*. CA: University of California Press, 2017, p. 152. Също: Adachi, Hiroaki, lecturer at Nara University. *Asceticism and Women's freedom in Christian Late Antiquity*. Internet - Academia On Line, p. 2.

Мелания. Чии животи променила тази забележителна фигура?⁹⁹

От най-високите кръгове на имперското общество св. Мелания била жена от Запада — наставница, която променила не само собствения си живот, но и живота на мнозина други християни. С видимите си строги аскетични навици, св. Мелания Старша активно водела другите към отричане от суетата на света и към следването на Христос.

Св. Мелания съсредоточавала вниманието си върху това, че молитвата е по-важна от телесния комфорт, поставяйки духовното благо над физическото удобство, тя на практика преподавала монашество. Тя свалила копринените дрехи, за да се облече в груб плат, вретище, и възприеала навици на строго себеотречение. Молела се често и дълго, ядяла по-малко и почти не пиела вино. За аскета, себеотричането било норма на живот. Отказът от телесни удоволствия като секс, храна, вино и сън усилвал способността на монаха или монахинята да се съсредоточава върху духовната реалност — особено върху молитвата. Дълготърпението към телесната болка произтичало от позитивния стремеж към очакване на скорошното Христово пришествие. Аскетите с готовност приемали всичко, което можело да ги доближи до Бога. Есхатологичната вяра ги задържала в надежда за вечността, понеже вярващите очаквали скорошното завръщане на Христос, Второто пришествие. С пламенна вяра св. Мелания проповядвала на роднините си, предупреждавайки ги за краткостта на живота, и придружила внучка си, св. Мелания Младша, в пътуването ѝ извън Рим. Дори в напреднала възраст, по време на пътуване, св. Мелания споделила, че пази мисълта си съсредоточена върху самодисциплината. Да облекчиш телесните страдания според нея означавало да изложиш душата си на опасността от греха. Комфортът бил неразумен. Само заблуденият аскет би допуснал удобства, противни на целта (*telos*) на пустинята. Тленността носела опасност за духо-

⁹⁹ Brown, P. *Body and Society*, 309. Призивът на Златоуст към девството вместо към брака произтичал от дълбоката му вяра в бъдещата надежда. Бог създавал ново общество. Palladius. *LH*, trans. W. Lowther Clarke. SPCK, MacMillan, London, 1918, p. 38. Поклонниците били обект на противоречия. В писмо 8 Евагрий помолил Стареца да не допуска поклонничества, особено такива, насочени към него самия. Амма Синклетика предупреждавала за „студеното сърце“ и умиращата вяра, които могат да произлязат от постоянно пътуване или поклонничество — вероятно като реакция срещу тенденцията на странстващи аскети. Виж също: Elm, Susanna. *Virgins of God. The Making of Asceticism in Late Antiquity*. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 275.

вността. Паладий Еленополски описва това пътуване от Йерусалим до Египет, когато св. Мелания разговаряла с пътник, измъчен от жегата. Старшата монахиня придружавала зълва на бивш префект на Египет, а с тях бил и дяконът Йовиний — образован млад монах. За нейна изненада, Йовиний измил ръцете и краката си в студена вода и легнал върху кожена възглавница, за да отпочине. Св. Мелания била потресена и го укорила: „Как може млад мъж с гореща кръв като теб да си позволява такова разглеждане на тялото?“ За един аскет, грижата за душата стояла далеч над тази за тялото.¹⁰⁰

Св. Мелания обитавала манастир на Елеонския хълм, в Йерусалим, заедно с „петдесет монахини“. Режимът ѝ включвал пост, четене, учение и молитва, като това било прекъсвано от монаси или монахини, които търсели съвет за духовния си живот. Именно така дошъл при нея и Евагрий Понтийски (345–399). Тя станала негов духовен наставник. Години по-късно Евагрий ѝ писал с благодарност, за да получи и даде съвет, изразявайки дълбока привързаност към светлицата.

От пещерата в пустинята, Евагрий ѝ пише, обръщайки се към нея с „Ваше превъзходителство“. Той отбелязвал: „Ако онези, които ще бъдат ангели в бъдещия свят, получават власт над ,пет‘ или ,десет града‘, ясно е, че ще им бъде дадено знание, с което да водят разумни души от порок към добродетел, от невежество към познание за Бога.“¹⁰¹

Отношенията им започнали в момент, когато Евагрий дошъл да живее в монашеска общност в Светите Земи, прогонен от Константинопол. Попаднал в манастир, основан от св. Мелания и Руфин Аквилейски. Той избягал от Константинопол през 383 г. и потърсил убежище в нейните духовни домове. За този млад клирик от Понт тъмният период се превърнал в светлина за живот.

¹⁰⁰ Palladius. *LH*, p. 38, trans. W. Lowther Clarke. London: SPCK, MacMillan, 1918. По-късно монахът, когото тя изобличила, станал епископ на Аскалон.

¹⁰¹ В Evagrius' Letter 37. В писмо, адресирано до нея, той се позовава на кореспонденцията на Мелания, казвайки, че нейните думи били като студена вода в пустинята — цитат от Притчи 25:25. Виж също: Roumelia, Ilaria. *Kephalaia Gnotika* is Evagrius words analyzed. Виж също: Charles M Stang's recent article, presented at a Syriac Conference, "Evagrius Ponticus: The Great Gift of Letters." Също: Elm, Suzanna, *Virgins of God*, 77-78.

2. Аскетизъм, умножен чрез духовни чед

Евагрий и Руфин били аскетични мъже, които били преобразени от св. Мелания Старша, а впоследствие и самите те донесли промяна на други вярващи, стремящи се към ангелски живот. Чрез нея започнала верига от преобразяване, която продължила да се разгръща. Евагрий бил в столицата, когато св. Григорий Богослов напуснал Константинопол през 381 г. и той останал да участва във Втория вселенски събор — блестящ учен, млад и класически образован. Но той се замесил в неразумна връзка с омъжена жена — съпруга на аристократ. Дори когато се озовал далеч на Изток, в Йерусалим, не изоставил напълно „суетата и гордостта“ — обичал красивите одежди, бил погълнат от външен блясък. Този живот наполовина за себе си и наполовина за Христос довел до физическо заболяване. Тогава повикали светицата Мелания.

Тя дошла при болничното му легло, за да утеши тревожния му дух. По нейно настояване дворцовите му одежди били захвърлени и заменени с груба, сива дреха на монах. С външната промяна Евагрий показал дълбоката вътрешна промяна, на която се решил. Облеклото отбелязвало цялостно преобразяване, вдъхновено от светицата. Той завинаги изоставил предишния си живот, за да стане монах.¹⁰²

От пясъците на Нитрия, а по-късно и от суровите пещери на Келия, Евагрий признавал значението ѝ, наричайки св. Мелания просто „моя господар“. Като наставница, Мелания Старша имала духовната сила да променя животи — включително и неговия — и да разширява силата на аскезата. Изоставяйки женската слабост, тя станала *anthropos theos* — прозвище, давано, когато жена прояви мъжествена доблест. Защото в гръцки и латински думата „добродетел/мъжество“ (*virtus*) е производна на съществителното „мъж“ (*vir*). Св. Мелания, която получила това прозвище, била фигура от елита на римското

¹⁰² Allen, Pauline, Bronwen Neil. *Greek and Latin Letters in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, 120-1. Вж. Каминис, Йо. *Пътят на духовен възход според Евагрий Понтийски*. София: Изток-Запад, 2020, 79 [Kaminis, Yo. *Patyat na duhoven vazhod spored Evagriy Pontiyski*. Sofia: Iztok-Zapad, 2020, 79 (in Bulgarian)]: „След Евагрий Понтийски един църковен отец, който е повлиян от него и от св. Максим Изповедник, е св. Симеон Нови Богослов.“ Части от неговото творчество са включени и във *Филокалията* на Православната църква, както и в *Анофегматата*. Глава 35 от *Лавсиака* е посветена на неговия учител Евагрий. *The Lausiaca History of Palladius*. Trans. W. Lowther Clarke. London: SPCK, MacMillan, 1918, p. 61. Също: 38.13.

общество, която открива прозорец към удивително модерната визия на ранната църква за пола. Тя била смела, разумна „жена подобно на мъж“ и строг аскет.¹⁰³

В тези общности аскетите „изпълнявали духовното тяло в настоящето“, както пише Милър. Изследователят Браке обяснява, че физическият пол — мъжки или женски — се възприемал като нещо материално, отделно от духовната практика на възплътеното лице. Разумната жена ставала „жена като мъж“. Така, чрез думи и съвет, водещи до преобразяване, св. Мелания „мъжът“ раждала промяна в другите — като у Евагрий.

В началото Евагрий останал фиксиран върху личната красота и външното си украшение. Но след болестта, под нейно ръководство, той бил насочен към пълно отречение от себе си и удоволствията. Светицата променила траекторията на живота му, както свидетелстват изворите. Техните отношения разкриват колко забележителна наставница е била тя — и какво можело да постигне женското покровителство към църковни мъже. Като допринесла за промяната на Евагрий, св. Мелания повлияла на всеки, когото той докоснал. Тя предизвикала верига от преобразяване. Църквите на Изтока и Запада, християнската епоха след IV в. и мнозина бъдещи монаси били повлияни от нейното въздействие върху Евагрий. Аскетизмът приел в лицето му смел учен и писател — и движението се разраснало. По този начин, в Палестина, жените предлагали своето богатство в служба на отделни личности и общности в религиозните домове, манастирски общности. Подобно на св. Мелания Старша, игумении изоставяли своите предишни семейни отговорности, за да навигират „напрежението между разклонените семейни връзки“ и повика на възрастта да се раздават свободно. Превъзхождайки в добродетел мнозина други християни, св. Мелания станала не само покровителка, но и посредница и пример, който олицетворявал божествена милост към

¹⁰³ Palladius. *LH*, Ch. 35, описва пещерите на Нитрия и Келия, където споделяше живота на Евагрий в продължение на девет години. Също: Brown, P. *Body and Society*, 373-5. Изпратил на Стареца „събрани наставления за монаси и монахини“, *Антиретикос* — тефтерче с ежедневни изкушения и начини как да бъдат отблъснати. Виж Stang, Charles. "Evagrius Ponticus on the Great Gift of Letters." *Syriac Encounters. Duke University. Sixth North American Syriac Symposium*, Leuven: Peters 2011. Published 2015.151-161; Palladius. *LH*, 9.1, p. 61. Препратка към жена „божи човек“; това е най-известният цитат.

водачите и отците на Църквата. Нейните дарения поддържали разширението от Рим към Нитрия и Палестина.

3. Географско разгръщане

Обръщането на св. Мелания към най-консервативния клон на християнството оказва измеримо въздействие върху разширяването и развитието на аскетизма. Тя никога не се отказва напълно от цялото богатство, което семейството ѝ притежава. Но живее в „бедност“ – в привичките на аскет: по отношение на храната, облеклото и удобствата. Макар да живее „просто“ и „бедно“, семейството ѝ управлява огромни имоти. Земите им обхващат целия Средиземноморски басейн и са жизненоважни за икономическите нужди на Римската империя, централни за нейното благосъстояние.¹⁰⁴ Така Мелания застава на пресечната точка между имперските финанси и върха на християнското въображение на своето време. Когато се установява в Палестина, редовни вноски от западните имоти ѝ се изпращат от сина ѝ Публикола, който остава в Рим, за нея и за делото ѝ.¹⁰⁵ Тя открива и обновява мъжки и женски поклоннически домове в Палестина. Роде-на в престиж и богатство, св. Мелания принадлежи към рода Антонии, но задава нова посока за мъжки и женски протектата чрез своите дела. Тя е „тъкачка на мир“, стремяща се към църковно единство. Палестина е объркана от разпри, но тя успява да укроти разделенията в Йерусалим, използвайки интелект, дипломация, власт и влияние, за да утвърди мира.¹⁰⁶ Статусът, парите и даровете ѝ служат като „масло върху бурните води на църковния живот в Светите земи“. Изповяд-

¹⁰⁴ Brown, P. *Eye of the Needle*, 277. Установяването на постоянен дом в Йерусалим било скъпо начинание и носело значителна финансова тежест. По-рано поклонниците просто идвали и си тръгвали. Сега мнозина оставали. Виж Chin, Michael Catherine, Caroline T. Shroeder. *Melania. Early Christianity through the Life of One Family*. CA: University of California Press, 2017, 152.

¹⁰⁵ Palladius. *Ibid.* Valerius Publicola, синът ѝ бил оставен в Рим под грижите на семейни настойници. Тя се погрижила за неговото благополучие и успех, като го насочила по сенаторския път. Виж също нейния братовчед Павлин от Нола. Публикола и съпругата му Албина били родители на Мелания Младша, която носела името на Мелания Старша. Виж също, принципи у Faber, R. "Hild as Peacemaker." Wheaton Graduate school, MA, 2003. Grafiati. [http:// www.tren.com](http://www.tren.com); Brown, P. *Body and Society*. 260-61&280-281. Palladius *LH*, 54.2 and 42.6.

¹⁰⁶ Palladius. *LH*, p. 61. Дядото на Мелания Старша бил Антоний Марцелин, консул на Рим; баща ѝ също бил консул.

вайки никейската вяра, тя пристига в Палестина като *партизан* на определена църковна фракция от православната партия – тези, които изповядват Исус Христос като Божествен, безначален. Подкрепата ѝ за нитрийските и палестинските монаси противодейства на гоненията, които те търпят от арианите. Скоро след 375 г. тя дарява средства за резиденции в Йерусалим и на Елеонската планина. Религиозните жилища са разделени по пол – не само като места за молитва и учение, но и като пространства на сигурност, писане и отдых за пътници. Те са светилища за поклонение и утеха. Те са надеждни убежища за пост и аскетично уединение.

Основите в Светите Земи вече съществуват, но са обновени и възстановени, като се изграждат нови сгради под ново ръководство. Общностите на св. Мелания имат сходства и различия с тези на бл. Йероним. Религиозните домове са гостоприемници, издържани от богатството на жени-покровителки като св. Мелания и св. Паула, и още от самото начало приемат космополитни гости. В края на 390-те се появяват богословски съперничества и спорове, но Витлеем през IV в. е скромнен и по-малко престижен. Липсват му почти безграничните средства, с които разполагат домовете на Мелания Старша и Мелания Младша. Дали Йероним е завиждал на сигурността, която Мелания осигурява – както намеква църковният историк Кели? Вероятно, тъй като Витлеем се затруднява да покрие разходите си, особено след смъртта на Паула. Достъпът до богатство е съществен, тъй като ресурсите създават отчетливо различие между домовете на бл. Йероним и св. Паула във Витлеем и тези на св. Мелания и Руфин в Йерусалим–Елеонската планина. Разликата не е само в сигурността, осигурена от богатството, но и в стила на ръководство. Св. Мелания Старша е харизматична и привлича поклонници от целия познат свят, докато прочутата острога и строгост на бл. Йероним изглежда отблъсква мнозина.

И все пак, въпреки избухливия си нрав и намаляващите ресурси, Йероним полага усилия за бежанците – грижи се за множеството бездомници, бягащи от Рим след 410 г. След смъртта на Паула през 404 г. домът му е по-малко щедър спрямо гостите в сравнение с Йерусалим, където паричните ресурси съответстват на потока от грижа от страна на Мелания. Но и двете места привличат посетители. Паладий лично наблюдава контраста между домовете в Йерусалим, грижата на св. Мелания и поведението на бл. Йероним, докато жи-

вее във Витлеем. Огромните ресурси и сигурността в Йерусалим са обвързани с даренията на св Мелания, създавайки възможности тя да преобразява животи. Несъмнено смъртта на Паула допринася за скръбта на Йероним и усилва тревогата му относно разходите. Домовете на Мелания не функционират с дефицит. Да, има прилики между монашеските основи, но има и съществени различия. Фондациите на Мелания Старша са стабилно обезпечени, както приживе, така и след смъртта ѝ, чрез нейната внучка Мелания Младша. Както Старшата се е надявала, така и се случва – Младшата заема мястото ѝ и продължава наследството в Светите земи. Богатството на двете Мелании гарантира, че Елеонската планина в Йерусалим продължава да излъчва духовна жизненост и грижа. Достъпът до материални ресурси като пари и добро ръководство е от съществено значение. Създаването на аскетични домове изисква значителни финансови разходи, затова богатството играе ключова роля в разширяването на аскетичното движение в християнството през IV в. Семейното богатство на Мелания е огромно. Колко богати са били Мелания Старша (ок. 340–410) и Мелания Младша (ок. 383–439)? Средствата произлизат от патрилинейни владения. Имотите на семейството на Мелания Старша се простират в цялата империя — от запад, в Испания (където е родена), на юг до Сицилия и в Централна Италия, където братовчед ѝ Павлин основава обител в Нола.¹⁰⁷ Богатствата на техния род позволяват на тези елитни дами да поддържат религиозните домове в Палестина повече от четири десетилетия. Парите осигуряват устойчивост; това, което те даряват на домовете, гарантира продължението на служението и църковната дейност, която обичат. Геронций пише за приходите на Младшата, идващи от семейни имоти, като цитира сума от около 120 000 златни монети годишно. Дали тези жени са били просто изключително богати, или притежават колосално богатство, сравнено с това на древни Рокфелери?

¹⁰⁷ Chin, Schroeder. *Melania*. Мелания Младша, Пиниан и майка ѝ Албина пристигнали в Северна Африка през 410 г. Виж изследванията на Сюзана Дрейк. Парите могли да породят и проблеми. Даренията към църквата в Тагаста накарали общността в Хипон да се опита да ръкоположи Пиниан, за да накара двойката да остане и да продължи да дарява на местно ниво. Мелания спряла Августин точно докато се канел да ръкоположи нейния целомъдрен съпруг, 171. Palladius. *LH*, p. 61. Дядото на Мелания Старша бил Антоний Марцелин, консул на Рим; баща ѝ също бил консул. Виж също у Браун.

В началото на XX в. се разпространява теория, че Меланиите от IV в. притежават богатство, сравнимо с това на Рокфелер. Един ватикански учен, кардинал Мариано Рамполо (1843–1913), около 1885 г. превежда малко познатите дотогава съчинения на Геронтий, агиограф от V в., описал живота на Мелания Младша. Теорията на Рамполо е, че тези 120 000 златни монети се събират ежегодно от имотите в целия Средиземноморски басейн. В съвременни измерения сумата би била дори по-голяма, тъй като златото в късната античност има по-ниска стойност спрямо съвременността. Следователно, според Рамполо, богатството е не просто голямо, а гигантско — извън съвременно сравнение. Въз основа на нравствената поквара на своето време, Рамполо представя тези светци като противопоставяне на римската поквара и нарича Мелания „най-богатата жена, живяла някога“. По-късно други учени коригират твърденията за размерите на семейните имоти. Пен цитира Жорж Гойо, зет на френски президент, който пише за християнски светци и предлага, че парите на Меланиите са били вложени в богоугодна дейност, формирали бъдещи поколения и произлизили от големи, но не безмерни владения. Меланиите са „майки на света“ в епоха, която отчаяно се нуждае от християнско единство. Така през 1906–1907 г. вестниците по света обявяват Меланиите за изключително богати и безупречно щедри, както свидетелства Хърбърт Търстън през 1909 г., базирайки се на английските преводи на Рамполо от Геронций. Затова количеството и изобилието от средства са от значение.¹⁰⁸ Тези жени оформят „света“, дори ако материалните им богатства не са били толкова безгранични, както проповядва Рамполо. Той отразява предходната визия на Геронтий. И двамата имат желание да въздадат чест на аскетичните дами от късната античност,

¹⁰⁸ Chin, Michael Catherine, Caroline T. Shroeder. *Melania. Early Christianity through the life of One Family*. University of California Press, 2017, 246-255. В главата „Следживоти“ Пен пише за съвременната слава на двете Мелании. Той отбелязва, че *Baltimore Sun* публикува цялата статия на Рамполо за древната агиография на Геронтий. След това последвала съвременна агиография за самия Рамполо, бивш държавен секретар на Ватикана. Виж също: Penn, above, p. 254. Рамполо никога не публикувал английска версия на латинската *Vita* от Геронтий, а само латинския превод за папско разглеждане. Виж “Afterlives.” by Michael Penn. *Melania. Early Christianity*, 245-247&250-251. Дебатът бил около употребата на думата „парцели“ (*pieces*) от страна на Геронтий — дали думата означава паунди или монети? Каквато и да е била точната стойност, никой не се съмнявал в щедростта и героизма на двете Мелании, както отбелязва *Times Literary Supplement*.

които жертват много заради вярата. Признанието, което получават, е заслужено.

Възможно е част от разказите да съдържат преувеличения, но жертвата на тези жени произлиза от искрена християнска отдаденост. Не е без значение, че богатството на Меланиите променя разказа за Палестина в продължение на два века и оказва видимо въздействие в света на аскетизма. Размерът на богатството може да е бил колосален или не, но преобразените животи, подкрепените учени, написаните книги, построените и издържани църкви и домове са значими. Въздействието е колосално. Следователно, парите имат значение дори за делата на вечността, каквото е разширението на аскетизма. Ресурси – видими и невидими – допринасят за осъществяването на преобразяването. Именно богатството – било колосално или просто огромно – дава възможност на Мелания Старша да основава манастири на Елеонската планина в Йерусалим, които стават средище за учение на монаси като Руфин и Евагрий. От Палестина Мелания Старша чрез делото на неизвестни жени и на познати мъже като Руфин и Евагрий, заедно с внучката си, се превръща в наставница на бъдещите поколения. От покровителството се ражда социална мрежа и се изграждат важни връзки. Разбира се, строят се сгради и манастири, които водят до преобразени животи, но от покровителството произтичат и невидими отношения на вяроност и лоялност. Създават се лични взаимоотношения, които устояват във времето. Социалната мрежа има йерархия с мъже на върха, но жените-наставнички или покровителки поддържат църковните водачи. Жените се превръщат в образци за подражание, съветници и свети наставници, които участват в богословския диалог. Покровителството ражда взаимоотношения. Богословски спорове разделят приятелства. Лоялността към покровител може да тласне водач към противоречие, както става при бурния спор около Ориген след като Руфин превежда *За началата* на латински.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Вж. Риболов, Св. *Изворът на асирийското и халдейско християнство: Сотирология и христология в съчиненията на Теодор Монсуестийски (352-428)*. София: Изток-Запад, 2013 [See also Ribolov, Sv. *Izvorat na asiriyskoto i haldeysko hristiyanstvo: Sotiriologia i hristologia v sachineniyata na Teodor Mopsuestiyski (352-428)*. Sofia: Iztok-Zapad, 2013 (in Bulgarian)]. Kelly, J.N.D. *Op. cit.*, p. 307. Руфин и Йероним били близки — като младежи заедно учили при Донат в Рим. В писмо 133 Йероним излива обиди към Евагрий и Мелания Старша (с. 463–464), Aeterna. И също: Kelly, *ibid.*, 308-9. Кели пише, че библейските тълкувания на Йероним произлизат от Ориген.

В този дебат ортодоксалността на учения е поставена под въпрос и започва война от мнения. Формират се лагери. Избират се страни.

Евагрий Понтийски твърдо застава на страната на Мелания Старша – про-Ориген и про-Руфин, заедно с епископ Йоан Йерусалимски. Мненията им се противопоставят на св. Епифаний, на св. Марцела в Рим и, разбира се, на бл. Йероним в Палестина. Последният по-рано е възхвалявал Ориген, а неговите коментари служат като основа за собствените му библейски тълкувания в последните години от живота му. Но той става водач на опозицията. Пише язвителни нападки, включително *ad hominem*, срещу Руфин, Евагрий и Мелания, която клевети като „черна по име и по същност“. Относно „коварството“ на Мелания той злобно заявява: „целият свят знае“ и „всеки вижда“. Яростта между аскетите относно Ориген е взривоопасна, съпроводена от вулкан от обиди, обвинения в ерес, словесно насилие и лични нападки.

В спора се замесват учени от Италия и други места, които призовават приятелството да се запази. „Падам ничком и ви моля, двама християнски славни приятели, не се разделяйте.“ Но пропастта между Йероним и Руфин се задълбочава. С изострянето на полемиката за съчиненията на Ориген, приятелството между Йероним и Руфин се разпада, а последствията от това разделят и техните приятели – включително покровителки и църковни предстоятели. Макар и временно неприятна, тази полемика се разнася и в пътуванията и проповедите на водачите.

Възможно ли е дългосрочният резултат да е разширение на вярата? Св. Мелания Старша застава на страната на Руфин, заедно с епископ Йоан Йерусалимски, в подкрепа на Ориген. Но далеч на север, в Италия, дамата-покровителка св. Марцела застава на страната на бл. Йероним и св. Епифаний – срещу Йоан и по-късно и срещу св. Теофил Александрийски. Там има разединение, неразбирателство, объркване и жлъч, но малко светлина. Показа ли се силата на вярата чрез способността ѝ да понесе дебат?

Съчиненията на Ориген не са достъпни за всички.¹¹⁰ Дали Ме-

¹¹⁰ В писмо 133, написано от Йероним до Цистерфон през 410 г., той хвърля обида по адрес на св. Мелания (с. 464). В лагера на противниците на Ориген били Епифаний от Саламин, а до 410 г. и Теофил Александрийски. Kelly, J.N.D. *Ibid*. Виж също: Elizabeth Clark, *ibid*, *The Origenist Controversy*, p. 2 and p. 60. Също: Young, Frances. *God's Presence. A Contemporary Recapitulation of Early Christianity*. Cambridge: Cam-

лания Старша разбира и самостоятелно навигира в сложната богословска мисъл на Ориген, този „сложен сплит от идеи и практики“? Несъмнено тя го изучава задълбочено – владее гръцки, ентусиазиран учен на Писанието, и според Паладий, чете богословска литература. Дали нейната позиция е израз на грижата ѝ към Руфин като протеже или на интелектуално съгласие? Паладий твърди, че тя е компетентна лингвистка и ненаситна читателка, способна да чете За първите начала на гръцки и вероятно одобрява и латинския превод. В най-малка степен участието ѝ в спора е като финансов дарител и основна опора на Руфин, който запазва продуктивността си благодарение на нея. В най-голяма степен тя може да е била напълно ангажирана като интелектуален поддръжник.

Когато монасите стават ожесточени и нападат опоненти с полуистини, Мелания застава до Руфин и остава непоклатима. Слуховете се разпространяват и Мелания е опетнена. Ортодоксалността на всеки участник е подложена на съмнение. Без средства, без емоционална подкрепа или лоялност, дали Руфин би могъл да издържи този скандал? Дори сред богословска полемика, която въвлеча приятели в противоречие, покровителки като св. Мелания Старша остават непоклатими. Тя дарява на църковници, продължава делото си и споделя клеветата. Явно или скрито, тя влияе върху изхода от спора със своето участие в този дебат – оригенисткия спор. Дебатите между монаси и монахини могат да причинят вреда, но могат и да доведат до разрастване на движението.

Аскетичното движение има значими фигури, чийто принос към растежа му е тясно свързан с жени от елита. Тези жени – „от пустинята“ – формират част от непрекъснатостта на аскетичния живот. Колкото и силно да е въздействието на св. Мелания, тя не е първата римска аристократка, облякла монашеска дреха. Още преди Меланиите има жени, които избират аскетизма, монашеството. Св. Марселина, по-голямата сестра на Амвросий Медиолански, е пионер в аскетизма – посветена от папата на Рождество около 352–353 г., премества се в Милано около 370 г. Друга знатна жена от рода Какония – Марцела – тихомълком се обръща към безбрачен живот около 355 г. след смъртта на съпруга си. Именно тя основава дворцов манастир в Рим, където Йероним преподава на кръг от жени между 382–385 г. От този

bridge University Press, 2013, 156; Clarke, El. *The Origenist Controversy: The Cultural Constructions of a Christian Debate*. Princeton University Press, 2014, 60–61.

кръг св. Паула става покровителка на Йероним, което води до пътуването до Палестина с дъщеря ѝ Евстохия и придружители, предвождани от Йероним.

Между тези водещи римски монахини съществуват прилики и различия. Мелания Старша е от елита като тях – рядка фигура сред аристократките – но при нея богатството е още по-изключително. Произхожда от най-високите слоеве на обществото. Тя е едновременно различна и сродна с тях, уникална, но не и сама. Монасите я възхваляват, осъзнавайки влиянието ѝ след обръщането ѝ към монашество в Рим. Дали християните са били странни в очите на римските езичници – били ли са чудати? Аскетизмът е радикален и изглежда крайно строг в своите изисквания. И все пак движението се разраства – повече хора се посвещават на пост, въздържание от алкохол, носене на груби одежди вместо луксозни тъкани, отказ от пол и брак, щедрост милостиня, изучаване на Писанието, молитва и уединение. Аскетичните навици характеризират монахините, които следват примера на Мелания Старша. Мнозина приемат простотата след живот на разкош. Броят на жени, девственици и безбрачни в домовете на Палестина нараства. Разбира се, нараства и броят на мъжете – включително Евагрий и Руфин.

3. Богатство и жени с високо обществено положение

Средствата, които давали двете Мелании, идвали от семейните имоти, разпръснати из цялата империя — от западна Испания, където била родена св. Мелания Старша, през Сицилия на юг, до централна Италия, където техният братовчед Павлинуос основал духовен дом в Нола. Богатствата на техния род позволили на тези жени от римския елит да поддържат монашеските общности в Палестина в продължение на повече от четири десетилетия и да осигурят трайност на църковната дейност, която обичали.

Геронтий описва доходите на св. Мелания Младша и споменава неясна сума от златни монети годишно — може би 120 000. Като цяло доходите на аристокрацията на базата на поземлени масиви са били колосално големи в сравнение с доходите на обикновения селянин, военния или дори държавния служител.

Изграждането на нови обители водело не само до обновени животи, но и до връзки на вяроност между монасите. Социалната мрежа

на Църквата — с мъжете на върха – епископата — се изграждала и от покровителки, които поддържали духовниците в тяхното служение. Жените станали образци, наставници, участници в богословски дебати. Когато избухнал остър спор около учението на Ориген от Кесария, жените също били въввлечени. Произведенията му били преведени от гръцки и се разпространили — и войната на мненията пламнала. Евагрий Понтийски бил твърдо в лагера на св. Мелания Старша, подкрепяйки Руфин Аквилейски и епископа на Йерусалим. Те се противопоставили на св. Епифаний, на св. Маркела Римлянка, и разбира се, на бл. Йероним в Палестина, който вече бил преразгледал отношението си към Оригеновото наследство.

Бл. Йероним не пощадил нито Руфин, нито Евагрий, нито Мелания — нарекъл я злобно „черна по име и по природа“ и заявил, че „целият свят знае за нея“. Гневът между аскети бил взривоопасен, а лавина от лични нападки и обиди се стоварила. Учените и християните от Италия и други региони се включили в дискусията. Бл. Августин дори писал: „Падам ничком и моля ви — вие, прочути в Христос приятели — не се разделяйте.“ Но разривът уви се задълбочил. Буря от разногласия, неразбиране, объркване и злоба разтърсила Църквата. Св. Мелания издържала на всичко това. Но дали тя лично навлязла в сложната богословска система на Ориген? Тя владеела гръцки, четяла с ентусиазъм Свещ. Писание, а според Паладий Еленополски четяла Ориген и други древни богослови. Позицията ѝ може би била израз на вярност към Руфин Аквилейски, но също така и на лично разбиране. Когато монаси я нападали с нападки и полуистини, тя устоявала — с постоянство и смелост. Каквато и да била бурята, св. Мелания я преживяла стоически. И макар нейното влияние да било огромно, тя не била първата римска аристократка, облякла монашеска одежда.

Примерите са няколко: Марселина, сестра на св. Амвросий Медиолански, се посветила на монашество още около 352–353 г., когато била постригана лично от папата. Друга благородничка, Маркела, от рода Каконии, станала вдовица около 355 г. и създала монашески дом в собствения си палат. Там бл. Йероним обучавал жени между 382–385 г. От този кръг произлязла св. Паула, която станала негова покровителка и отпътувала за Палестина с дъщеря си Евстохия¹¹¹.

¹¹¹ NANF. Амвросий ѝ пишел редовно; той посвещава трактат за девствениците на по-голямата си сестра Марцелина, а бл. Йероним твърди, че Марцела през 360-те била първата аристократка-аскетка — но неговата достоверност има своите грани-

Сходства и различия имало между тези жени. Св. Мелания била рядка жена – аристократка с особено богатство и висок произход. Уникална, но не самотна, тя била възхвалявана от монасите, особено след като напуснала Рим, за да стане монахиня. Щедрост към бедните, изучаване на Свещ. Писание, молитва, усамотение — типични аскетични практики характеризирали живота на тези жени. Мнозина, последвали св. Мелания, дошли от елита към простотата на монашеския живот. Числеността на девизи и монаси в Палестина нараснала, както и броят на мъжете. Лидери оказвали помощ на страдащите. Това важало и за египетските монаси, затворени от ариански управници в Палестина. След смъртта на св. Атанасий Велики през 373 г., св. Мелания ги посетила в затвора. Надзирателят я заплашвал — помислил я за слугиня. Но тя се представила: „Аз съм дъщеря на... (бивш консул на Рим), но съм Христова слугиня.“ Тя използвала високия си ранг, за да прави добро.

В манастирите получавала средства от сина си Валерий Публикола в Рим. Аскетическият живот бил тежък, но духовното здраве било приоритет. Самоотрицанието и доброволната бедност били модел, който ѝ спечелил духовна слава. Роднините ѝ обаче едва ли я разбирали. За тях тя се отказвала от мястото си в обществото. В действителност, тя била едновременно освободена и обвързана от своето богатство. Аристократите от Рим били задължени да подсигурават и увеличават семейното си богатство чрез брак. Св. Мелания напуснала тази система на 22-годишна възраст, както пише св. Павлин Ноленски. Оставила сина си под настойничество и заминала за Египет. Нейните цели не съвпадали с тези на семейството ѝ. Но въпреки че се отрекла от имотите, семейните богатства останали нейно средство за служение — в полза на църкви, манастири, монахини и монаси.

Тя търсела бъдеще — духовно потомство. Решила да призове и своята внучка. Когато св. Мелания Младша — дъщеря на Публикола и Албина — навлязла в тийнейджърска възраст, Старшата се завърнала в Рим. Над 60-годишна, облечена в черно и яздеща магаре, тя впечатлила семейството си и шокирала града, както съобщава Па-

ци. Марцелина била монахиня около 354 г. в Рим, след като се преместила от Трир заедно със своите братя и сестри — деца на преторианския префект на Галия. През 350-те години била посветена от папа Либерий на Рождество Христово. По-късно се преместила в Милано, където починала след брат си през 398 г. и била погребана в същата крипта като него.

влин Ноленски. Убедила внучката си да стане монахиня. Укорила сенаторите и съпругите им за луксозния живот и напомнила за скорошното Второ пришествие. Св. Мелания Младша откликнала — с мъжа си Пиниан пристигнали в Палестина;¹¹² били след изгубили децата си. Така миналото и бъдещето на аскетизма се преплели. Старшата била влиятелна и харизматична фигура. Привличала последователи, наставлявала, увличала в безбрачието. Младшата сключила брак на въздържание. Те се стремели към нещо по-висше. Двете Мелании били аристократки, които избрали най-суровия път — за да станат част от духовната линия на мъчениците, водеща към монашеството. Аскетизмът заменил мъченичеството. Св. Мелания Старша останала изключителна фигура в този преход.

Към края на IV в., около 400 г., животът на св. Мелания Старша бил възхваляван не просто като пример, а като истински парадигма на женското монашество. Тя била свята аскетка, наставница и покровителка. Произхождайки от най-висшите кръгове на императорското общество, тя приела аскетическия живот и увлякла след себе си мнозина други.¹¹³ Делото ѝ за популяризирането, формулирането и утвърждаването на аскетизма през този век било неизменно значимо. Постиженията на велики фигури като св. Мелания Старша показват как статусът и богатството могат да се превърнат в инструменти за оформяне на цяло поколение.

Тя била важна личност по много причини.¹¹⁴ За Църквата тя под-

¹¹² Пътят станал ясен, след като двете деца починали — това затвърдило решението и избора на Мелания Младша. Виж Cohick, Lynn & Amy Hughes. *Christian Women in the Patristic World. Their Influence, Authority and Legacy in the Second through the Fifth Centuries*. MI: Baker Academic, 2017, 204-5.

¹¹³ Вероятно синът ѝ, Валерий Публикола, станал сенатор на Рим благодарение на отличното си образование, богатство и влиянието на семейството. Fitzgerald, A., J. C. Cavadini, Eds. *Augustine Through the Ages: An encyclopedia*. Eerdmann Publ., 1999. Виж: Мелания (смъртта на сина на Младшата) или смъртта на Публикола, 113.

¹¹⁴ Chin, Schroeder, Eds. See the book's *Body and Family*, Chapter Two, 69; Brown, P. *Body and Society*, 281. See also Paulinus of Nola letter 29. AWC – CSEL Details of Melania come from letters of Paulinus, volume 2: 29.12. Също: Letter 27 of Paulinus of Nola. English translations by P.G. Walsh. Westminster, MD: Newman Press, 1967, 251-260; Clark, *Ibid*. Мелания Старша била дъщеря на Марцелин, римлянин с консулски ранг. Августин пише, че синът ѝ починал през 406 г., докато пътували към Йерусалим през Африка. Вж.: art. "Melania" in: A. Fitzgerald, J. C. Cavadini, *Augustine Through the Ages*; Kidder, Annemarie S. *Women, Celibacy and the Church. Towards a Theology of the Single Life*. New York: Crossroads Publishing, 2003, 151. Ранните отци прокарват целибата за жените.

крепяла духовници – като Евагрий, който от своя страна поканил и други, като св. Йоан Касиан. Така се изградил път към по-ясно формулирана и обновенa вяра, довел до нов растеж на християнския Запад. На лично ниво – с мъже, жени, роднини и особено с внучката си – тя станала водач към християнската трансформация чрез девство, което мнозина възприемали като върховния път за завръщане към Едем, към Райската градина на спасението. Основаните от нея обители създали пространства за плодотворност и святост, където монаси и монахини могли да вървят по „тесния път“. Тя се превърнала в централна фигура на движение, което разширило влиянието си върху християнската църква – както на Изток, така и на Запад.

Св. Мелания оказала въздействие и върху политическия, и върху аристократичния слой на късната Римска империя. Когато остаряла и животът ѝ доближил своя край след пристигането на свитата ѝ в Палестина около 420 г., тя се върнала в Йерусалим, за да започне вечната си почивка. Благодарение на нея манастирите и монахинските общности били стабилни, с нови водачи, които да ги ръководят. Руфин Аквилейски вече не бил там – отпътувал за Италия в опит да възстанови репутацията си, докато дебатът около оригенизма продължавал да бушува.

Географската дъга на живота на св. Мелания — от Рим и обратно — ѝ позволила да завърши дните си в Палестина. Тя пътувала, както се разпространявала и християнската вяра — от изток към запад и обратно, от Испания, където се родила, до Йерусалим, където починала. През живота ѝ били наблюдавани различни форми на християнско посвещение и разнообразни общности, практикуващи аскетическо отречение. В продължение на десетилетия, пътешественици и поклонници пристигали в обителите ѝ в Палестина, където получавали грижа, храна и утеха. Тя насочила живота си по „пустинния път“, разширявайки неговото влияние и задълбочавайки пътя на движението. Тя живяла като аскетка, а нейното дело спомогнало за реформата на Църквата.

През целия Средиземноморски свят — от Вечния град Рим, през Витлеем, мястото на Христовото раждане, и обратно до Йерусалим, където Спасителят умира и възкръсва — християнството се разраствало с бързи крачки. Монашеската вяра се утвърждавала. В лицето на св. Мелания Старша, космическият разказ на християнството се слял с човешката история на аскетизма, защото едно разрастващо

се движение било вписано в паметта на IV век. Ролята на жените в реформата на Църквата била основополагаща. На онези, които били покровителки на църковните отци, се дължи признание и огромен дълг на благодарност. Св. Паула, св. Маркела и св. Мелания живели по начин, който преобразявал животи. Постиженията на тези три фигури оформят една триптиха, която разкрива жени, които преобразили както своето обкръжение, така и бъдещите поколения. Такова било делото и на Мелания Старша.

VI. Заключение

Целта на настоящото изследване беше да се проучи и, ако е възможно, да се потвърди онова, което е наша основна хипотеза: разгръщането на християнското монашество в ранната Църква е получило значителна подкрепа от участието на жени. Чрез сътрудничество и покровителство от страна на жени от висшите обществени слоеве на римската империя четвъртото столетие претърпява преобразяване. Необходимо е да се отдаде дължимото признание на жените и да се отвори по-широко поле за историческата оценка на тяхното дело. Това води до по-точна и пълна история на древната Църква, в която ясно се казва: жените бяха там и оставиха осезаемо въздействие. В настоящото изследване увеличението на аскетическите практики през IV в. беше представено чрез анализ на партньорства и покровителство, които създадоха основа за растеж на монашеското движение. Покровителството и сътрудничеството се оказаха формиращи фактори за разширяването му. За да повторим основната теза: според бл. Йероним жените разшириха аскетичното движение, защото осигуриха материална и нематериална грижа и спомоществувателство, което гарантира благополучието на мъжете – т.е. на отците и епископите на Църквата. Ползите обхващаха три основни области: първо, пространство; второ, ресурси; и трето, спътничество.

Първо, като създаваха гостоприемни домове, жените основаваха или канеха мъже в пространства, които се превръщаха в монашески и църковни домове с ключово значение за духовната продуктивност.¹¹⁵

¹¹⁵ Това се вижда нагледно в начина, по който девицата св. Юлиания предоставила дом на Ориген, а св. Марцела изобличила бл. Йероним. Гостоприемството раждало

Макар този модел да изглеждаше „домашен“, той беше нещо повече – резиденциите се превръщаха в работилници, подобни на по-късните манастирски скрипториуми, центрове на учение и разпространение на вярата. Такъв е примерът с палата на св. Марцела на Авентинския хълм – една предмонашеска женска общност, подобна на салон, кръжец, в който бл. Йероним излагаше своето строго любовъдрие.

Второ, жените, които бяха богати, не само основаваха нови религиозни институции, но и предоставяха непрекъснат поток от средства, които позволяваха на мъжете да наемат книжовници за изписване и преписване на проповеди, писма, преводи и богословски трудове. Такъв пример е къщата на св. Мелания Старша на Елеонския хълм в Йерусалим, където е завършен преводът на „За първите начала“ от Ориген от Руфин Аквилейски. „Домашните“ пространства функционираха като църковни библиотеки, кабинети и работилници. Мъжете – църковни водачи – получаваха и умствена, и физическа сигурност – място, в което можеха свободно да мислят, пишат, проповядват и преподават. Жените – покровителки задоволяваха всички „домашни“ потребности, което им осигуряваше време и пространство за продуктивност.

Трето, макар и по-малко видимо, но не по-малко съществено, жените предлагаха съпричастие и приятелство на мъжете, които покровителстваха. Това спътничество между съмишленици включваше закрила, насърчение, корекция, духовно ръководство и положителна обратна връзка – каквато св. Паула оказва във Витлеем. Спокойното съгласие и хармония имаха значение за служението на мъжете в Църквата, тъй като IV в. беше епоха на предизвикателства пред православие, когато догматите се разгръщаха на първите два вселенски събора. Жените-партньори участваха активно в този процес, споделяйки визията за християнската есхатология, за принасяне на Небето на земята.¹¹⁶ Чрез приятелство и икономически механизъм на покровителство жените изградиха средство, което ги овластяваше,

приятелство и близост.

¹¹⁶ В писмо 108 Йероним обяснява, че вярата във Вечността означавала, че в манастира не се задържал и един грош, понеже Паула превъзхождала всички в разточителната щедрост. Aeterna. 353-354. Chin, Michael Catherine, Caroline T. Shroeder. *Melania. Early Christianity through the Life of One Family*. CA: University of California Press, 2017. Йероним бил изпълнен с благоговение и респект, дори респектиран до страх, от Марцела. Виж Letter 133 p. 433-4, Aeterna. Ключов е възгледът за вечността.

макар да бе „сляпо за пола“. Тази мрежа от пространство, средства и приятелство даде тласък, който позволи на жените да разширят аскетичното движение на IV в.

За изворите. Липсата на изворов материал бе пречка и постоянен въпрос в настоящото изследване. Къде са писмата на самите жени, на които бл. Йероним и други отговарят в своите писма? Жените са писали – те са били образовани и са владеели езици. Но не притежаваме други писма освен 46 от корпуса на бл. Йероним, които вероятно са писани от св. Паула и дъщеря ѝ Евстохия, и един пътепис на Егерия, който тук не бе разгледан¹¹⁷. Съществува сериозен недостиг на първични документи и извори относно жените от IV век. Защо е така? Възможна е културна причина: в късната античност се е считало за достойно жените да упражняват власт и влияние в частното пространство – в домовете и палатите. Жени-аскети обаче прекрачват тази рамка и поемат по нови пътища – към ранни форми на монашество. Две от тях дори пътуват до Светите Земи. В хода на изследването направи впечатление колко много съвременни учени – често с феминистки подход – изразяват негативизъм по отношение на липсата на източници, обвинявайки мъжете от ранната Църква в потисничество. Но също толкова вероятно е причината да се крие в хаотичността на времето – писмата може да са изгубени, а и самите жени може би съзнателно са избягвали централната сцена. Те са били възпитани в дух на скромност, възприемана като добродетел.

Били ли са жените потискани от мъжете? Не открих свидетелства за това. Напротив, трите разглеждани жени са били уважавани и обичани от вярващите и епископата. Ако писмата им са били загубени или прикрити, то може би това е станало от стремеж към защита от страна на църковни мъже, които са ги почитали. Най-вече те получават признание от бл. Йероним. Той има редица недостатъци в характера си, без съмнение, но пише за тези жени с подробност и благи чувства. Това довежда до неочаквано добро: писмата му се превърнаха в своеобразна документална история на жените от IV в. Това стои в рязък контраст с обичайния му стил, изпълнен с язвителност и оскърбителни изблици към други християни, духовници, монаси,

¹¹⁷ На български той е превеждан надлежно и съпроводен с подробни коментари: о. Иванов, Ив. Дневникът на Етерия. Поклонение до Светите земи, прев. Ив. Илиев, София: Университетско издателство, 2019 [Ivanov, Iv. *The Diary of Egeria: A Pilgrimage to the Holy Lands*. Translated by Iv. Iliev. Sofia: University Press, 2019 (in Bulgarian)].

учители и дори епископи. Този негов фатален недостатък му навлича враждебност и конфликти навсякъде. Но към жените-аскетки обаче той проявява духовна нежност.

Какво се случва през IV в., както описва бл. Йероним? Аскетичната отдаденост се превръща в котва за зараждащата се християнска вяра.¹¹⁸ Случват се промени във вида на християнското свидетелство, в неговия акцент и практики – промени, оставили следа в обществото, започнали от сгради, дворци и манастири, изградени с помощта на жени. Християнството приема характер на реформаторско движение.

Покровителството от страна на въздържателки от висшата класа съдържа и парадокс – жените заемат водеща роля като покровителки на талантиливи, благочестиви мъже, включително епископи и странстващи монаси. Макар да оставали невидими и културно скромни, това „изчезване“ отива твърде далеч. Къде са жените? Отговорът изисква по-широк поглед от една империя и едно столетие. Настоящото изследване частично осветлява участието на три жени през IV в.

Основни моменти от изследването. При проучването на триото св. Марцела, св. Паула и св. Мелания Старша става ясно, че Марцела поддържа съжителство и приятелство с монаха Йероним в Рим в периода 382–385 г. Св. Паула пък съчетава изискаността на аристократка с всеотдайността на аскет, без никога напълно да се раздели със своето благородство. Най-известна сред трите е св. Мелания Старша – наставница и вдъхновител на много знатни личности.

За да обобща, участието на жените в монашеското движение, представям техните лидерства по географски области – един начин да се покаже разрастването на монашеското движение през IV в. чрез местна активност и влияние. Така се вижда и как всяка жена е боравила с ресурсите, възплъщавайки основни аскетични принципи чрез служение. Св. Марцела води аскетичен живот в Рим почти половин век, през който щедро подпомага монаси като бл. Йероним, Църквата и бедните. Когато войниците на Аларих нахлуват в дома ѝ през 410 г., не откриват нито „бижута, нито богатства“ – всичко е било вече раздадено на девиси, вдовици, въздържатели и бедни. Посветена и интелигентна, тя бе изразходвала всичко в служба. Връзката ѝ с бл. Йероним е в монашеско съжителство – взаимно обогатяваща.

Когато св. Паула се отдава на монашество, тя се намира между два

¹¹⁸ Castelli, El. *Martyrdom and Memory. Early Christian Culture Making*. NY Columbia: University Press, 2004, 110.

свята – аристократичния и аскетичния. Християнството ѝ се изразяваше често чрез гостоприемство. Отказва се от семейството, живота и палата си и напуска Рим, макар че част от семейното богатство остава в нейни ръце. Тя финансира трудовете и преводите на бл. Йероним, включително Вулгатата. Освен това строи религиозни домове във Витлеем, управлява ги, поддържа оживена странноприемница в продължение на петнадесет години. Паула, която умира през 404 г., обича бездомните и раздава щедро своето богатство. Както казва бл. Йероним, нейното богатство било „вложено в стомасите“ на бедните из Палестина.

Св. Мелания Старша се сблъсква със съпротивата на римското общество и на своите роднини, но малката по ръст испанка твърдо прегръща новия начин на живот. Напуска Рим и заминава за Палестина, вероятно в средата на 370-те. Тя става майка и настоятелка на общност, но – за разлика от Макрина в Аниси, която дарява средства на духовенството – Мелания сама запазва контрол върху средствата и решенията около тях. Нейните ресурси се допълват от сина ѝ Публикола, останал в Рим под надзора на рода.

Св. Паула е последователка – нейното служение е съсредоточено около един мъж. За разлика от нея, Марцела и Мелания са решителни водачки, ръководещи разностранни дейности, самостоятелни в своята мисия – почти „по мъжки“. И трите създават религиозни домове, взаимно свързани, които стимулират продуктивност и спомагат за географското разширяване и утвърждаване на монашеството. Промяната в християнството, предизвикана от техния живот, се разпростира от Рим до Витлеем и Йерусалим – „до цял свят“ – чрез техния смирен и аскетичен живот.

Всички три жени преживяват трагедии и загуби. Св. Паула, след смъртта на съпруга си Токсотий Старши, създава молитвена аскетична общност в своя палат на Авентин. Тя приема гости като св. Епифаний и св. Павлин от Антиохия, а бл. Йероним става неин най-близък приятел и сътрудник. Последният остава три години в Рим, за да служи на папа Дамасий с превода на Библията. След това завършва Вулгата, а Паула ръководи новата фондация, основана с него в Палестина. Хиляди бедни намират приют и храна благодарение на нея. Пътуващите поклонници намират безопасно убежище, защото св. Паула е била майка, приятел, домакия и управител. Тя е както аристократка, така и монахиня – във Витлеем след Рим.

Св. Марцела води живот на едно място, но осветен от посвещение – тя е аскетичен стълб и християнски мост в Рим. Отношението ѝ с Йероним е взаимно – монахът и дамата имаха симбиоза, докато той преподаваше в нейния салон.¹¹⁹ Там се наблюдаваше своеобразна инверсия на половите роли: Марцела има висок статус и публично влияние – по молба на бл. Йероним дори се включва активно в богословския спор около оригенизма. И все пак тя остава „ниска“ – подчинена му по пол – но всъщност е едновременно под и над него, подривно и парадоксално. Монахът и дамата заедно навигира из сложните социални пластове.

Св. Мелания Старша подготвя внучката си, също Мелания, да заеме мястото ѝ в Йерусалим. Тя се превръща в идеалния модел на монахиня. Тя е изключителна фигура в християнството на IV в. – величествена духом, макар и дребна по ръст, наричана „черна испанка“. От Йерусалим, от Елеонския хълм, чрез изградените от нея религиозни домове, християнската вяра се разпространява, носейки послание на себеотрицание и строгост.

Нейното влияние се усеща особено върху мъже като Евагрий Понтийски, когото тя наставлява. Благодарение на тази връзка той поема пътя на аскетизма и християнската „философия“. Променен от нея – но по Божие провидение – той се превръща в изключителен талант, чиито трудове вдъхновяват Йоан Касиян и Максим Исповедник. Мелания също така подпомага духовния и практически живот на Руфин – преводача на Ориген от гръцки на латински. Може да се твърди, че постиженията на тези мъже щяха да бъдат далеч по-скромни без Мелания.

Животите на тези жени вдъхват жизненост в аскетизма, който се превръща в етическо, морално, преобръщане, т.е. „връщане към първоначалното“. Аскетичните християни се стремят към възвръщане на замисления от Бога живот – вяра, изпълнена с есхатологическа радост, копнееща за възстановяване на Едем и сваляне на небето на земята. Това вдъхваше обновление на християнството – евангелизъм чрез начин на живот, образец за обществото как да се доближи до Бога. Трите жени, със своите навици – пост, молитва, изучаване на Писанието – демонстрираха и въплътиха една „реформирана“ вяра. Те сияеха, показвайки какво може да постигне християнската фило-

¹¹⁹ Бл. Йероним бил впечатлен и сплашен от Марцела. Вж. Letter 133, 433-434, Aeterna.

софия: да бъде по-жива, по-будна. Както Христос заповядва, те даваха милостиня и проявяваха гостоприемство. Обновената вяра се изразяваше чрез благотворителност.

Това беше християнска революция – връщане към Едем, към простота и милост. Характерът на християнското движение беше пронизан от покровителство и сътрудничество, водещи до реформа. А и самите жени от елита използваха културната и финансова система на Римската империя за своето овластяване и активност.

Бъдещи изследвания. Ограниченията на женското участие, разбира се, не са разгледани изчерпателно тук. Възможно е в текста да има известни преувеличения. И все пак – женският принос имаше отзвук. Разбира се, не всички промени в християнството през IV в. могат да бъдат приписани на жени. За бъдещи изследвания заслужават внимание св. Олимпиада от Константинопол и отношенията ѝ със св. Йоан Златоуст. Необходима е историческа оценка на св. Текла – легендата, прикриваща реална личност. Също така, „варварските“ християнки са твърде малко известни, както показва Каролин Озик – тези жени, възможни презвитерки, заслужават внимание. Археологически находки и гробове от Северна Африка предлагат уникално поле за анализ.

Финал. Това, което жените от IV в. постигнаха, е значимо. Те не бяха просто *capra* – украсени кутии – а изграждаха сгради, основаваха институции и осигуряваха домашна стабилност. Чрез покровителство и приятелство те участваха в критични богословски събития. Техният плам и отдаденост се оказаха заразни – умножиха вярата както сред мъже, така и сред жени. Блестящите, искрени, дисциплинирани животи на Марцела, Паула и Мелания доведоха до християнски растеж – както в непосредствените им кръгове, така и в общностите, където живеяха. Без св. Паула от Витлеем, св. Марцела Римлянка и св. Мелания Старша, много от случилото се през това столетие не би се осъществило. С тях, както разказва бл. Йероним, настъпи разширение на аскетичното движение през IV в.

БИБЛИОГРАФИЯ

Извори

- Augustine of Hippo, *City of God*. Penguin Classics, 2003.
- . *Sermons*. *NANF*. Vol.11, 1908, 1994.
- . *Sermons To the People*. Trans. William Griffin. NY: Random House, 2002.
- Антоний Велики. *Любовта прогонва страха. Живот. Писма. Поучения*, прев. свещ. Вълчанов, Антон. София: Захарий Стоянов, 2010 [Antoniý Veliki. *Lyubovta progonva straha. Zhivot. Pisma. Pouchenia*, prev. svesht. An. Valchanov. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2010 (in Bulgarian)].
- Antony of the Desert, *NANF*, vol. 2. 1908, 1994.
- Egeria – Etheria. *Perigrinatio Aetherae / Itinerarium Etheriae*. Sofia: St. Kliment Ohridski Press; 2019 (Bulg. Trans.).
- Evagrius of Pontus. *The Gnostic Trilogy*. Trans. Columba Stewart, Robin Darling, Oxford: Oxford University Press, 2023.
- Eusebius Sophronius Hieronymus. *Epistolae*. PL 22. 285-1182.
- Gregory the Great. *NANF*, vol.13, 1908, 1994.
- Jerome, *NANF*. Vol 9. 1908.1994.
- . *Aeterna*. Trans. Freemantle, 2016.
- Origen. *Philosophical Theologian: Essays*. Trans. Illaria Roumelli. De Greyter, 2024.
- Paulinus of Nola, *Letters*. ACW vol.1 and vol.2. The Newman Press. 1962.
- Paulinus of Nola, *Letters*. CSEL 251-260. Trans. P.G. Walsh. Westminster, MD. Newman Press, 1967.
- Palladius of Aspona -Helenopolis. *Lausiaca History*. Trans. by John Wortley, 2005.
- . *Lausiaca History* Trans. by W. Loather Clarke. MacMillan NY, SPCK, London 1918.
- Rufinus of Aquileia. *Inquiry about Monks in the Desert of Egypt*. Catholic University of America. 2019.
- Sergia. *Life of Olympias*. Trans. Clark, Eliz A. *Message of the Fathers of the Church*. Women in the Early Church. Vol.13. Collegeville MN: Liturgical Press, 1983.
- Sulpicius Severus' Life of Martin*. Trans. Philip Burton. Oxford: Oxford University Press. 2017
- Tertullianus*. *Apologia*. Trans. T.H.Bindley. Merton College, Oxford 1890.
- . *NANF*, Vol. 3, ch.50.

Изследвания

- Allen, Pauline, Bronwen Neil. *Greek and Latin Letters in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Aquilina, Mike. *The Witness of Early Christian Women*. Huntington, IN: Our Sunday Visitor Press, 2014.

Brown, Peter. *The Body and Society. Men Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. NY: Columbia University Press, 1988, 2008.

--- *Through the Eye of a Needle. Wealth and the Fall of Rome, and The Making of Christianity*. NJ: Princeton University Press, 2013.

--- *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity. 200-100*. NJ: Riley-Blackwell, 2003 and 2013.

Brakke, David. *Athanasius and Asceticism*. Baltimore: Johns Hopkins, 1998.

Bruce, F. F. *The Spreading Flame. The Rise and Progress of Christianity from its First Beginnings to Eighth Century England*. MI: Eerdmans, 1954.

Bynum, C. *Holy Feast, Holy Fast*. CA: University of California, 1988.

Cain, Andrew. *Letters of Jerome. Asceticism, Biblical Exegesis and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Cain, Andrew, Josef Loeffl. *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy*. Cardiff: Ashgate, 2009.

Cameron, Averil. *Christianity and the Rhetoric of Empire. The Development of Christian Discourse*. Berkeley, University of California, 1991.

Caravella, F. *St. Jerome. Sie Vie et Son Oeuvres*. Paris, 1922.

Castelli, Elizabeth. *Martyrdom and Memory. Culture Making*. NY: Columbia, 2007.

Chinn, Michael Catherine, Caroline T. Shroeder. *Melania. Early Christianity through the Life of One Family*. University of California Press, 2017.

Clarke, Elizabeth A. *Ascetic Piety and Women's Faith*, Lewiston, NY: Edwin Mellon, 1986.

----- *Jerome, Chrysostom and Friends*. MN:Edwin Mellon, 1979.

----- *The Origenist Controversy: The Cultural Constructions of a Christian Debate*. NJ:Princeton University Press,2014.

----- *Reading Renunciation. Asceticism and Scripture in Early Christianity*. NJ: Princeton University, 1999.

Clark, Gillian. *Women in Late Antiquity. Pagan and Christian Lifestyles*. Oxford: Oxford University Press, 1993.

Cloke, Gillian. "This Female Man of God." *Women and Spiritual Power in the Patristic Age*. Abingdon:Routledge, 1995.

Cohick, Lynn. *Women in the World of the Earliest Christians. Illuminating Ancient Ways of Life*. MI: Baker Academic, 2009.

Cohick, Lynn, and Amy Hughes. *Christian Women in the Patristic World. Their Influence, Authority and Legacy in the Second through the Fifth Centuries*. MI:Baker Academic, 2017.

Compton, M. Sophia. *Sisters in Wisdom. Twelve Women Disciples from East to West*. Waukesha, WI: Published by the Order of St Julian of Norwich, 2013.

Cooper, Kate. *Band of Angels. The Forgotten World of Early Christian Women*. NY: Abrams Press, 2013.

Cotter Lynch, M. *St Perpetua Across the Middle Ages. Mother, Gladiator, Saint*. London: Palgrave-MacMillan, 2016.

Denzey, Nikola. *The Bone Gatherers: Lost Worlds of Early Christian Women*. Boston:

Beacon Press, 2007.

Dunn, Marilyn. *The Emergence of Monasticism. From the Desert Fathers to the Early Middle Ages*. Oxford: Blackwell, 2003.

Duval, Yves-Marie. *Jerome. Decretale. La decretale. Ad Gallos episcopos, son text et son auteur*. Texte critique traduction française et commentaire. Leiden, 2005

Elm, Susanna. *Virgins of God, The Making of Asceticism*. Oxford: Clarendon, 1994.

—-. *Sons of Hellenism. Fathers of the Church. Emperor Julian, Gregory of Nazianzus and the Vision of Rome*. CA: University of California Press, 2015.

Faber, R. “Hild as *Peaceweaver*.” Wheaton Graduate School, MA, 2003. Book + on line. Grafiati. [http:// www.tren.com](http://www.tren.com)

Fitzgerald, A. J C Cavadini, Eds. *Augustine Through The Ages*. An encyclopedia. Eerdmans Publ., 1999.

Harvey, Susan Ashbrook. *Asceticism and a Society in Crisis. John of Ephesus and the Lives of Eastern Saints*. CA:University of California Press, 2024.

—-. *Scenting Salvation. Ancient Christianity and the Olfactory Imagination*. CA: University of California, 2006.

—-. *A Most Reliable Witness. Essays in Honor of Ross Kramer*. RI: Brown University Press, 2015.

Hunter, David G. *Marriage, Celibacy and Virginity in Ancient Christianity. The Jovinianist Controversy*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

---. *Marriage and Sexuality in Early Christianity*. (Ad Fontes 5; Editor George Kalantzis) Fortress Press, 2018.

Каминис, Йоаннис. Пътят на духовен възход според Евагрий Понтийски. София: Изток-Запад, 2020 [Kaminis, Ioannis. *The Path of Spiritual Ascent according to Evagrius Ponticus*. Sofia: East-West Publ., 2020 (in Bulgarian)].

Kelly, J.N.D. *Jerome. His Life, Writing and Controversies*. NY: Harper and Row, 1975.

McNamara, JoAnn. *A New Song. Celibate Women in the First Three Centuries*. London Abingdon: Routledge, 1985.

Moschos, Dimitrios. *Eschatologie im agyptischen Monchtum*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.

Noll, Mark. *Turning Points. Decisive Moments in Christian History*. MI: Baker Academic, 1997.

Osiek-Madigan, Kevin, Carolyn Osiek. *Ordained Women in the Early Church. A Documentary History*. Baltimore: John Hopkins Press, 2011.

Osiek-MacDonald, Osiek, Carolyn and Margaret Y MacDonald. *A Woman's Place. House Churches in Earliest Christianity*. MN: Fortress Press, 2005.

Pelikan Jaroslav. *Christian Tradition*. Vol. One. *A History of the Development of Doctrine*. IL: University of Chicago Press, 1975.

Questen. J. *Patrilogia*. Three Volumes.

Rebenich, Stefan. *Jerome*. Abingdon: Routledge, 2002.

Риболов, Св. *Изворът на асирийското и халдейско християнство: Сотирис-*

ология и христология в съчиненията на Теодор Монсуестийски (352-428). София: Изток-Запад, 2013 [Ribolov, Sv. Izvorat na asiriyskoto i haldeysko hristiyanstvo: Sotiriologia i hristologia v sachineniyata na Teodor Mopsuestiyski (352-428), Sofia: Iztok-Zapad, 2013 (in Bulgarian)].

Roumelia, Ilaria and Richard Bauckman. *A Larger Hope. From Christian beginnings to Julian of Norwich*. NY: Cascade Books, 2019.

Ross Kramer, Shepherd, Ed., *Maenads, Martyrs, Matrons, Monastics. Women Religious in the Graeco-Roman World*. MN: Fortress Press, 1988.

—-. *Women's Religions in the Graeco Roman World*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Ruether, R.-E. McLaughlin, *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*, NY: Simon and Schuster, 1979.

—-. *Mothers of the Church: Ascetic Women in the Late Patristic Age*, in R. Ruether-E. McLaughlin (eds.), *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*, NY, Simon and Schuster, 1979.

Salisbury, Joyce. *Perpetua's Passion*. Abingdon, London: Routledge, 1997.

Schussler-Fiorenza, Elizabeth. *In Memory of Her. A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. Norwich: Hymns Ancient and Modern, 2018.

Silva, Anna. *Macrina the Younger. Philosopher of God*. Belgium: Brepols, 2008.

Стайков, Ст. *Домашната църква - титулите на Рим (Мястото, където домът се превръща в Църква)*. София: Librum, 2025 [Staykov, St. Domashnata tsarkva - titulite na Rim (Myastoto, kadeto domat se prevrashta v Tsarkva). Sofia: Librum, 2025 (in Bulgarian)].

Vevey, Paul. Ed., Arthur Goldhammer, Trans. *A History of Private Lives: From Pagan Rome to Byzantium*. Belnap, Harvard University, 1987.

Williams, Megan Hale. *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*. IL: University of Chicago Press, 2006.

Young, Frances. *God's Presence. A Contemporary Recapitulation of Early Christianity*. Cambridge University Press, 2013.

Статии в периодични издания

Brakke, David. "The Lady Appears. Materializations of Woman in Early Monastic Literature." *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 3 (2003), 390.

Brakke, David. "Holy Men and Women of the Desert." – In: Berneice Kazynski (ed.), *Oxford Handbook of Christian Monasticism*, Oxford Univeristy Press, 2020.

Castelli, E. "Virginity and its Meaning for Women's Sexuality in the Early Church." *Journal of Feminist Studies in Religion*, 2 (1986), 61-2.

Cavallera, F. "Saint Jerome et la Vulgate des Actes, des Epitres et de l'Apocalypse ». BLE 21(1920), 269-292.

Duval, Y-M. *L'affaire Jovinien. D'une crise de la société romaine a une crise de la pensée chrétienne à la fin de l'Ive et au début du Ve siècle*. Rome: Institutum Patristicum

Augustinianum, 2003.

Clark, El. "Anti-Familial Tendencies in Ancient Christianity." *Journal of the History of Sexuality*, 5.3 (1995), 356-380.

Clark, El. A. *Devil's Gateway and the Bride of Christ: Women in the Early Christian World, in Ascetic Piety and Women's Faith*, Lewiston, NY, Edwin Mellen, 1986.

Faber, R. "The World of Jerome: Jerome, Ambrose and Rome's Celibacy Debates." *Forum Theologicum Sardicense*, 2 (2020), 25-52.

Clark, Gillian, "Women and Asceticism in Late Antiquity. The Refusal of Status and Gender." In: Wimbush, V.L. R. Valantsis. Eds. *Asceticism*. Oxford: Oxford University Press (1998), 33-48.

Graves, Michael. *The Bible Scholarship of a Fourth Century Woman: Marcella of Rome*. Ephemerides Theologicae Lovanienses, 87/4, (2011).

Hunter, David G. "Vigilantius of Calagarius and Victricius of Roen: Ascetics, Relics and Clerics." *Journal of Early Christian Studies*, 7.3 (Fall 1999), 403-405.

Miller, Patricia Cox. "The Blazing Body. Ascetic Desire in Jerome's Letter to Eustochium." *Journal of Early Christian Studies*, 1 (1993), 21-23.

Риболов, Св. „Мъченическата книжнина в Древната Църква“. *Богословска мисъл* 1-4 (2009) [Ribolov, Sv. „Machenicheskata knizhnina v Drevnata Tsarkva“. *Bogoslavskaya misal* 1-4 (2009) (in Bulgarian)], 61-81.

Salisbury, J.E.; Lefkowitz, M.R. (2001). "Blaesilla". – In: *Encyclopedia of Women in the Ancient World*. E-Books. ABC-CLIO, 32-33 .

Strang, Charles. *Evagrius Ponticus on the Great Gift of Letters*. Syriac Encounters. Duke University. Sixth North American Syriac Symposium. Leuven: Peters 2011.